

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST
KATEDRA ZA STARU POVIJEST**

Sanja BUDIĆ LETO
Akulturacijski procesi na delmatskom i daorskom kopnu:
odnosi s grčkim svijetom
Diplomski rad

mentor:

prof. dr. Bruna Kuntić – Makvić

komentor:

prof. dr. Boris Olujić

Zagreb, ožujak, 2013.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	4
1. Povijesni pregled.....	5 - 17
Teritorij Delmata i Daorsa s osvrtom na prometne pravce između istočne obale Jadrana, unutrašnjosti i helenističkih zemalja - Razvoj grčke trgovine – Grčko viđenje barbara i prve naseobine na jadranskim otocima – Grčke inovacije i domaći prinosi – Delmati i Daorsi na povijesnoj pozornici	
2. Izvori	18 - 31
Literarni izvori	18 - 22
Materijalni izvori	23 - 31
3. Povijest istraživanja	32 - 35
4. Delmati, Daorsi i jadranski Grci	36 – 48
Saznanja iz djela starih pisaca	36 - 41
Saznanja iz materijalnih izvora	41 - 48
5. Zaključak	49 - 50
6. Bibliografija	51 - 62
Kratice	50
Literatura	50 - 62
7. Prilozi	63 - 76
7. 1. Karte	63 – 65
karta 1. Jadransko – zapadnobalkanska regija: Japodska grupa, srednjodalmatinska grupa i Srednjobosanska grupa	63
karta 2. Nalazišta srednjodalmatinske grupe i srednjobosanske grupe.....	64
karta 3. Položaj Ošanića u odnosu na Naronu	64
karta 4. Teritorij Daorsa u 2. st. pr. Kr.....	65
karta 5. Kasnoantička Salona prema F. Carrari	65
7. 2. Slike: novac Daorsa	66
7. 3. Odlomci iz djela starih pisaca	67 – 76
7. 3. 1 Hekatej	67
7. 3. 2. Pseudo – Skilak	67

7. 3. 3. Polibije	68 - 69
7. 3. 4. Strabon	70 – 73
7. 3. 5. Plinije Stariji	74
7. 3. 6. Tit Livije	75
7. 3. 7. Apijan	76
7. 3. 8. Dion Kasije	76

PREDGOVOR

Definicija akulturacije u Hrvatskom enciklopedijskom rječniku glasi: „proces gubljenja obilježja uvriježene kulture, preuzimanje pojedinosti i svojstava druge kulture, promjena u kulturi kao rezultat kontakta s drugom kulturom, osobito jače materijalne moći.“¹ Druga Klaićeva definicija, točnija je i može se reći „pravednija“ od prethodne: „akulturacija je proces kojim jedna kultura preuzima elemente druge, usvajanje kulturnih elemenata, kulturno stapanje u etnološkom i sociološkom smislu.“² J. L. Lamboley helenizacijom u općenitijem smislu naziva ulazak grčkih utjecaja u procese društvene i ekonomske transformacije.³ Da bi se mogli razmatrati uzajamni akulturacijski utjecaji, procesi akulturacije između Grka, prvenstveno naseljenih na Jadranu i domaćih Delmata i Daorsa treba konkretnije definirati širenje grčke kulture i utjecaja. Lamboley piše da se proces ponajprije može shvatiti kao prihvaćanje i primjena grčkog ponašanja na nekoj razini negrčkog društva. Helenizacija može prijeći u akulturaciju. Taj se Lamboleyev koncept može primjeniti na glavne subjekte ovog rada – Delmate i Daorse. Početni i sastavni dio akulturacijskog procesa je materijalna razmjena dobara, darivanjem ili trgovinom. Ostali djelovi procesa odvijaju se na višim kulturno-povijesnim razinama, a provlače se kroz egzistenciju cijelog društva. Zahvaća društvenu organizaciju, kodeks ponašanja, nošnju i religiju. Utjecaji grčke civilizacije kod Delmata i Daorsa najviše se manifestiraju preko materijalnih izvora. Cilj ovog rada je registrirati najčešće i najprisutnije elemente grčke civilizacije.

Materijalne izvore je lakše tumačiti povezujući ih s pisanim vrelima. Analizom djela starih pisaca i interpretacijom materijalnih ostataka, može se doći do kvalitetnih spoznaja o proučavanom problemu. U radu su korišteni pisani i materijalni izvori, jer se međusobno nadopunjuju i daju bistriju sliku davno minulog razdoblja.

---

¹ Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002, 22.

² Klaić, Rječnik stranih riječi, 2007, 39.

³ Lamboley 1996, 10

1. Povijesni pregled

Akulturacijski procesi na delmatskom i daorskom povijesnom prostoru počeli su već u arhajskom razdoblju grčke povijesti. Vremenski ih se prati sve do kraja helenizma, ili do početka romanizacije na obali Jadrana. Arhajsko razdoblje prethodi klasičnom u grčkoj povijesti i umjetnosti, a helenizmom se naziva razdoblje od smrti Aleksandra Velikog do bitke kod Akcija 31. g. pr. Kr., ili do početka Augustove vladavine.⁴ Proučavano područje se dijeli na dvije teritorijalne cjeline. Prva pripada Delmatima i prostire se od Krke do Neretve, te obuhvaća krška polja u unutrašnjosti Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Druga se nalazi s lijeve strane rijeke Neretve i pripada Daorsima od 2. st. pr. Kr., kada se ove etnije prvi puta spominju u pisanim izvorima. Sama riječ kaže da proces podrazumijeva razmjenu različitih kulturnih tekovina, a ne samo materijalnih dobara. Ako je materijalni ostatak jedino čime se raspolaže, treba gledati dalje od njegove primarne funkcije, i ustanoviti pruža li i manje očite informacije.

Teritorij Delmata i Daorsa s osvrtom na prometne pravce između istočne obale Jadrana, unutrašnjosti i helenističkih zemalja

Matično područje Delmata obuhvaćalo je krška polja u unutrašnjosti: Livanjsko, Duvanjsko, Glamočko i Sinjsko. Na prijelazu iz 3. u 2. st. pr. Kr. Delmati su se počeli širiti iz unutrašnjosti na prostor između ušća Krke i ušća Cetine, a vjerojatno i do Neretve. Od Polibija (*Polyb.* 32, 9, 18) se saznaje da su u 2. st. pr. Kr. napadali isejske posjede na obali i susjedne Daorse. U Polibijevo doba su se već bili proširili do Neretve i akulturirali sa autohtonim stanovništvom koje je obitavalo na srednjem Jadranu. Asimilacijom domorodaca s obale koji su od osnutka kolonija provodili akulturaciju s Grcima indirektno su preuzeli i neke grčke tradicije. Nakon spuštanja na obalu zasigurno su se i izravno susreli s grčkom kulturom. Postoji mnogo nalaza grčkog oružja na prostoru Delmata i ostaci megalitskih zidina na nekim gradinama srednjodalmatinske kulturne skupine. Pojavom Rimljana na istočnoj obali Jadrana, Delmati su izgubili mogućnost za daljnju akulturaciju i helenizaciju jer je grčku kulturu potisnula rimska. Istovremeno je stanovništvo matičnog delmatskog područja u unutrašnjosti bilo u posrednom kontaktu s Grcima preko sunarodnjaka na obali. Od domorodaca su preuzeli

---

⁴ Price 2001, 364.

i pomorsko umijeće pa se može pretpostaviti da je autohtoni proces akulturacije trajao desetljećima jer su Delmati izvorno stočarski narod iz unutrašnjosti koji je morao postepeno savladavati pomorske tehnike.⁵ Spuštanje na obalu potaknuo je razvoj trgovišta u Saloni, koja je bila smještena na sjecištu važnih puteva koji kroz Kliška vrata vode u unutrašnjost.⁶ Delmati su kontrolirali taj prolaz i sve što je njime ulazilo u unutrašnjost, ali i izlazilo na obalu. U Bosni su bili bogati rudnici plemenitih metala i željeza koji su se eksploatirali u helenističkom razdoblju.⁷ Prisutnost u Saloni olakšavala je nabavu grčkog oružja koje se distribuiralo u zaleđe.

Pretpostavlja se da su Daorsi u 9./8. st. pr. Kr. zauzimali veće područje između srednjeg i donjeg toka Neretve, Jadranskog mora, gornjeg toka rijeke Trebišnjice i planine Velež.⁸ U Polibijevo vrijeme zauzimaju puno manji dio teritorija na lijevoj obali Neretve. S desne su ih obale vjerojatno potisnuli Delmati. Dinko Radić prihvaća mišljenje Alojza Benca da je Neretva najznačajnija rijeka Dinarskog gorja, uz čije korito ide prastara komunikacija iz jadransko-sredozemne zone prema unutrašnjosti. Transport robe iz Apulije i Velike Grčke na istočnu obalu Jadrana olakšavao je „otočni most“ Monte Gargano – Palagruža – Sušac - Korčula. Zahvaljući svom geografskom smještaju on „skraćuje“ šrinu Jadrana i olakšava plovidbu.⁹ Neretva je imala veliku važnost za prosperitet i ekonomiju Daorsa. Prastari put koji je vodio dolinom rijeke prema unutrašnjosti Bosne zadržao je svoju vrijednost i u kasnijim razdobljima, kao i trgovište koje je prvo služilo za razmjenu između lokalnih zajednica a kasnije i za trgovinu s Grcima. Emporij na Neretvi se nalazio u blizini antičke Narone, ali se ondje razmjena vršila puno prije spomena Daorsa u pisanim izvorima.¹⁰ Kasnije je najvjerojatnije pripadao daorskom teritoriju koji su Delmati napadali privučeni heleniziranom civilizacijom i ekonomijom.¹¹ Strabon piše da su istočna obala Jadrana i susjedni otoci bili dobro opremljeni lukama (*Strab.* 7, 5, 10) što je olakšavalo plovidbu i moralo utjecati na intenzitet grčke prisutnosti. Gustoća nalazišta u Dalmaciji i zapadnoj Bosni i Hercegovini isto upućuje na zaključak da je put uz istočnu obalu Jadrana bio jaka trgovinska ruta. Sudeći po importu otok Brač je također imao važnu ulogu u trgovačkom prometu, ali je sve do rimskog vremena zadržao ilirski karakter.¹² Osnivanjem kolonije na Korčuli Isa se fizički približila emporiju na Neretvi i ilirskim naseljima na Pelješcu. Tim je putem grčka roba mogla

---

⁵ Matijašić 2009, 114.

⁶ Cambi 1991, 7., Zaninović 1996, 194.

⁷ Škegro 1999, 23.

⁸ Marić 1975, 114.

⁹ Radić 2003, 305-306., Škegro 1999, 275.

¹⁰ Zaninović 1996, 194.

¹¹ Zaninović 2007, 60.

¹² Nikolanci 1959, 88.

nesmetano kolati dolinom Neretve prema unutrašnjosti.¹³ Centralna gradina u Ošanićima prosperirala je zahvaljujući položaju u blizini trgovišta. Zbog položaja su Daorsi bili dio Ilirskog Kraljevstva, a kasnije je i Rimljanima bilo u interesu da imaju saveznike koji kontroliraju put u unutrašnjost. Oružje, keramika i nakit su bili najpopularniji grčki proizvodi među Ilirima, a Grci su uzimali sirovine. Srebro se moglo naći u bogatim rudnicima oko Damastiona u južnoj Iliriji. Trgovački putevi kojima se grčka roba kretala od Jadranskog i Jonskog mora prema unutrašnjosti većinom postoje još od neolitika. Identificiraju se prema ostacima rimskih cesta koje su uglavnom rađene na starim prapovijesnim putevima. Prvi je već spomenut a išao je dolinom Neretve prema unutrašnjosti, a drugi iz Dirahija i Apolonije dolinom rijeke Shkumbina do Ohridskog jezera. Potonji je kasnije postao rimska *Via Egnatia*.¹⁴ Morski trgovački putevi koji su iz Grčke vodili do Jadrana, mogu se okarakterizirati kao trgovina na srednju udaljenost.¹⁵ Korint i jonske kolonije su vjerojatno bili privučeni rudnim bogatstvima u Iliriku. Uvoz drva i ruda čvršće je povezao Grčku s istočnom obalom Jadrana i njegovim zaleđem. Za trgovinu su važnu ulogu imale italska obala i Otrantska vrata koja su veza između italske i balkanske obale, te Jonskog i Jadranskog mora. U prilog ovoj teoriji idu nalazi materijala iz nekropola u Dirahiju i ilirskih centara u unutrašnjosti gdje su pronađene originalne apulske vaze i lokalne imitacije. Ovakva trgovina se djelomično poklapa s trgovinom na velike udaljenosti (*commerce à long rayon d'action*) koja potpuno ovisi o morskim putovima.¹⁶

Razvoj grčke trgovine

Velika grčka kolonizacija koja je počela sredinom 8. st. pr. Kr., počivala je na saznanjima koja su u matičnu zemlju donosili razni trgovci, pustolovi i avanturisti. Jonski su Grci već u arhaisko vrijeme plovili po Levantu da bi istovremeno trgovali i gusarili, jer su u to vrijeme trgovina i gusarenje bili usko povezani.¹⁷ Grad Milet bio je predvodnik jonskih gradova u trgovini. Pomorstvo i trgovina, tj. privatne djelatnosti, su bile časne i perspektivne, a njima se bavila čak i jonska aristokracija kako bi stekla ugled i bogatstvo. Tadašnja trgovina nije bila organizirana djelatnost koja je zamišljena da bude osnova ekonomskog napretka, već je

---

¹³ Novak 1953, 55.

¹⁴ Stipčević 1991, 122.

¹⁵ Lamboley 1996, 422.

¹⁶ Ibid. 422-433.

¹⁷ Milićević-Bradač 2004, 13.

do uspona trgovačkih djelatnosti došlo zbog položaja Mileta koji je imao uvjete za prekomorski tranzit i tako ubirao danak. Zaživljavanjem trgovine progustile su se i trgovačke mreže, što je dovelo do stvaranja bogatstva i porasta stanovništva. U takvim uvjetima jedan centar više nije mogao kontrolirati trgovinu i upravljati njome, pa se stvaraju manje političke strukture poput gradova-država.¹⁸ S druge strane, takav oblik trgovine koji se usko vezao uz avanturizam i gusarenje, počivao je na razmjeni luksuznih predmeta, a ne na masovnoj distribuciji. Krajem 7. st. pr. Kr. trgovina počinje poprimati elemente samostalne djelatnosti, te se odvaja od avanturista i aristokrata koji su se njome koristili za zgrtanje bogatstva.¹⁹ Dobar dio bogatstva Korinta temeljio se na trgovini, posebice u vrijeme grčke ekspanzije prema zapadu. Bogatstvo Korinta se nije stvaralo isključivo na keramici koja je njegov najpoznatiji proizvod, već i na kozmetici i metalurgiji – iz korintskih radionica potječu brojni primjerci oružja, ogledala i brončanih vaza.²⁰ Atička crnofiguralna keramika doživjela je uzlet i najviše se izvozila u drugoj polovini 6. st.²¹ Treba spomenuti i Eginu koja je, između ostalog, vjerojatno bila jedan od većih distributera atičke crnofiguralne i crvenofiguralne keramike. Na mjestima gdje se redovito trgovalo osnivali su se emporiji – trgovačka središta. U njima su najčešće živjeli Grci iz različitih polisa koji su za razliku od kolonija bili neovisni od matice, i uvelike su ovisili o dobroj volji lokalnog stanovništva.²²

Krajem 8. st. pr. Kr. počinje cjepljenje zajednica na manje političke strukture koje će se formirati u polise – samostalne političke zajednice iz kojih će krenuti kolonizacija. Razlozi kolonizacije su mnogobrojni, neki su možda još nepoznati, ali dio je općeprihvaćen. Poljoprivreda, trgovina i prenapučenost gradova se ističu kao glavni razlozi, ali je dio kolonista bio ponukan političkim razlozima, avanturističkim pothvatima, uputom proročišta i osvajanjima. Odabir mjesta za koloniju nije bio nasumičan, već su kolonisti od prije posjedovali informacije o koristi i prednostima izabrane lokacije. Osim osnivanja grada i pripadajućih institucija, kolonizatori su morali računati i na kontakte s lokalnim stanovništvom. Komunikacija koju bi ostvarili sa zatečenim stanovništvom nije ostajala samo na dobrosusjedskim odnosima, već je često podrazumijevala međusobne utjecaje, fizičku razmjenu dobara, trgovinu, čak i sklapanje miješanih brakova.²³ Razumno je misliti da se određeni grčki grad upuštao u kolonizaciju sporazumno s lokalnom aristokracijom. Na čelu lokalnih zajednica u većini je slučajeva stajala ratnička elita kojoj je bilo u interesu da dođe

---

¹⁸ Ibid. 15.

¹⁹ Ibid. 25.

²⁰ Chamoux 1967, 91.

²¹ Milićević-Bradač 2004, 25.

²² Murray 1993, 228.

²³ Milićević – Bradač 2004, 18.

do skupocjenih i rijetkih predmeta koji će biti pokazatelji njezine moći. Takvi se predmeti nalaze kao grobni prilozi lokalnih elitnih slojeva koji su posjedovanjem grčkog oružja, novca, pribora za jelo/piće i sličnog, iskazivali svoj povlašteni status u zajednici, te veze s udaljenim krajevima i vladarima.²⁴ Prestižni predmeti grčke proizvodnje mogu se naći u grobovima elite diljem Europe, pa tako i kod zajednica koje nisu imale vlastiti novac, a grčki su odlagale u ostave. To navodi na pomisao da novac nije bio uobičajeno platežno sredstvo, već se ekonomija oslanjala na robnu razmjenu. Dio tih predmeta je vjerojatno bio poklonjen lokalnim prvacima, kao znak čvrstih veza među elitama udaljenih krajeva. Za identitet ratničke elite najbitniji su bili oružje i koncept gošćenja. Gozbe su bile idealne prilike za razmjenu darova, jer su se odvijale pred očima cijele zajednice kojoj se dokazivao autoritet.²⁵ Prilozi u grobovima ženskog dijela elite najčešće su vezani uz tkanje.²⁶ Simbolika razmjene darova bila je podjednako bitna kao i materijalna vrijednost darovanih predmeta, jer su veze s udaljenim krajevima bile jedan od temelja vođa u stratificiranim društvima.²⁷ Elitni slojevi prapovijesnih društava koji su dolazili u kontakte sa strancima iz dalekih krajeva nisu razmjenjivali samo materijalne predmete – znanja i vještine su također bili vrijedni darovi. Tako su pojedinci savladavanjem znanja i vještina postajali uglednim članovima svojih zajednica.²⁸ Nakon ostvarenja direktnog kontakta trebalo je održavati dobre odnose s lokalnim elitama i nakon povratka u domovinu. Tako se razvijala lančana razmjena i trgovina, u kojoj su se predmeti posredništvom raznih zajednica prenosili do konačnog odredišta.²⁹ M. Milićević – Bradač i H. Potrebica od Herodota (*Hdt.* IV, 32-35) uzimaju Hiperborejce koji šalju darove u svetište na otoku Delu kao najbolji primjer takve vrste razmjene.³⁰

Klasično razdoblje grčke povijesti obilježeno je usponom Atene i njenom prevlasti na moru koja je zasigurno bila jedan od uzroka za Peloponeski rat.³¹ Trgovina se etablirala kao samostalna djelatnost, ponajviše zbog potrebe za žitom i sirovinama koje su bile deficitarne u grčkom svijetu. Od grčkog uvoza, puno je raznolikiji i skupocjeniji grčki izvoz. Po čitavom poznatom svijetu Grci su trgovali svojim vinima, uljima i mirisima, tkaninama, atičkom i korintskom keramikom, predmetima od srebra i zlata, te ostalim vrijednim predmetima. Treba napomenuti da ovakve ekonomske prilike nisu obuhvaćale čitavu Grčku, već

---

²⁴ Ibid. 22.

²⁵ Potrebica 2010, 172.

²⁶ Ibid, 173.

²⁷ Milićević – Bradač 2004, 22.

²⁸ Potrebica 2010, 171.

²⁹ Ibid, 172.

³⁰ Milićević – Bradač 2004, 22., Potrebica 2010, 172.

³¹ Milićević – Bradač, 33.

nekolicinu polisa i naseobina koje su se trgovinom uspjele obogatiti: Atena, Korint, Tarent, Sirakuza, Kirena i Naukratis.³²

Grčko viđenje barbara i prve naseobine na jadranskim otocima

Postavlja se pitanje kako su stari Grci percipirali negrčke zajednice u susjedstvu? Pierre Cabanes objasnio je starogrčko viđenje ilirskog „barbarskog“ svijeta na temelju spoznaja o Epiru. Piše da su promjena klime, vegetacije i krajolika prvo što su stari pisci zapažali izvan matične Grčke.³³ Šumoviti predjeli Epira i Ilirije zajedno sa pašnjacima u visinskim predjelima bili su bogatstvo tih krajeva.³⁴ Isti autor tvrdi da su sjeverniji ilirski narodi koji nisu pripadali Ilirskom Kraljevstvu, Grcima bili nepoznanica pa su ih nazivali barbarima.³⁵ Zbog klimatskih i vegetacijskih sličnosti Ilirika i Epira, Cabanes zaključuje da su ilirski narodi prakticirali nomadsko stočarstvo. Uvjeti života su utjecali na društveno uređenje zajednice a u Epiru su žene imale veću ulogu nego u Ateni i ostatku Grčke. Nema dokaza da je isto uređenje bilo prakticirano u Iliriku, ali je moguće ako se uzme u obzir način života.³⁶ Stočarima su ljetna obitavališta u planinama bila glavna, a sela u nizinama su napuštali čim je to bilo moguće. Cabanes tvrdi da su seoska naselja u ravninama bila neutvrđena a stanovnici su živjeli pod oružjem. Grcima, koji su se organizirali u polise, takva su prebivališta bila strana.³⁷ Grčko uređenje gradova-država odgovaralo je sjedilačkom načinu života, no nomadski narodi nisu mogli živjeti u manjim zatvorenim sredinama, već su se povezivali sa drugim zajednicama.³⁸ Cabanes smatra da su prve zidine izgrađene kod nomadskih naroda nastale kao zaštita za pastire i stoku, da bi se tijekom 4. st. pr. Kr. razvile u urbane sredine. Zbog demografskog prirasta dio stanovništva se okrenuo ka sjedilačkom načinu života, pa se sukladno tome razvijaju i gradovi sa religijskim, administrativnim i trgovačkim funkcijama.³⁹ Grcima su ovakvi gradovi i način života bili strani, različiti od uređenja i života u polisima. Unatoč tome, morali su koegzistirati s „barbarskim“ narodima na čijem su području osnivali svoje kolonije. Duje Rendić-Miočević je ponudio više mogućih odgovora. Prva je mogućnost da su Iliri doista bili barbari u očima Grka (i Rimljana), tj. etničke skupine koje nemaju ništa

---

³² Ibid. 316.

³³ Cabanes 2002, 19.

³⁴ Ibid. 21-22.

³⁵ Ibid. 38.

³⁶ Ibid. 23.

³⁷ Cabanes 2002, 22.

³⁸ Ibid, 23.

³⁹ Ibid, 24.

zajedničko s grčkom civilizacijom. Druga je mogućnost da su ih Grci promatrali kao sastavni dio antičkog svijeta s kojim imaju nešto zajedničko, i u krajnjem slučaju su ih mogli smatrati polubarbarima ili poluheleniziranim barbarima.⁴⁰ Informacije o najranijim kontaktima Ilira i Grka iščitavaju se iz grčkih mitova o porijeklu Ilira. Od 2. polovice 5. st. pr. Kr. su veze dvaju naroda jačale. Razlog tome je učestala grčka prisutnost na Jadranu i kolonizacija njegove istočne obale.⁴¹ Rendić–Miočević iznosi tezu da su podanici Ilirskog kraljevstva uživali određeni ugled u grčkom svijetu, napose u Ateni. Mišljenje je argumentirao postojanjem nekoliko antičkih dekreta u kojima gradovi Atena i Oropos odaju počast osobama ilirske narodnosti, te spomen ilirskog vladara Graba kao saveznika protiv Filipa II Makedonskog.⁴² Interesantna je različita interpretacija dvojice autora. Rendić u Ilirima vidi politički organizirane i moćne saveznike bez obzira na „barbarstvo,“ a Cabanes stavlja naglasak na polis kao jedinu vrstu uređenja koje Grci prepoznaju.

Na krajnjem jugu Jadrana su prve kolonije osnovane još u arhajskom dobu. Epidamno (kasnije preimenovan u Dirahij), osnovali su Korkirani 627. g. pr. Kr., a 588. g. pr. Kr. zajedničkim djelovanjem Korkirana i Korinćana osnovana je Apolonija.⁴³ Iz arhajskog vremena potječe i kolonija Knidana na Korčuli (Korkira Melaina) koja nije ubicirana, ali je njeno postojanje poznato iz tekstova Pseudo-Skimna, Strabona i Plinija.⁴⁴ Bogatiji su podaci iz neokolonizatorskog razdoblja s početka 4. st. pr. Kr., kada su osnovane dvije srednjodalmatinske kolonije – Isa i Far. Isu je osnovao sirakuški tiranin Dionizije Stariji 397/390. g. pr. Kr., a zatim je pomogao kolonistima s Para u egejskom moru da osnuju koloniju na Hvaru 385./384. g. pr. Kr. Još u 4. st. Isa se proširila na otok Korčulu gdje je osnovala naseobinu (moguće na mjestu današnje Lumbarde), stoljeće kasnije prešla je na susjedno kopno i osnovala naseobine Tragurij i Epetij, a u 2. st. pr. Kr. imala utjecaj u Saloni gdje je već postojalo ilirsko naselje.⁴⁵ Pretpostavlja se da su Sirakužani prvi put stupili na Vis kao trgovci, a zatim odlučili osnovati koloniju na tom otoku koje je bio rijetko naseljen i idealno smješten na morskom putu po Jadranu. Hvar je bio gušće naseljen domaćim stanovništvom koje je isprva prihvatilo pridošlice, ali kada su domoroci shvatili da se Parani namjeravaju zadržati – ustali su se na oružje. Kolonija je osnovana na mjestu današnjeg Staroga Grada i imala je snažan agrarni karakter, no to ne znači da se istovremeno nije bavila i trgovinom. Isa je neko vrijeme uspješno trgovala i razvijala se pod samoupravom do pojave

---

⁴⁰ Rendić – Miočević 1989, 28.

⁴¹ Ibid, 28-29.

⁴² Ibid. 32-37.

⁴³ Stipčević 1991, 32.

⁴⁴ Nikolanci 1972, 149.

⁴⁵ Stipčević 1991, 33., Čače i Kuntić–Makvić 2010, 65–66., Kuntić Makvić i Marohnić 2010, 75.

Rimljana 229. pr. Kr., a Far je pao pod domaću Agronovu dinastiju.⁴⁶ U trećem i drugom stoljeću pr. Kr. na povijesnu pozornicu su stupili Delmati i Daorsi.

Grčke inovacije i domaći prinosi

Stanovnici sjevernog dijela istočne obale Jadrana su u kontakt s Grcima stupili prije arhajskog razdoblja. Prvenstveno zahvaljujući jantarnim putevima koji su dodirivali vrh Jadrana i tako pojedinim kvarnerskim otocima priskrbili naziv Elektridi (od grčke riječi *elektron* – jantar).⁴⁷ Iako su veze s egejskim svijetom neko vrijeme bile prekinute, obnovile su se u 8. st. pr. Kr.⁴⁸ Pojava ratničkih elita među željeznodobnim kulturnim grupama utjecala je na intenziviranje međusobnih odnosa. Stvaranje bogatog sloja društva je uvjetovalo nagli porast interesa za grčke proizvode. Proizvodi lokalnih radionica su bili učestali predmeti koje je mogao imati svatko, pa se javila potreba za luksuznim i rijetkim proizvodima koji su biti statusni simboli. Posjedovanje oružja i koncept gošćenja sa razmjenom darova, dva su načina kojima su elite najčešće iskazivale svoj identitet.⁴⁹ Civilizacije kasnog brončanog i ranog željeznog doba klasificirane su na temelju kultura koje su se razvijale u prapovijesnim centrima, pa ih se zbog nemogućnosti povezivanja s određenim etnonimima naziva kulturnim grupama. Moguće je pratiti njihov civilizacijski napredak u brončanom i ranom željeznom dobu na temelju materijalnih izvora. U kasnijim fazama željeznog doba pisani izvori spominju etnonime, pa je moguće povezati određene kulture s narodima koji se spominju. Autohtone kulture nisu bile izolirane već su komunicirale s drugima, pa se u njihovom razvoju mogu primijetiti i grčki utjecaji.

Do danas je definirano dvadesetak kulturnih grupa koje su obitavale na prostoru Ilirika - od Albanije na jugu, Slovenije na sjeveru i Srbije u unutrašnjosti kopna. Kulture ovih grupa cvjetale su u predkolonizacijskom razdoblju i donekle pale pod grčke utjecaje. Najraniji utjecaji grčke kulture datiraju se u 8. st. pr. Kr. Ističe se grupa Glasinac, nazvana po visoravni Glasinac u Sarajevu. Starije željezno doba (Glasinac IV) je najbitnije za razvoj ove kulture.⁵⁰ Ćiro Truhelka je još 1914. godine primijetio grčke utjecaje na Glasincu,⁵¹ a kasnije Alojz

---

⁴⁶ Wilkes 2001, 127.

⁴⁷ Senc 1910, 339.

⁴⁸ Novak 1966, 122.

⁴⁹ Potrebica 2010, 172.

⁵⁰ Benac i Čović 1957, 26.

⁵¹ Truhelka 1914, 108.

Benac, Borivoj Čović i drugi, pišu da se oni javljaju već u 8. st. pr. Kr.⁵² U mlađe željezno doba na Glasincu strani utjecaji dodatno jačaju (južnoitalski arhaiski predmeti, brončane zdjele, jonska keramika, klasični metalni radovi, oklop i ukrasi).⁵³ Čović ukazuje na mogućnost da je razmjena luksuznih predmeta bila obostrana jer se glasinački oblici nakita i oružja mogu naći u trezorima grčkih hramova.⁵⁴ Značajnije grupe su i Donja Dolina na Savi,⁵⁵ te Kaptol kod Požege.⁵⁶ Materijalna kultura Donje Doline je usko povezana s kulturama Kaptola i Glasinca, a primjećuju se i snažni grčki utjecaji.⁵⁷ Donja Dolina se zbog položaja na plovnoj rijeci i pojave imućnih elita uzdignula kao značajno trgovačko središte u kojem se između ostalog, trgovalo i egzotičnim predmetima iz Grčke i sjeverne Italije. Brončana posuda tipa lotus phiale ukazuje na povezanost Donje Doline i egejskog, te istočnomediteranskog svijeta.⁵⁸ Kaptolska grupa se ističe bogatstvom priloga iz kneževskih grobnica druge polovine 7. st.⁵⁹ Ksenija Vinski Gasparini piše da su pripadnici grupe Kaptol grčke predmete preuzimali direktnim importom, te da je roba vjerojatno dolazila kopnenim putem preko sjeverne Grčke i Makedonije.⁶⁰ M. Blečić također smatra da su tzv. ilirsko-grčke kacige iz Kaptola i Donje Doline najvjerojatnije proizvedene u Makedoniji.⁶¹ Lokaliteti Pod kod Bugojna i Gorica kod Imotskog također su povezani sa spomenutim kulturama. Gorica kod Imotskog iz srednjodalmatinske skupine, održavala je veze sa susjednim kulturnim grupama i od 6. do 4. st. pr. Kr. intenzivirala import italske i grčke robe.⁶² Srednjobosanska grupa koju predstavlja Pod, po formama nakita i keramike bila je izrazito povezana sa srednjodalmatinskom skupinom i grupom Donja Dolina.⁶³

Prijelaz iz arhaiskog u klasično doba, te veći dio klasičnog doba obilježen je intenzivnim kontaktima između Grka i Ilira. Grobovi ratničkih elita iz 6. i 5. st. su punjeni grčkim importom raznih namjena. Prinčevi i princeze su se pokapali sa zlatnim i srebrnim pojasevima i narukvicama, kopljima, keramičkim predmetima, nakitom i privjescima. Dobar dio skupocjenih predmeta je grčkog porijekla, a na nekima je vidljivo da su prilagođeni ukusu lokalnog stanovništva. Postoji mogućnost da potonji predmeti nisu grčki import već su nastali

---

⁵² Benac i Čović 1957, 28., Parović – Pešikan 1964, 61.

⁵³ Benac i Čović 1957, 48.

⁵⁴ Ibid, 638.

⁵⁵ Čović 1987, Benac i Čović, 1957

⁵⁶ Potrebica 2001, 2010.

⁵⁷ Čović 1987

⁵⁸ Blečić Kavur 2012, 40.

⁵⁹ Gabrovec i Čović 1987, 926.

⁶⁰ Vinski – Gasparini 1987, 228-229.

⁶¹ Blečić- Kavur 2012, 42.

⁶² Ibid, 480.

⁶³ Čović 1987, 526.

u domaćim radionicama po uzoru na grčke modele, što neki istraživači nazivaju „grčko-ilirskom“ materijalnom kulturom 6. i 5. st. pr. Kr.⁶⁴ Protiv „grčko-ilirske“ teorije govori činjenica da je mirna komunikacija bila kratkoga vijeka. Od polovine 5. st. grčki import se rijetko nalazi osim u tumulima na Glasincu. Razloge naglom prekidu veza treba tražiti u političkoj situaciji u Grčkoj, opadanju atenske moći i Peloponeskom ratu. Druga je mogućnost opadanje moći domaćih tj. ilirskih vladara.⁶⁵ O kontinuitetu svjedoče pisani izvori. Teopomp je u 4. st. pr. Kr. pisao o egejskim posudama koje se mogu pronaći u emporiju na Neretvi, te prenosi legendu o Joniju da bi objasnio porijeklo Ilira. Iako su već u arhajskom vremenu postojali vladajući slojevi, u klasično je doba došlo do intenzivnije diferencijacije društva među ilirskim stanovništvom.

Osim luksuznih predmeta, Grci su Ilirikom proširili i određena umijeća. Obrambeni sustav, materijal i eksploataciju kamenoloma su domaćini lako prihvatili, ali urbanistički plan sa ortogonalnom matricom komunikacija ostao je specifičnost grčke naseobine. Slična je situacija i sa raspodjelom zemljišta. Ostaci grčke podjele mogu se primijetiti u kolonijama, primjerice Farska hora, ali na ilirskom području prije pojave Rimljana nema podjele na pravilne parcele. Novac je bio dobro prihvaćen kod većine ilirskih naroda. Iliri su ga upoznali već u arhajsko doba kada se po istočnoj obali Jadrana još uvijek samo trgovalo s Grcima. Prihvaćali su ga kao platežno sredstvo i prepoznavali grčku valutu. Natpisi na novcu svjedoče poznavanju grčkog pisma, ali nema naznaka da su ga domaći drugdje koristili. Kolonisti su ubrzo nakon dolaska kovali novac prilagođen svojoj autonomiji, s religijskim i gospodarskim motivima, koji je za njihovu zajednicu bio nužno potreban u svrhu gospodarskog i društvenog razvitka. Tijekom 3. i 2. st. pr. Kr. ilirsko se područje počelo organizirati u državne tvorevine s vladarom na čelu počevši od juga. Pojavili su se kraljevi Monunije i Mitil, Gencije i Balej,⁶⁶ te novac Labeata i Daorsa⁶⁷ s muškim likom na aversu. Novac nije bio samo valuta, već iskaz moći i suvereniteta vladara. Novčano je plaćanje potaknulo i intenziviralo trgovinu između obale i unutrašnjosti. Trgovalo se vinima i vinogradarskim proizvodima, importiranom ili lokalno proizvedenom keramikom, te ostalim vrijednim predmetima. Potrebno je napomenuti da je helenistički import visoke kvalitete imao istu ulogu kao grčki stoljećima prije – promatrao se kao zanatsko umijeće i umjetničko ostvarenje te predstavljao luksuznu robu. U ovom periodu robu iz matične Grčke potisnula je južnoitalska, tzv. Gnathia produkcija,⁶⁸ koja

---

⁶⁴ Wilkes 2001, 117., Parović – Pešikan 1964, 61

⁶⁵ Ibid. 119.

⁶⁶ Cambi 2010, 32.

⁶⁷ Više na str. 44.

⁶⁸ Cambi 2010, 33.

je bila sastavni dio trgovine na srednje udaljenosti. U današnjoj Budvi pronađena je grčko-ilirska i rimska nekropola sa zlatnim nakitom.⁶⁹ Nalazi se datiraju u vrijeme kolonizacije jadranskih otoka i helenističko razdoblje, tj. u 4. i 3. st. pr. Kr. Ilirsko naselje na položaju današnje Budve pokazuje snažne grčke utjecaje pa postoji mogućnost da je tu iz ekonomskih i trgovačkih razloga obitavala i manja grčka zajednica.⁷⁰

Time dolazimo do posljednjih stoljeća stare ere kada je grčki utjecaj oslabio radi sve većeg prisustva Rimljana i početka romanizacije. Dok se arhaisko i klasično razdoblje mogu okarakterizirati kao mirnodopska, ovo je bilo obilježeno dugim i teškim ratovima koji su trajali sve do 1. stoljeća nove ere i konačne uspostave rimske vlasti. Tijekom željeznog doba formirale su se etnije na području Ilirika, a među njima Daorsi i Delmati. Oni se „zahvaljujući“ ratovima po prvi put imenom pojavljuju u djelima starih pisaca. Polibije je najstariji autor koji spominje Delmate i Daorse (*Polyb.* 32, 9, 18), a kronološki najstariji događaj je kad su se Delmati nakon smrti Pleurataove odmetnuli od Gencija 181. g. pr. Kr. (*Polyb.* 32, 18).

Delmati i Daorsi na povijesnoj pozornici

Pojavu Delmata na povijesnoj sceni zabilježio je Polibije, kada je pisao o sukobima s isejskim naseobinama Tragurijem i Epetijem u 2. st. pr. Kr. (*Polyb.* 32, 18). Iako su se na obali Jadrana pojavili tek u 2. st. pr. Kr., postoje arheološki i onomastički dokazi da su Delmati iz unutrašnjosti bili fizički povezani s pripadajućom obalom. Etničko središte Delmata bilo je u unutrašnjosti srednje Dalmacije. Njihova se središnja gradina nazivala Delminij, a nalazila se na jednoj od gradina kod Duvna. Polibije tvrdi da su se Delmati nakon smrti ilirskog kralja Pleurata, početkom vladavine njegova nasljednika Gencija (181. pr. Kr.), oslobodili od podaništva i susjednim narodima nametnuli danak u stoci i žitu. To je bio tek početak nedaća koje su dugi niz godina zadavali svojim susjedima i Rimljanima. Godine 158 – 157. pr. Kr. Rimljani su uputili izaslanstvo k Delmatima s Gajem Fanijem na čelu, ponukani pritužbama grčke kolonije Ise i ilirskih Daorsa zbog delmatskih upada na njihov teritorij (*Polyb.* 32, 18). Epizoda je poslužila kao neposredan povod za rat, iako je Rimljanima već dulje vrijeme smetalo jačanje neprijatelja na susjednoj obali. Prvi rat protiv Delmata poveo je Gaj Marcije Figul 156. g. pr. Kr. Sljedeće 155. godine nastavio ga je konzul Publije Kornelije Scipion

---

⁶⁹ Rendić – Miočević 1989, 193.

⁷⁰ Ibid. 194.

Nazika. Figul je na Delmate pošao iz Narone u kojoj je imao podršku lokalnog stanovništva, prvenstveno Daorsa. Kako nije mogao osvojiti Delminij, skoncentrirao se na manja mjesta i tako oslabio Delmate.⁷¹ Figulov posao dovršio je Nazika - osvojio je Delminij, te sljedeće godine proslavio trijumf *de Delmateis*.⁷² Godine 119. pr. Kr. konzul Lucije Cecilije Metel poveo je uspješnu akciju protiv Delmata te 118. g. pr. Kr. proslavio trijumf i dobio nadimak «Delmatik.»⁷³ Tijekom Metelova rata stanovnici Salone prihvatili su rimsku zaštitu, pa se postavlja pitanje o etničkom sastavu grada. Smatra se da je dio stanovništva bio grčkog porijekla jer je na ušću Jadra djelovalo trgovište pod isejskim patronatom, a dio starosjedilački, iz gradinskog naselja u blizini. Budući da gradinsko naselje nije izvorno delmatsko, stanovništvo u njemu ponašalo se drugačije nego Delmati iz unutrašnjosti. Oni su ostali neprijateljski nastrojeni, što se pokazalo u sljedećem ratu 78. – 76. g. pr. Kr. Smatra se da su u tom sukobu zauzeli Salonu, naselje grčkih i rimskih trgovaca podno gradine u kojoj su obitavali starosjedioci. Gaj Koskonije je s prokonzulskim ovlastima zauzeo dio Dalmacije i Salonu vratio pod rimsku vlast.⁷⁴ Koskonije je bio prvi vojskovođa s čašću prokonzula koji je došao ratovati s Delmatima. Primirio je njihov obalni dio, ali sunarodnjake iz unutrašnjosti nije mogao potpuno poraziti.⁷⁵

Na vojno-političkoj sceni Delmati su se ponovno pojavili u vrijeme Cezarova prokonzulata i rata s Pompejem. Moguće je da su zauzeli liburnsku gradinu Promonu, i oglušili se na Cezarov zahtjev za predaju (oko 49. pr. Kr.). U građanskom ratu između Cezara i Pompeja (49. – 45. pr. Kr.) Delmati su stali na Pompejevu stranu jer su prethodno učinili djela koja su mogla izazvati Cezarovu odmazdu. Apijan piše da su se oglušili na Cezarovu zapovijed i odbili vratiti Promonu Liburnima, te da su napali čete Aula Gabinija koje su mu išle pomoći u Dirahij ljeti 48. g. pr. Kr. (*App. Illyr.* III, 3). Cezar je 48. godine otišao ratovati u Egipat, a Gabinije je dobio zadatak da se obračuna s Delmatima. Gabinije se iz Promone uputio u unutrašnjost delmatskog područja, gdje su mu u blizini Sinotija Delmati postavili zasjedu, potpuno ga porazili i oveli mu bojno znakovlje (48. – 47. pr. Kr.). Po Cezarovu povratku u Rim, Delmati su ponudili savez Rimljanima jer su strahovali od novih sukoba na svom području kad Cezar krene na Gete i Parte. Cezar im je nametnuo plaćanje danka i zatražio taoce kao znak vjernosti Rimu, no savez je prekinut netom nakon Cezarove smrti 44. g. pr. Kr. Postoje naznake da su se Delmati odmetnuli i prije Cezarova umorstva što se može

---

⁷¹ Zaninović 2007, 16-17., Šašel Kos 2005, 298 – 302.

⁷² Wilkes 2001, 202.

⁷³ Ibid. 208.

⁷⁴ Matijašić 2009, 121.

⁷⁵ Ibid. 122.

zaključiti iz pisama koja je vojskovođa Vatinije pisao Ciceronu. Iz sadržaja pisama se može zaključiti da Vatinije nije bio izrazito uspješan u ratu protiv Delmata, ali je ipak proslavio trijumf *de Illurico*.⁷⁶

Sljedeći veliki sukob bila je opsada Promone 34. g. pr. Kr. kada je na rimskoj strani stajao Oktavijan August. Apijan piše da su Delmati sa saveznicima imali 1200 branitelja pod zapovjedništvom Verza. Spominje se i drugi delmatski vojskovođa Testim koji je pokušao pomoći Verzu, ali mu Rimljani nisu dopustili da se približi.⁷⁷ Delmati su se predali 33. g. pr. Kr., iscrpljeni dugogodišnjim ratovanjem. Oktavijan je tražio 600 djece za taoce, povrat bojnog znakovlja otetog Gabiniju, plaćanje danka Rimu sa svim zaostacima još od Cezarovih priprema za pohod na Parte. Oktavijanov rat u Iliriku protiv Japoda, Segeščana i Delmata trajao je od 35. do 33. g. pr. Kr., no 33. godina nije značila potpuni kraj delmatskog otpora. Zabilježeno je još nekoliko ustanaka u Panoniji i Dalmaciji protiv rimske vlasti. Veliki panonsko-dalmatinski ustanak izbio je 6. i potrajao do 9. godine. Tada su Rimljani konačno potpuno slomili otpor u Iliriku i uspostavili vlast nad njime.⁷⁸

Prvi sigurni spomen Daorsa nalazi se također kod grčkog povjesničara Polibija u istom odlomku gdje i prvi spomen Delmata (*Polyb.* 32, 9, 18). Važnost Daorsa za grčku i rimsku trgovinu bila je značajna, jer su boravili na prastarom putu koji je vodio u unutrašnjost Balkana.⁷⁹ Daorsko središte nepoznatog imena nalazilo se na gradini Ošanići kod Stoca. Kontrolirali su donji tok Neretve zajedno s pritocima Bregavom i Trebišnjicom. Zahvaljujući položaju kojim su mogli kontrolirati trgovinu i riječni promet s ušća Neretve prema unutrašnjosti, te pomorskoj orijentaciji, rano su došli u kontakt s helenskom kulturom. U dugom ratnom periodu, Daorsi su uživali zaštitu od Rima, koju su stekli tijekom trećeg ilirskog rata kada su oružjem prešli na rimsku stranu. Kao zahvalu što su se odmetnuli od Gencija i prešli na protivničku stranu, oslobođeni su od plaćanja danka (*Liv.* XLV, 26, 13). Iz ovog se odlomka može indirektno saznati da su za razliku od Delmata Daorsi ostali u sastavu Ilirskog Kraljevstva i nakon Pleuratove smrti se pokoravali Genciju.

---

⁷⁶ Wilkes 2001, 209.

⁷⁷ Ibid. 210.

⁷⁸ Ibid. 220.

⁷⁹ Ibid, 66.

2. Izvori

Literarni izvori

Literarni izvori su djela antičkih autora, u ovom slučaju geografskog i povijesnog karaktera. Geografi su kronološki stariji od povjesničara, Hekatej iz Mileta i Pseudo – Skilak. Najstariji povjesničar je Teopomp, zatim Polibije. Dva mlađa geografa su Strabon i Plinije Stariji, a u mlađoj su skupini povjesničara Tit Livije, Apijan i Dion Kasije. Povjesničari radnju ograničavaju kronološki, prateći ratnu povijest Rima. Geografi su radnju organizirali po geografsko-prostornom ključu. Osim geografskih podataka, ponekad su znali zabilježiti razne etnografske i povijesne podatke koji su im bili bitni ili zanimljivi. Strabon i Plinije Stariji se smatraju geografskim izvorima jer opisuju zemlje antičkog svijeta.

Hekatej iz Mileta rodio se oko 560. i živio do oko 480. g. pr. Kr. Bavio se geografijom i logografijom, a zanimao se i za rodoslovlja. Na temelju vlastitih opažanja i podataka preuzetih iz putopisne tradicije, napisao je djelo „Putopis“ u kojem su združene monografije o Europi i Aziji, napravio je „Zemljopisnu kartu svijeta“ i „Rodoslovlja.“⁸⁰ Njegov rad na etnijama sačuvao se zahvaljujući Stjepanu Bizantincu koji se Hekatejevom djelom koristio kao izvorom za *Ethnica*, pa se treba uzeti u obzir da je moglo doći do grešaka u prijepisu. Hekatej je interesantan istraživačima prapovijesti Ilirika jer spominje neke etnije na obali Jadrana. Napisao je da su *Dársioi éthnos Thrakíon* (*Hecat. fg. 130 apud Steph. Byz. s v. Δάρσιοι*) pa neki znanstvenici smatraju da se radi o Daorsima jer je oblik etnonima sličan.⁸¹

Pseudo – Skilak je autor „Plovidbe uz obale“ iz 4. st. pr. Kr. Djelo se pripisivalo Skilaku iz Karijande, geografu iz 6. st. pr. Kr.⁸² Kada se otkrilo da je autor Plovidbe anonimna osoba iz 4. st., nazvali su ga Pseudo – Skilakom. Za proučavanje daorskog povijesnog prostora važna je informacija o plovnosti rijeke Neretve i ondašnjem trgovištu (*Ps. Scyl. 24*).

U 4. st. pr. Kr. živio je **Teopomp** s Hija. Autor je „Helenske povijesti“ u 12 knjiga, koja se nastavljala na Tukidida i „Povijesti Filipovih djela“ u 58 knjiga.⁸³ Teopompa su citirali i kritizirali mlađi autori, među njima i Strabon. Fragmenti Teopompova djela mogu se pronaći u Strabonovoj „Geografiji“, a među njima i informacije o poznavanju istočne obale Jadrana u 4. st. pr. Kr. Bitan podatak o keramici s Hija i Tasa koja se mogla naći na Neretvi, zapisan je u sedmoj knjizi „Geografije.“ (*Strab. 7, 5, 9*)

---

⁸⁰ *Leksikon* 1996, 254 – 255.

⁸¹ Wilkes 1969, Vasilj 2002.

⁸² *Leksikon* 1996, 536.

⁸³ *Ibid.* 574.

Polibije je rođen u Megalopolu u Arkadiji oko 208. g. pr. Kr. Njegov je otac bio pripadnik Ahejskog saveza, što će uvelike utjecati na Polibijev život. Kao rođeni aristokrat, zarana se upoznao s politikom, diplomacijom i ratom – i on se stavio u službu Ahejskog saveza, zbog čijih je poslova naposljetku odveden u Rim kao zatočenik. Godine života izvan domovine, daleko od rodnog Megalopola, dovele su ga na ideju da napiše univerzalnu povijest Rima kojeg je dobro upoznao i čiju je nadmoć na Mediteranu odavna prepoznao. Njegova „Povijest“ sastojala se od 40 knjiga, od kojih je sačuvano prvih 5, a ostale samo u fragmentima. Vrijednost djela nije samo u bogatoj faktografiji koju donosi, on uočava međudnose i koordinira događaje koji su se odvijali u Rimu, sa onima u grčkim polisima i drugim helenističkim državama. Sam je želio pripadati posljednjoj skupini, pa se umjesto retorikom bavio činjenicama i uzročno-posljedničnim vezama događaja. Za proučavanje Ilirika bitna je 32. knjiga u kojoj najvećim djelom piše o vojnoj povijesti, ali daje i informacije o ponašanju lokalnog stanovništva. Polibije je najstariji literarni izvor koji je zapisao etnonime Delmata i Daorsa i najstarije događaje u kojima su sudjelovali. Iz povijesti hrvatskih zemalja sačuvani su opisi dva ilirska rata i početak rata s Delmatima.

Geograf i povjesničar **Strabon** iz Amasije na Pontu, djelovao je na prijelazu iz 1. st. pr. Kr. u 1. st.⁸⁴ Dolazio je iz dobrostojeće obitelji što mu je omogućilo da život posveti obrazovanju i putovanjima. Razvio je simpatije prema rimskoj politici i administrativnom uređenju Rimskog Carstva.⁸⁵ U Rim je putovao tri puta, posjetio je Grčku, putovao Malom Azijom, te živio u Egiptu nekoliko godina. Postoji mogućnost da je posjetio i Ilirik. Kombinacija ovih putovanja i filozofskog obrazovanja rezultirala je djelom „Geografija“ koje je vrijedno za istraživanje geografije i filozofije, ali i zbog bitnih povijesnih i mitoloških podataka. Napisao je danas izgubljeno povijesno djelo koje se nastavljalo na Polibijevu *Povijest*, pa je fragmente koristio i za pisanje Geografije. Strabon je smatrao da učenje geografije spada u područje filozofije (*Strab.* I, 1, 1), a namjera mu je bila dati točne geografske opise i interesantne kulturološke informacije.⁸⁶ Sam sebe vidi kao nasljednika literarne historijske geografije koja potječe još od Homera i nastavlja se preko Hekateja i Herodota. U uvodu Geografije, gdje spominje i rad na povijesti, uočljiva je tradicija Strabonova znanstvenog kruga da se bavi velikim ličnostima i događajima, te onime što bi moglo biti praktično i korisno, a ponekad i zabavno (*Strab.* I, 1, 22-23.) Katherine Clarke je

---

⁸⁴ *Leksikon* 1996, 550.

⁸⁵ Jones 1969, 16.

⁸⁶ Wilson, 2006, 680.

Strabonov stil pisanja opisala kao „vrijeme : prostor model za povijest i geografiju.“⁸⁷ Metodu objašnjava Strabonovom koncepcijom prošlosti kojom se koristi da bi objasnio svijet svog vremena, koji je velikom većinom rimski. Strabonov interes za prošlost pojedinih krajeva određen je njihovim položajem unutar ili izvan Rimskog Carstva.⁸⁸ Strabon se koristio izvorima počevši s Homerom i periegezama, općim povijestima Polibija i Teopompa, te znanstvenim radovima Posidonija i Hiparha. Regionalni opisi su uglavnom preuzeti iz bilješki za univerzalnu povijest, iz geografskih djela helenističkog razdoblja i iz Homera. Za opis istočne obale Jadrana koristio se Teopompovim djelom. Strabon donosi geografske i kulturološke informacije o Delmatima, i spominje Daorse koji žive oko rijeke Naron.

Strabonova Geografija nije bila među djelima kojima se koristio vrijedni rimski političar, prirodoslovac, povjesničar i pisac **Plinije Stariji**. Autor velikog djela *Naturalis historia* je, netipično za svoje vrijeme, naveo izvore i pisce od kojih je preuzeo informacije. Djelovao je u drugoj polovini 1. st.⁸⁹ Plinije se ističe naobrazbom i porijeklom, te visokim častima koje stekao u vojnoj službi. Poginuo je 79. godine u erupciji Vezuva - zbog urođene znatiželje, želio je izbliza proučiti tu nesvakidašnju pojavu i pomoći stanovnicima.⁹⁰ Geografski opis je samo jedan dio opsežne *Naturalis historia* koja je svojevrsna enciklopedija antičkog znanja, i jedino skoro cijelo sačuvano Plinijevo djelo. Stil pisanja se razlikuje od knjige do knjige - negdje suhoparno iznosi geografske i topografske podatke, a drugdje ulazi u široke opise. Ono po čemu se Plinije razlikuje od ostalih pisaca svog vremena je upravo enciklopedistički pristup u kojem kratko iznosi najbitnije informacije. Drugi su pisci preferirali poetični stil da privuku čitatelja, ali Plinije smatra kako egzaktnosti prirodnih znanosti takav stil ne priliči, i iznosi samo „čistu građu, svijet prirode to jest život, i to u njegovu najjednostavnijem obliku“ (*Praefatio* 13). Plinije donosi manje informacija od Strabona, ali *Naturalis historia* je bila opsežnije djelo od Geografije. „Plinije ekscerptor“ kako ga naziva Alka Domić – Kunić, pomno je birao izvore, sistematizirao podatke i povremeno ih komentirao.⁹¹ S druge strane, Henry F. Tozer kritizira njegov pristup geografiji koji se svodi na popisivanje etnija i toponima, i smatra da bi taj dio djela trebalo promatrati na statistički, a ne geografski način.⁹² U radu se koristio i službenim izvorima: provincijalnim statistikama, geografskim kartama,

---

⁸⁷ Clarke 1999, 307.

⁸⁸ Ibid. 326.

⁸⁹ *Leksikon* 1996, 475.

⁹⁰ Pasini 2004, 5.

⁹¹ Domić – Kunić 2003, 11.

⁹² Tozer 1965, 264-265.

itinerarima i periplima. Od 37 knjiga najbitnije je izdvojiti treću koja se bavi Dalmacijom i Panonijom. Za opis ovih provincija koristio se djelima Agripe i Augusta.⁹³

Rimljanin iz Cisalpinske Galije, **Tit Livije**, jedan je od najpoznatijih autora staroga Rima. Ovaj Augustov suvremenik napisao je *Ab Urbe condita*, opsežno djelo od 142 knjige povijesti Rima. Sačuvane su knjige 1-10 i 21-45, te sažeci ostalih. Livije će kroz čitavo djelo veličati harmoniju Rimske Republike i izražavati nezadovoljstvo dekadencijom Rima i građanskim ratovima, ali neće trošiti previše riječi na razdoblja mira. Kada je Livije pisao povijest, August je proglasio „obnovu Republike“ i formalno vratio vlast Senatu. Iako je taj Augustov potez bio samo farsa, vratio je Rimu osjećaj mira i tradicije koji se izgubio u građanskim ratovima. Novonastala politička situacija je utjecala i na Livija, on veliča rimsku tradiciju i slavnu prošlost koja se obnavlja i nastavlja u novom Augustovom režimu.⁹⁴ Njegov je pristup analistički, kronološki, te vlastitu naraciju događaja kombinira s informacijama iz vojnih izvješća. *Ab Urbe condita* je opsežno djelo koje se bavi sa 700 godina povijesti Rima, pa suvremeni znanstvenici smatraju da je Livije knjige raspodjelio u pretoknjižja ili desetoknjižja. Kako se događaji kronološki približavaju njegovu vremenu primjećuje se usporavanje naracije i porast broja detalja, prvih pet knjiga je pokrilo gotovo četiri stoljeća – a posljednjih petanest⁹⁵ jedva tri desetljeća.⁹⁶ Livije je također inzistirao da njegova povijest bude korisna, zbog toga daje primjere (*exempla*) iz kojih čitatelj treba izvući moralnu pouku. Pouka je poprilično jednostavna – življenje u skladu s rimskim vrlinama će biti nagrađeno, a mane i zločini moraju biti kažnjeni. Iako se koristio rimskim analima, podliježe pod željom da napiše zanimljiv tekst koji glorificira Rim. Preuveličava brojke neprijateljskih vojnika kako bi opravdao rimski poraz u bitkama, ili kako bi uvećao rimsku pobjedu nad brojčano nadmoćnim neprijateljem. U sačuvanim knjigama opisani su rat s Histrima i Treći ilirski rat gdje daje vrijedne informacije o postupcima Daorsa.

Apijan iz Aleksandrije (2. st.) je rimski povjesničar grčkog jezika. „Rimska povijest“ (*Romaika*) ovog autora se poprilično razlikuje od Polibijeve, iako se koristio njegovim djelom. Od 24 napisane knjige sačuvano je 11, a među njima i „Ilirski ratovi.“⁹⁷ Deveta knjiga govori o ratovima u Iliriku, a povezana je s knjigom o povijesti Makedonije prateći kronološki i geografski slijed.⁹⁸ Koristio se ranijim djelima da prepriča određene događaje (Polibije, Cezar, August i dr.), a pristup mu je kombinirani kronološko – geografski. Specifičan je po

---

⁹³ Ibid. 12.

⁹⁴ Duff 2003, 79.

⁹⁵ posljednje od sačuvanih knjiga.

⁹⁶ Duff 2003, 81.

⁹⁷ *Leksikon* 1996, 47.

⁹⁸ Šašel-Kos 2003, 31.

tome što piše iz provincijalne perspektive i na Rim gleda izvana, te na određenim mjestima objašnjava rimska imena i običaje, sve kako bi tekst prilagodio grčkom čitatelju.⁹⁹ Njegov je stil pisanja jednostavan, osim na mjestima gdje donosi govore velikih ličnosti. Kao i drugi stari pisci, umetao je govore u usta velikih ličnosti kako bi prenio određenu političku ili moralnu pouku čitatelju.¹⁰⁰ U popisu knjiga ne spominje Ilirske ratove, ali u rodoslovlju Ilira spominje Ilirovu kći Daortu (*App. Illyr.* II, 3, 2).

Posljednji literarni izvor je **Kasije Dion**, koji je političku karijeru ostvario kao rimski guverner Afrike, Dalmacije i Gornje Panonije. Njegov je otac također bio guverner Dalmacije, pa se dio informacija zasigurno oslanja na očevo i vlastito viđenje. Podržavao je i bio veliki zagovaratelj Carstva koje je početkom 3. st. imalo problema s invazijama i hirovitim carevima. Zbog svog senatorskog statusa, inzistirao je na važnosti odnosa između senata i careva, prezirao političke protivnike Carstva, i potpuno ignorirao siromašne slojeve kao važan faktor u državi.¹⁰¹ Njegova Rimska povijest izvorno se sastojala od 80 knjiga od kojih je u cijelosti sačuvano 19, počinjala je osnutkom Rima a završava 229. godinom. Bizantinac Zonara (12. st.) je velike fragmente Dionove povijesti uvrstio u svoje djelo, pa je tako sačuvan određeni dio informacija. Ako se pretpostavi da se radi o točnim citatima i prijepisima, vidi se da su događanja iz stare ere manje zastupljena od onih iz carskog vremena. Dion Kasije je preuzeo analistički, izvorno rimski stil pisanja. Potreba da u tekst umeće govore i dijaloge u pitanje dovodi njegovu vjerodostojnost,¹⁰² koju treba ocijeniti tek kad se razmotri autor – njegov konzulski status, simpatije prema carskom poretku i fascinacija rimskom politikom. Sadržaj se djeli na razdoblje Republike, zatim Carstva i naposljetku vlastito vrijeme. Posljednje je razdoblje najbitnije za proučavanje prošlosti Dalmacije, jer je autor mogao saznati informacije iz prve ruke, posebice ako se zna da je bio guverner te provincije. Dionova je guvernerska dužnost bila da obilazi provinciju, pa je možda posjetio slavne lokacije i ilirske centre koje spominje. Neki autori smatraju da to ipak nije učinio.¹⁰³

---

⁹⁹ Duff 2003, 118.

¹⁰⁰ White 1982, 9.

¹⁰¹ Cary 1914, 7.

¹⁰² Šašel – Kos 1986, 46.

¹⁰³ Ibid. 32-34.

- Materijalni izvori

Na prijelazu iz 2. u 1. tisućljeće pr. Kr. došlo je do egejske seobe koja je utjecala na razmještaj određenih skupina, pa tako i na ilirski etnički kompleks.¹⁰⁴ Delmatska etnija se razvila unutar ilirskog kompleksa, s elementima autohtone, liburnske, glasinačke i panonske kulture. Smatra se da je geneza Delmata počela krajem eneolitika i u ranom brončanom dobu. Etnogeneza Delmata možda ima uporište u cetinskoj kulturi, iako ova kulturna grupa nije karakteristična isključivo za prostor Delmata. Elementi cetinske kulture nađeni su na brončanodobnoj keramici na gradinama u Duvanjskom polju, pa je jasno da su se kulturni utjecaji širili izvan Sinjske krajine. Osim elemenata cetinske, na delmatskom se području očituju i elementi kulture žarnih polja. Moguće je da su je krajem brončanog doba donijeli novi stanovnici sa sjevera i sjeveroistoka. Od željeznog doba se mogu primijetiti specifični elementi delmatske materijalne kulture – grčko-ilirske kacige, brončane knemide itd. Tijekom starijeg željeznog doba Delmati su nastanjivali prostor unutarne strane Dinarida, da bi se početkom grčke kolonizacije počeli postepeno pomicati prema obali.¹⁰⁵

Daorsi zajedno s Ardijećima, Autarijatima i Pirustima spadaju u „periferne“ etnije ilirskog svijeta.¹⁰⁶ Njihov teritorij nije moguće precizno odrediti jer mu se opseg mijenjao tijekom prapovijesti, ali smatra se da su sigurno obitavali na lijevoj obali Neretve. Megalitske zidine koje su Daorsi poznavali moguće je pratiti do Posušja. Ako se njihov teritorij doista protezao do Posušja, vjerojatno su u unutrašnjosti graničili s Delmatima. Od 8. do 5. st. pr. Kr., daorsko područje pripada kulturi Glasinac – Mati, koja se ubraja u ilirske kulture.¹⁰⁷ Jedan od problema u proučavanju etnogeneze Daorsa stvara Hekatejeva informacija o Darsima koji su trački narod (*Hecat. fg. 130 apud Steph. Byz. s v. Δάρσιοι*). J. J. Wilkes je prepoznao Daorse u ovom opisu i priklonio se teoriji o tračkom porijeklu.¹⁰⁸ Isto je mišljenje iznijela i S. Vasilj.¹⁰⁹ Uzevši u obzir njihovu materijalnu kulturu i neobičan oblik etnonima koji se nalazi u pisanom izvoru, ova se teorija ne može smatrati ispravnom.

Borivoj Čović je definirao srednjodalmatinsku skupinu željeznog doba po geografskom i arheološko-tipološkom kriteriju. Čović piše da su nosioci kulture ove skupine željeznodobni narodi koje su Delmati kasnije asimilirali. Isti autor piše da se ova skupina geografski rasprostirala od ušća Krke do ušća Neretve. U unutrašnjosti je obuhvaćala i obilazila obronke

---

¹⁰⁴ Suić 2003, 84.

¹⁰⁵ Benac 1987, 780 – 781.

¹⁰⁶ Ibid, 782.

¹⁰⁷ Benac 1987, 788.

¹⁰⁸ Wilkes 1969.

¹⁰⁹ Vasilj, 2002.

Dinare, zatim preko Šatora, Vitoroga, Ljubuše, Vrana i Čabulje i velikih polja jugozapadne Bosne izbijala na Neretvu, pa se desnom obalom rijeke spuštala na Jadran.¹¹⁰ U srednjodalmatinsku skupinu Čović ubraja srednjodalmatinske otoke, dio obale između Cetine i Neretve, dolinu Trebižata i Imotsko polje. Autor ne može reći da su ova područja pripadala Delmatima, ali ih uključuje po spomenutom kriteriju.¹¹¹ U kontekstu kultura ranog željeznog doba srednjodalmatinske kulturne skupine, treba spomenuti nalazišta Pod kod Bugojna i Goricu kod Imotskog.¹¹² Na temelju materijala iz 6., 5. i 4. st. pr. Kr. Pod čini zasebnu kulturnu grupu zajedno s nalazištima u zapadnoj Hercegovini i srednjoj Dalmaciji.¹¹³ Gorička se grupa odlikuje raznovrsnim nalazima, prvenstveno oružjem. U 6. se stoljeću širi izvan lokalnih okvira te kasnije ostvaruje kontakt s grčkim svijetom na Jadranu i sa južnom Italijom, što dovodi do njezinog procvata.¹¹⁴

Nepokretni spomenici također pripadaju skupini materijalnih izvora. Tu se ubrajaju ostaci helenističkog naselja na položaju Narone, ostaci Salone, gradinska naselja, zidine i slično. Na položaju rimske Narone (Danas Vid kod Metkovića) nađeni su ostaci iz predrimskog vremena. E. Marin ih je interpretirao kao helenističko naselje koje je poništeno rimskom urbanizacijom. Od naselja su ostale samo porušene zgrade ispunjene amforama i kanalizacija iz helenističkog perioda, ostatak je bio devastiran kad se gradio rimski forum.¹¹⁵ Naselje se može datirati najranije u 300. g. pr. Kr., a neki su u njemu prepoznali gornji emporij o kojem je pisao Pseudo-Skilak.¹¹⁶ Vrlo vjerojatno je to mjesto i puno ranije služilo za razmjenu dobara između lokalnih zajednica. Pseudo-Skilak je napisao da su do gornjeg trgovišta na rijeci Neretvi mogli ploviti teretni brodovi (*Ps. Scyl.* 24). Zbog ove se informacije vjeruje da je postojao i donji emporij, vjerojatno na ušću Neretve. U selu Vid kod Metkovića zasad nema nalaza starijih od 3. st. pr. Kr. Dok se istraživao Augustej pronađeni su ulomci gnathia, kampanske i reljefne keramike (3-1. st. pr. Kr.) Iznenaduje nedostatak materijalnih izvora predhelenističke faze, ako je iz literarnih izvora poznato da je emporij na Neretvi funkcionirao već u 4. st. pr. Kr.

Salona se razvila u dubokom morskom zaljevu, u blizini rijeke Jadro čija je pitka voda bila bitan faktor za opstanak luke i naselja.¹¹⁷ Locirano je i utvrđeno gradinsko naselje u blizini antičke Salone, koje je zatim bilo prepoznato kao prapovijesna ilirska Salona. Ilirsko naselje

---

¹¹⁰ Čović 1987, 443.

¹¹¹ Ibid, 443.

¹¹² Patsch 1900, 312-320.

¹¹³ Čović 1987, 1991

¹¹⁴ Čović 1987

¹¹⁵ Marin 2002, 420.

¹¹⁶ Ibid. 420.

¹¹⁷ Cambi 1991, 7.

smješteno je na području Donje Rupotine, ovećih je dimenzija i utvrđeno megalitskim zidinama. Same zidine se datiraju u 3/2. st. pr. Kr., ali postoje dokazi i da je naselje funkcioniralo i stoljećima kasnije. Četvrtasta građevina na istočnom kraju naselja također je izgrađena od megalitskih blokova, koji po mišljenju N. Cambija zbog karakteristika i načina izrade pripadaju kasnorepublikanskom ili ranocarskom dobu.¹¹⁸ Osim ilirske Salone, locirane su gradine i u Uvodićima, na Klisu i na Žižinoj glavici. Ovdje su također primijećeni ostaci megalitskih zidina, a na Klisu su pronađeni nalazi iz prapovijesnog i helenističkog doba. Osim Klisa i opiduma iz Donjih Rupotina koji je kontinuirano živio do carskog doba, ali izgubio na važnosti, tipične su gradine s vremenom zapuštene jer je antička Salona preuzela sve važnije funkcije.¹¹⁹ Branko Kirigin pobrojao je bitne nalaze iz Salone, i upozorio na veću vremensku razliku između grčkih i helenističkih nalaza, te na urbanističke probleme iz predrimske faze naselja. Predmeti grčke provenijencije u Saloni su nađeni još u 19. st. Iz arhajskog razdoblja potječe korintska keramička piksida datirana u 6. st. pr. Kr. sa zoomorfnim prikazom, dio brončane posude s grifonom i zlatna narukvica s lavljim glavama. Iz klasičnog razdoblja u Saloni potječe jedino ulomak mramornog žrtvenika s prikazom procesije grčkih bogova. Helenističko razdoblje je bogatije po broju nalaza. Početkom 19. st. pronađen je nadgrobni spomenik s imenima četiri pokojnika. Nalazi keramike su raznovrsni, većinom južnoitalske i isejske proizvodnje iz razdoblja od kraja 4. do 1. st. pr. Kr., zbog dobre očuvanosti smatra se da su posude bile grobni prilozi. Numizmatički nalazi se datiraju od 4. do 2. st. pr. Kr. Grčki primjerci potječu iz Herakleje, s Ise, Dirahija, Apolonije, Sifna, i od Aleksandra Velikog. Od epigrafskih nalaza pronađen je natpis hieromnamona Dionizija i ulomak javnog natpisa koji bilježi rezultate pregovora isejskih poslanika i Cezara u Akvileji 56. pr. Kr. Nekoliko tipičnih helenističkih zidova i kanala otkriveno je na prostoru salonitanskog foruma i kurije tijekom istraživanja u osamdesetim godinama 20. st. Uz ostatke arhitekture pronađeni su ulomci kampanske keramike, gnathia keramika (megarske zdjele), helenističke svjetiljke i amfore grčko-italskog tipa. Na zapadnoj i južnoj strani grada nije bilo nalaza iz klasičnog i helenističkog razdoblja.¹²⁰ Na Majdanu je pronađena jedna naušnica iz helenističkog vremena.¹²¹ Keramički i numizmatički nalazi s Manastrina datiraju se u 2. i 1. st. pr. Kr.¹²² Istraživanja u Saloni dala su više primjeraka grčke i helenističke keramike od istraživanja u Naroni, a i datacija materijala je do nekoliko stotina godina ranija.

---

¹¹⁸ Cambi 1991, 12.

¹¹⁹ Ibid. 13.

¹²⁰ Kirigin 2010, 144-145.

¹²¹ Marović 1975, 18.

¹²² Marin 2002, 417.

Dio predmeta iz emporija morao je doći i do Ošanića u čijoj su blizini pronađeni brončana oinohoa iz 6./5. st. pr. Kr. i keramički predmeti atičke proizvodnje. Nalazište Prenj kod Stoca, koje se nalazi na prirodnom putu prema bogatim kneževskim grobovima Glasinca, također je dalo neke predmete grčkog porijekla.¹²³ Od dvadesetak gradina na širem i užem području Daorsa koje se iz stoljeća u stoljeće sve više smanjivalo, najupečatljivija je na Ošanićima kod Stoca u Hercegovini. Od ostalih treba izdvojiti seosko naselje na brdu Kičin kraj Mostara i utvrdi Ograć kod Hodbine koja je također bila utvrđeno naselje.¹²⁴ Utvrdi u Ošanićima pridaje se u literaturi izraziti helenistički karakter, uočavaju su arhitektonski utjecaji, pronađeni su ulomci grčke i helenističke keramike. Istočni dio Ošanića (Banje) je bio stambenog karaktera, a zapadni utvrđeni dio Gradina smatra se akropolom.¹²⁵ Najupadljiviji dio fortifikacijskog sistema je kiklopski zid koji je štitio prilaz akropoli sa strane koja nije bila prirodno osigurana. Kameni blokovi zida nisu bili prirodnog oblika, već su oblikovani da odgovaraju tehničkim i estetskim pravilima svog vremena.¹²⁶ Gradska vrata također imaju grčki karakter jer su završavala u obliku dva luka na sredini sastavljena u šiljak.¹²⁷ Impresivne kiklopske zidine i utvrda datiraju se u 4/3. st. pr. Kr., a najmlađi arhitektonski ostatci u polovinu 1. st. pr. Kr.¹²⁸ Zgrade za stanovanje su po obliku i načinu gradnje također pod grčkim utjecajem. Na akropoli u Ošanićima razlučeni su: fortifikacijski sistem, velika gomila, te kompleks zgrada, cisterna i trg sa građevinom koja je mogla imati kultni karakter. Fortifikacijski sistem se sastoji od dvije linije obrane – prednju čini niži cik-cak zid od manjih grubo izgrađenih blokova. Stražnja linija je kiklopski zid sa dvijema kulama koje su smještene pokraj vrata.¹²⁹ Treći dio akropole uključuje zgrade za stanovanje, cisternu koja je vodom opskrbljivala ovaj dio naselja i trg sa građevinom koja je mogla imati kultni karakter. Istraživanja iz pedesetih godina 20. st. pokazala su da se na ošanićkoj akropoli nalazila važna građevina vjerojatno kultnog karaktera. Ona je bila pokrivena tegulama i imbricima od pečene zemlje. Stari grčki proizvod je po mišljenju Đure Baslera rijetkost u ilirskim krajevima i privilegij važnih građevina.¹³⁰ Istraživanja šezdesetih i sedamdesetih godina 20. st. pod vodstvom Zdravka Marića dala su veći broj fragmenata helenističkog crijepa žute ili svjetlosmeđe boje. Cisterna je pravokutnog oblika, iznutra ožbukana kao bi se spriječilo

---

¹²³ Kirigin 2010, 148.-149.

¹²⁴ Marić 1975, 108.

¹²⁵ Cambi 1993, 43.

¹²⁶ Basler 1956, 82.

¹²⁷ Marić 1973, 111.

¹²⁸ Marić 1976, 247.

¹²⁹ Cambi 1993, 45.

¹³⁰ Basler 1956, 86 – 87.

gubljenje vode.¹³¹ Na strmom terenu prema potoku Radimlji pronađeni su ostaci kuća ili radionica pravilnog tlocrta i vrijedni sitni nalazi. Istočno od branjenog dijela naselja smješten je lokalitet Banje sa građevinama stambenog karaktera. Građevine su većinom pravokutnog oblika, sa zidovima od manjeg i nepravilnog kamenja. Raspored stambenih objekata u odnosu na komunikacije i prazne prostore (koje N. Cambi naziva „trgovima“) je nepravilan.¹³²

Pokretni materijal helenističkog karaktera na Ošanićima se javlja u raznovrsnim oblicima. Najraniju dataciju ima pet fragmenata protokorintske geometrijske keramike s kraja 8. st. pr. Kr., nalaz iznimno značajan za proučavanje najranijih kontakata grčke civilizacije s ilirskim krajevima.¹³³ U sistematskim istraživanjima Ošanića pronađeni su ulomakci grčkih skifosa od sive i sivkastosmeđe gline premazane crnim firnisom. Najbrojnija je ipak helenistička importirana keramika, a utjecaji se očituju i u kovanju vlastitog novca i u uporabi grčkog pisma.¹³⁴ Pet poznatih primjeraka daorskog novca na aversu ima prikaz muškarca s pokrivalom za glavu, a na reversu lađu i legendu ΔΑΟΡΣΩΝ. Na Ošanićima je pronađeno nekoliko primjeraka novca grčkih gradova – novac Fara, Fokide i Oite, dvije drahme Dirahija, dva srebrna viktorijata i dragma kovana u Korintu. Novac vladara Baleja je najbrojniji, pronađeno je ukupno 28 primjeraka.¹³⁵ Istraživanja 1963. g. dala su bogate keramičke i metalne nalaze koji potječu iz dva groba, iz objekta koji bi mogao biti hram i s grebena koji se spušta prema potoku Radimlji. U ženskom grobu pronađeni su fragmenti raznih helenističkih posuda: balzamarija, skifosa, poklopca za posudu. U istom je grobu pronađen i zlatni prsten sa tamnocrvenim poluprozirnim okom u obliku skarabeja, jedan od najvrijednijih nalaza s Ošanića uopće. Većina keramičkih predmeta izrađena je na lončarskom kolu, a ima grčke i helenističke karakteristike (posebice gnathia keramika). Najbrojniji su fragmenti amfora rađenih na lončarskom kolu, koje se ovisno o tipu datiraju u 2. i 1. st. pr. Kr.¹³⁶ U kasnijim istraživanjima (od 1967. do 1972.) pronađene su amfore tipološki razvrstane i preciznije datirane. Najstarije pripadaju razdoblju 3. st. pr. Kr., grčko-italske se datiraju u 2. st. pr. Kr., a najmlađe su amfore sa trokutnim (ili jezičastim) presjekom oboda. Fragmenti amfora sa polukružnim presjekom oboda su zbog nedostatka elemenata za klasifikaciju datirani od 6. do 1. st. pr. Kr., kada je takva vrsta posude bila uobičajena na istočnom Sredozemlju. Amfore sa zadebljanim dnom su najkasnije datirane, u 2/1. st. pr. Kr.¹³⁷

---

¹³¹ Marić 1977, 45.

¹³² Cambi 1993, 49-50.

¹³³ Marić 1979, 23.

¹³⁴ Ibid. 252.

¹³⁵ Vasilj 2003, 1 – 2.

¹³⁶ Marić 1973, 175.

¹³⁷ Marić 1977, 40-42.

Fragmenti tzv. „tanjura za ribu“ pripadaju poznatom i raširenom obliku posuda koji se datira između 250. i 50. g. pr. Kr. Fragmenti tipa gnathia pripadaju dvijema vrstama posuda – skifosima i oinochoama. Ornamenti na skifosima su uglavnom biljni (grančice sa listovima bagrema, vitice bez listova, loze bršljana, rozete...), dok posebnu pažnju privlače prikazi golubova koji u kljunu drže list bršljana ili djeteline. Oinochoe su na najširem djelu bile ukrašene nizom kosih S linija, što je tipičan ornament za ovaj tip posude. Od keramičkih predmeta pronađeni su još fragmenti helenističke lampice i nekoliko balzamarija.¹³⁸ Značajan nalaz su dva fragmenta pitosa koji se po analogiji iz Apolonije datiraju među ranije keramičke nalaze u Ošanićima (6./5. st. pr. Kr.)¹³⁹ Metalni predmeti pronađeni 1963. g. ne pokazuju grčki karakter. Iznimka je jedna željezna strelica nesigurne datacije, od 5. do 1. st. pr. Kr. No, kasnija je faza istraživanja rezultirala otkrićem brončane kacige s grčkim natpisom ΙΙΙΝ (s naopakim slovom Ν), skraćeno od imena PINES, u paljevinskom sloju gradskih vrata.¹⁴⁰ Treba spomenuti i zlatnu pločicu s likom dugokose žene, koja može biti helenističkog porijekla. Z. Marić ne datira pločicu i ne zna čemu je služila.¹⁴¹ Upadljivi nedostatak metalnih predmeta nadoknađen je 1977. godine kada je na tzv. „Prostoru 13“ ispod utvrđenja grada pronađena ostava sa 245 željeznih, brončanih, staklenih i srebrnih predmeta.¹⁴² Većina potječe iz grčkih radionica ili iz radionica koje su bile pod grčkim utjecajima, a datiraju se od 8. do 1. st. pr. Kr. Manji su predmeti bili spremljeni u brončano vjetrovno uz koje je stajala i brončana kutijica za nakit. Nekoliko je predmeta pronađeno pregledavanjem izbačene zemlje. Predmeti iz ostave su uglavnom brončani i željezni, prvi su odlično očuvani, a potonji oštećeni hrđom. Marić je pojedinačno popisao svaki predmet i analizirao njegovu funkciju, te tako ukazao na postojanje nekoliko djelatnosti na Ošanićima. Autor smatra da je predmete zakopao vlasnik radionice u 2. st. pr. Kr., jer su imali veliku vrijednost za obrtnike i umjetnike tog vremena.¹⁴³ Budući da se vlasnik nije vratio po predmete, a skrio ih je u naselju, pretpostavlja se da su zakopani u nesigurnom i opasnom vremenu.¹⁴⁴

Zaštitna istraživanja u Vranjevu Selu kod Neuma 2006. godine otkrila su ratničku grobnicu iz 5. st. pr. Kr.¹⁴⁵ Grobni prilozi upućuju da se uz dvojicu ratnika nalazila i ženska osoba. Pronađena je vojna oprema, nakit koji se prišivao na nošnju i skupocjeni keramički servis. Nađeno je nekoliko dvojnih „M“ igala i oštećena pojasna kopča kojoj se analogija može

¹³⁸ Marić 1973, 179-182.

¹³⁹ Marić 1977, 43-44.

¹⁴⁰ Ibid, 48.

¹⁴¹ Ibid. 49.

¹⁴² Marić 1979, 23.

¹⁴³ Ibid. 64-65.

¹⁴⁴ Ibid. 25.

¹⁴⁵ Blečić – Kavur 2011.

pronaći u dalekoj Olimpiji, a datira se u razdoblje 7/6. st. pr. Kr. Drugu skupinu nalaza čini vojna oprema. Dvije ilirsko-grčke kacige, fragment štita, vrhovi kopalja i ulomak mača. Zbog velike oštećenosti nije moguće odrediti je li mač tipa mahajra ili dvosječni tipa kopis.¹⁴⁶ Posljednju skupinu materijala čine ulomci keramičkog seta za piće koji se zbog načina izrade datira u arhaisko razdoblje. Sastoji se od skifosa i osam restauriranih kiliksa, te vrčeva za vodu i vino - pelika i oinohoa.¹⁴⁷

Delmatske gradine i gradine srednjodalmatinske kulturne grupe,¹⁴⁸ daleko su brojnije od onih koje se pripisuju Daorsima. Delmatske se gradine rasprostiru na području koje počinje kod ušća Krke, prati tok rijeke prema unutrašnjosti zaobilazeći obronke Dinare i zahvaća krška polja Hrvatske i Hercegovine, te naposljetku prati tok Neretve do obale Jadrana. Poznato je šezdesetak gradinskih naselja na području srednjodalmatinske grupe. Lokaliteti koji pripadaju srednjodalmatinskoj kulturnoj grupi nalaze se u unutrašnjosti, na obali Jadrana i na otocima.

Otočni lokaliteti srednjodalmatinske kulturne grupe željeznog doba nalaze se na Visu, u Blatu na Korčuli, Vičoj Luci i Žaganj Dolcu na Braču. Na Visu su pronađeni korintski aribal s prikazom ratnika, korintska piksida, crnofiguralni lekit i terakotna ženska figurica.¹⁴⁹ U Blatu na Korčuli pronađen je korintska vaza,¹⁵⁰ a u Vičoj Luci veći broj predmeta. Mladen Nikolanci ove predmete datira u arhaiski period. Osim ulomaka crnofiguralne atičke keramike, u Vičoj Luci pronađeno je 5 grčko – ilirskih kaciga, dvojna „omega“ igla, brončani prsten s ugraviranim likom ptice i pojasna kopča kojoj je jedan kraj izrađen u obliku palmete. Sličan prsten i pojasna kopča pronađeni su i u Otišiću, ali rasprostranjenost ovakvog oblika prstenja prelazi okvire srednjodalmatinske grupe jer su slični primjerci pronađeni i na Glasincu i ratničkoj grobnici u Vratnici iz srednjobosanske grupe.¹⁵¹ Grčko-ilirske kacige datiraju se od 6. do 5. st. pr. Kr.,¹⁵² a ostali predmeti i do 4. st. pr. Kr.¹⁵³ Od obalnih lokaliteta treba istaknuti Salonu gdje je vjerojatno pronađena terakotna glava muškarca, a M. Nikolanci ju datira u arhaisko razdoblje.¹⁵⁴ Isti je autor objavio zlatnu narukvicu koju također datira u arhaiski period, a po tehnici izrade smatra da je jonskog porijekla.¹⁵⁵

---

¹⁴⁶ Ibid, 64 - 65.

¹⁴⁷ Ibid, 65 – 68.

¹⁴⁸ vidi str. 12.

¹⁴⁹ Nikolanci 1966, 89 – 110.

¹⁵⁰ Ibid, 89.

¹⁵¹ Čović 1987, 458-459.

¹⁵² Zaninović 1996, 194.

¹⁵³ Čović 1987, 458 – 459.

¹⁵⁴ Nikolanci 1966, 90.

¹⁵⁵ Nikolanci 1976, 275.

Lokaliteti u unutrašnjosti koji pripadaju srednjodalmatinskoj grupi u velikoj se mjeri preklapaju s teritorijem Delmata.¹⁵⁶ Crvenica kod Duvna, Postranje kod Imotskog, Gorica kod Gruda i drugi, važna su nalazišta predmeta s grčkim karakteristikama – kaciga, fibula tipa Štrpci, knemida, uvozne atičke crnofiguralne keramike, brončanih posuda i novca.¹⁵⁷ U Gorici je pronađena grčko – ilirska kaciga koja se datira u razdoblje 6./5. st. pr. Kr., a uz nju još 27 željeznih kopalja, 8 željeznih noževa i 2 vrška strelica. Jedna je kaciga pronađena u Grudama kod Ljubuškog i dvije u Zagvozdu. Uz kacigu iz Zagvozda pronađena su tri željezna koplja i djelovi knemida.¹⁵⁸ S užeg delmatskog područja potječe kaciga slična grčko – ilirskim i fragment kacige nađene u Cetini kod Trilja. Neke od ovih kaciga objavio je Mladen Nikolanci u *VAHD-u*.¹⁵⁹ Dva primjerka iz Viče Luke slučajno su pronađena 1908. godine. Prva kaciga pripada uobičajenom tipu grčko-ilirskih kaciga kasnije faze, no, specifična je po ornamentu strelice u produžetku ušnog ureza ispod koje su urezane dijagonale i po dvije vodoravne linije. Druga kaciga ima širok zaokružen otvor za uho, Nikolanci smatra da je ovakva kaciga kontaminirana halkidskim tipom i direktan je grčki import.¹⁶⁰ Kaciga pronađena u Crvenici na Duvanjskom polju također je direktni grčki import. Zbog točkastog ornamenta koji imitira zakovice ovaj se primjerak smatra mlađom verzijom grčko-ilirske kacige.¹⁶¹ Kaciga iz Hercegovine dolazi s nepoznatog lokaliteta jer je zajedno s čitavom zbirkom otkupljena od privatnog kolekcionara. Ukrašena je derivacijom perlica, ali je na ovom primjerku taj ukras mnogo preciznije i kvalitetnije izveden pa se smatra da je izrađena u drugoj radionici.¹⁶² Na području Sinja nađeni su bodež i mač u grobnom tumulu i brončani mač iz starijeg željeznog doba.¹⁶³ Na području koje odgovara granicama Delmata pronađene su grčko-ilirske kacige, a vjerojatno su se koristile i brončane knemide grčkog tipa. Od ofenzivnog oružja nađeni su koplja, kratki mačevi tipa mahajre i jedan jednosjekli mač. Koplja se mogu razvrstati u četiri skupine: duga sa širokim listom i rebrom trouganog presjeka, slična s rebrom četvrtastog presjeka, duga uskog lista s rebrom koje se pruža do polovine ili trećine dužine lista, duža ili kraća koplja bez pravog rebra s listom izduženorombičnog presjeka.¹⁶⁴ S delmatskog područja potječe nekoliko nalaza oruđa i predmeta za svakodnevnu uporabu. Zaninović među češćim nalazima ističe žrvnjeve čiji su ulomci pronađeni na mnogim gradinama. Osim žrvnjeva

---

¹⁵⁶ Čović 1987, 458.

¹⁵⁷ Batović 1966, 63 – 68.

¹⁵⁸ Nikolanci 1961, 81 – 91.

¹⁵⁹ Nikolanci 1959.

¹⁶⁰ Ibid. 83-84.

¹⁶¹ Bojanovski 1967, 182-184.

¹⁶² Nikolanci 1959, 85-86.

¹⁶³ Zaninović 2007, 185.

¹⁶⁴ Ibid., 454.

nađeni su i tkalački utezi na gradini kod Zidina nad Buškim Blatom.¹⁶⁵ Delmatsko područje se nalazilo pod utjecajem glasinačke kulture i helenističkih centara na obali. Između mnogobrojnih nalazišta posebno se ističe Gorica s ostavom brončanog i srebrnog nakita.¹⁶⁶ Poznati su i nalazi s Livanjskog polja koji dolaze iz gomile s 9 skeleta. Predmeti su od bronce i datiraju se u starije željezno doba: ogrlice, spiralne narukvice, lučne fibule, spiralni privjesci, ukosnice, dugmad u obliku tutulusa i prstenje.¹⁶⁷ Od ostalih nalazišta bitno je spomenuti Vašarovinu gdje su pronađene spiralne brončane fibule, gradinu iznad sela Lipe s koje dolazi bronačana dječja narukvica u obliku koluta i dva spiralna prstena od bronce. Na raznim su lokalitetima nađene naočaraste fibule, primjerice u Vrlici i Kosoru. Poznato je i nekoliko primjeraka ranolatenskih fibula sa završetkom noge u obliku životinjske glave pronađenih u Gorici, Gradcu kraj Posušja i Vašarovinama. Lokaliteti koji odgovaraju granicama Delmata kronološki pripadaju četvrtoj fazi srednjodalmatinske grupe, a B. Čović ih datira od 6. do 4. st. pr. Kr.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Zaninović 2007, 187.

¹⁶⁶ Rendić-Miočević, 1984, 76.

¹⁶⁷ Zaninović 2007, 180.

¹⁶⁸ Čović 1987, 448.

3. Povijest istraživanja

Krajem 19. i početkom 20. st. historiografska se djelatnost povezala s arheologijom kombinirajući rezultate istraživanja materijalnih ostataka s informacijama iz pisanih izvora. Sustavna arheološka istraživanja delmatskih i daorskih lokaliteta počela su polovinom prošlog stoljeća, često potaknuta slučajnim nalazima lokalnog stanovništva. Šime Ljubić započeo je s objavljivati materijalne izvore u katalogu *Popis Arheološkog odjela Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu* 1889/1890. g. Josip Brunšmid je također učinio mnogo za hrvatsku historiografiju i arheologiju, dok je radio na mjestu ravnatelja tadašnjeg Narodnog muzeja u Zagrebu. Objavio je veći broj manjih članaka, te objavio epigrafske spomenike iz Narodnog muzeja. Djelo *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji* kataloškog je karaktera. Sam naslov kaže kojim se tipom materijalnih izvora katalog bavi, no treba naglasiti da je objava popraćena komentarom. Među prvim hrvatskim povjesničarima koji je pokušao što vjernije prikazati prapovijesnu sliku Jadrana, ističe se Ferdo Šišić. Godine 1925. objavio je djelo *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, u kojem govori i o razdoblju prapovijest i antike u „našim zemljama“, koje u njegovo vrijeme (Kraljevina SHS) isključuju Istru s Rijekom i većim otocima koji su u vlasništvu Italije. U predgovoru se zahvalio don Frani Buliću i profesoru Hoffilleru koji su mu prekontrolirali poglavlja o prapovijesti i rimskom vremenu.¹⁶⁹ Zapanjujuća je pronicljivost ovog autora ako se uzme u obzir da analizira problematiku kolonizacije koja je komplicirana i u današnje vrijeme. Primijetio je da grčko-ilirski odnosi nisu uvijek idilični, te da se stvorio problem prilikom kolizije dvaju različitih elemenata: grčkog koji pokušava prodrijeti u unutrašnjost, i autohtonog koji iz unutrašnjosti ide prema moru.¹⁷⁰ Napominje da Grci nisu imali namjeru zagospodariti područjem u unutrašnjosti, pa su tamo dolazili samo povremeno radi trgovačkih djelatnosti. Sukladno konceptima njegova vremena, Šišić iznosi oduševljenje grčkom civilizacijom koja je po njegovom mišljenju superiorna nad autohtonom, i koja donosi kulturu u „barbarske“ krajeve. Sukladno tome, Šišić nije razmotrio mogućnost akulturacije među Grcima i autohtonim stanovništvom na obali. Mišljenjem da su domaći stanovnici pozivali grčke majstore da izgrade njihove bedeme, primjerice u Starom Gradu, također sugerira superiornost Grka nad domaćima. Iako su bedemi grčkog tipa, polovinom prošlog stoljeća se počelo vjerovati da su domaći majstori preuzeli tehniku gradnje. Precizno je datirao osnutak kolonija, datirajući Isu oko 385. g., što

---

¹⁶⁹ Šišić 1990, 6.

¹⁷⁰ Ibid. 78.

prihvaćaju i suvremeni autori.¹⁷¹ Pojavom Rimljana Šišić je promijenio predmet interesa. Iz fokusa je izgubio grčko-ilirske odnose, a posvetio se političkoj i ratnoj povijesti tj. sukobima Ilira i Rimljana.

Ćiro Truhelka i Karl Patsch su početkom 20. st. također doprinjeli poznavanju prapovijesnog i antičkog Ilirika. Istraživali su gradine, proučavali i objavljivali nalaze. Njihovi radovi i objave materijalnih izvora koriste se i danas. Patsch je između ostalih objavio i djela *Dalmacija i Dacija* 1897. g., *Bosna i Hercegovina u rimsko doba* 1912. g. i zbirku grčkih i rimskih nalaza u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine 1915. g. Truhelka je objavio prve prapovijesne nalaze iz Gorice kod Ljubuškog 1901. i prapovijesnu zbirku Zemaljskog muzeja u čijoj je postavi bilo i predmeta iz Čitluka kod Sinja (1914.).

Daorska gradina u Ošanićima kod Stoca istraživana je dugi niz godina tako da se danas može stvoriti slika o izgledu i životu grada. Đuro Basler i Zdravko Marić zaslužni su za istraživanja koja su se na Ošanićima odvijala od 50-ih do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća. Basler je još 1956. godine objavio članak o Gradini u Ošanićima u kojem daje pregled rezultata dotadašnjih istraživanja. U ovom se razdoblju istraživanja većinom svode na gradsko utvrđenje tj. zidine. Uočena je Velika gomila, no njena namjena nije potpuno razjašnjena. Basler je iznio mišljenje da je građevina služila u kultne svrhe,¹⁷² a po novijim teorijama gomila može biti kenotaf (prazna grobnica) ili dio fortifikacijskog sistema.¹⁷³ Brunislav Marijanović iznosi mišljenje da su Velika gomila i istočni zid cjelina. Zahvaljujući smještaju na najistaknutijem mjestu Akropole ona je mogla imati ulogu kule-osmatračnice. Marić je kasnije proširio spoznaje o Ošanićima, o kulturnoj i povijesnoj važnosti grada i objavio važne nalaze s Gradine. Na temelju pronađenog materijala Marić je ustanovio da je u Ošanićima funkcionirala veća radionica. Djelatnosti koje su se mogle obavljati u radionici su proizvodnja minijaturene plastike i reljefnih pločica sa likovima, na što ukazuje veći broj pronađenih brončanih kalupa. Zatim proizvodnja nakita jer su pronađena oka od kamena ili staklene mase, srebrne naušnice, omega igla, zlatarski brončani nakovanji i vaga, letkolm i reljefne pločice otisnute na brončanim kalupima. Proizvodnja metalnih ukrašenih posuda je također bila moguća zbog nalaza koljenastog i valjkastog nakovnja, čekića, šestara, brončanog vjedra, brončanih ploča itd. Nalaz oruđa, točnije kovačkih kliješta, čekića, turpija, dlijeta i velikog kvadratnog nakovnja zajedno s gotovim proizvodima upućuju na kovačku djelatnost. Proizvodnja drvenih objekata i obrada zemlje se također pojavljuju u Ošanićima – zaključak

---

¹⁷¹ Kirigin 2010, 121.

¹⁷² Basler 1956, 81.

¹⁷³ Marijanović 1984, 20.

donešen na temelju nalaza pločica i stezača za izvlačenje žice, dljeta, noževa i trnokopa.¹⁷⁴ Pokretni arheološki materijal s Ošanića, prvenstveno novac, izaziva podjednako velik interes kao i kiklopski zidovi grada. Osim Baslera koji je prvi objavio nalaze novca, Mithad Kozličić je pomno analizirao prikaze brodova na njima. Gradina u Ošanićima prepoznata je kao daorski centar i sustavno istraživana. Završna istraživanja provedena su još 80-ih godina 20. st. Ošanića su se dotaknuli Brunislav Marijanović i Branko Kirigin, istraživači Narone koja je bila u važnoj prometnoj vezi s Ošanićima.

Život prapovijesne Narone nije istražen koliko njezina antička faza, no veći je broj znanstvenika istraživao odnos neretvanskog emporija s Grcima. Značenje Narone istraživano je u kontekstu grčke kolonizacije Jadrana da bi se kasnije preobrazila u zasebnu temu (Gabričević 1980, Cambi 1999, Marin 2002, Marijanović 2003, Kirigin 2010b). Nastanak i uloga prapovijesne Narone do danas nisu u potpunosti razriješeni. Brunislav Marijanović i drugi radije stavljaju naglasak na prohodnije područje istočno i zapadno od rijeke koje po njima ima komunikacijski karakter i priklanjaju se mišljenju da je njen tok prirodna granica.¹⁷⁵ Ušće rijeke u čijoj se blizini razvio emporij Zaninović naziva „pragom delmatskog područja.“¹⁷⁶ Stanje istraženosti srednjodalmatinskih i delmatskih gradina potpuno se razlikuje od stanja na Ošanićima. Gradinska naselja delmatskog područja brojnija su od onih sa daorskog, tako da njihovo sustavno istraživanje zahtjeva mnogo više vremena i truda. Problem je i položaj centralne delmatske gradine Delminija. Grad je poznat iz izvora, ali njegova lokacija još uvijek ostaje predmet rasprave u znanstvenim krugovima. Od srednjodalmatinskih gradova najviše se zna o Saloni, prvenstveno zbog njezine uloge u antičkom razdoblju. Gradine u unutrašnjosti su prepoznate, ali slabo istražene. Zato lokaliteti u kraškim poljima dalmatinskog zaleđa i današnje BiH nisu dali materijal poput onih uz obalu i na otocima. Arheološka istraživanja delmatskih lokaliteta u unutrašnjosti mogu se okarakterizirati kao evidentiranje gradina, dok je dosta pažnje posvećeno opisivanju pojedinih nalaza – primjerice oružja i skupocjenih metalnih predmeta. Takvi stručni članci koji se bave pokretnim nalazima, nastali su polovinom i u posljednjim desetljećima 20. st. Mladen Nikolanci je objavio nalaze oružja i metalnih predmeta, posebice grčkog importa (Nikolanci 1959, 1966, 1976). Borivoj Čović opisao je željeznodobno razdoblje srednjodalmatinske grupe koja obuhvaća delmatski teritorij (Čović 1987). Osim lokaliteta na obali i otocima, piše i o poznatim lokalitetima u unutrašnjosti – Gorici kod Gruda, Otišiću kod Sinja, Postranjama,

---

¹⁷⁴ Ibid. 63 - 64.

¹⁷⁵ Marijanović 2003, 321-322, Čović 1987, 442., Matijašić 2009, 113.

¹⁷⁶ Zaninović 1976, 302.

Crvenici itd. Željeznodobne nalaze je objavljivao i Šime Batović (Batović 1966, 1979). Knjiga *Ilirsko pleme Delmati* doktorska je disertacija Marina Zaninovića. Izvorno je napisana 60-ih godina prošlog stoljeća i objavljena u dva nastavka u *Godišnjaku* Centra za balkanološke studije u Sarajevu. Danas ostaje ponajbolja sinteza delmatske povijesti i zbog toga je 2007. ponovno tiskana. U vidu grčkih materijalnih izvora na srednjem Jadranu lakše su se organizirala istraživanja lokaliteta na otocima i uz obalu, jer su zbog geografske blizine očekivano bogatiji grčkim materijalom. Viča Luka na Braču i Tor nad Jelsom (Hvar) izuzetno su važni otočni lokaliteti, a na obali se ističe Salona. Nenad Cambi je iznio mišljenje da Salona nije grčka kolonija već zbir naselja koje postoji od prapovijesti.¹⁷⁷ Duje Rendić – Miočević i Branko Kirigin također su se bavili razvojem i životom Salone, dok se veći broj znanstvenika osvrnuo na njenu ulogu u grčkoj kolonizaciji i kontaktu s Grcima općenito.

Skladno s arheološkim istraživanjima, literatura koja se bavi ovom problematikom potječe iz posljednjih desetljeća 20. st, prvenstveno 60-ih, 70-ih i 80-ih godina. Može se reći da je to bilo najproduktivnije razdoblje tadašnje jugoslavenske arheologije. Sustavna istraživanja se usporavaju i prestaju u razdoblju Domovinskog rata. Nakon završetka rata, ponovno se počinju provoditi. Stručni članci novijeg datuma objavljuju se su u materijalima i zbornicima sa raznih stručnih simpozija i u znanstvenim časopisima. Takvi se članci bave novijim materijalom prvenstveno iz Salone, Narone i helenističkih centara na otocima. Među istraživačima koji su počeli objavljivati radove u recentnom razdoblju su M. Boško, M. Blečić – Kavur, D. Radić, H. Potrebica i drugi. Objavljen je katalog izložbe „Stari Grci na Jadranskom moru“ i katalog M. Bonačić Mandinić koja je objavila grčki novac iz Arheološkog muzeja u Splitu.

---

¹⁷⁷ Cambi 1991, 9.

4. Delmati, Daorsi i jadranski Grci

Saznanja iz djela starih pisaca

Polibije je u svoje djelo ukomponirao i ratove Rimljana s Ilirima. Kako se prvenstveno bavio političkom i vojnom poviješću, kod njega se ne mogu naći zanimljive digresije kulturološkog karaktera. Ipak u 32. knjizi daje informacije o ponašanju Delmata (*Polyb.* 32 7, 13). Delmati nisu poštovali obveze gostoljublja i nepovredivost izaslanstva. Legat Gaj Fanije je potpuno iznenađen nimalo diplomatskim ponašanjem Delmata i očito naviknut na drugačiji tretman. Obveza gostoljublja je podrazumjevala smještaj i hranu za strana izaslanstva, a Delmati ne samo da nisu pratili protokol, već su im htjeli oteti konje. Uočljivo je nepovjerenje koje su Delmati gajili prema Rimu, ako su poduzeli tako stroge mjere osiguranja od običnog izaslanstva. Kako je uopće došlo do ove situacije? Neprijateljski nastrojeni i željni širenja napadali su isejske posjede na obali i susjedne Daorse. Rimljani su se upleli da pomognu štitičenicima, i poslali izaslanstvo sa spomenutim Gajem Fanijem na čelu (*Polyb.* 32, 5, 1-3). Čitajući između redaka može se iščitati situacija na kopnu i istočnoj obali Jadrana u 2. st. pr. Kr. Delmati su u sukobu s Isom i Daorsima, dakle prekinute su potencijalne trgovačke veze i putevi. Teško je očekivati veće količine grčkih i italjskih proizvoda na delmatskom području ako su prekinute veze s emporijem na Naroni, a vrlo vjerojatno je i salonitansko trgovište bilo neprometno zbog loših odnosa s grčkim stanovništvom Ise i Fara. Količina robe koja je stizala do Salone morala je biti manja nego u vrijeme mira pa se njena distribucija u zaleđe reducirala, jer je jedini put vodio kroz Kliška vrata koja su bila pod nadzorom Delmata. Poučeni dotadašnjim ilirskim iskustvima s Rimljanima Delmati vjerojatno nisu niti pokušavali nabaviti ukrasne predmete i keramiku, već su se naoružavali da bi im se suprotstavili ako dođe do novih sukoba. Daorsi su bili pod rimskim protektoratom i nisu imali nikakvih nakana da ratuju protiv njih, a Delmati čak nisu željeli primiti poslanstvo iako su bili svjesni rastuće moći neprijatelja. Polibije spominje ove događaje jer je afera s izaslanstvom poslužila kao izlika za novi rat, ali nije bio svjestan da govori mnogo više o situaciji u Iliriku. Jedan je narod bio potpuno nezainteresiran za rimski način života i spreman mu se oružjem oduprijeti, a njemu susjedni se nije protivio romanizaciji jer se već prije akulturirao s Grcima i helenizirao.

Strabon je pisao o Delmatima, njihovim utvrđenjima i dugogodišnjim ratovima koje su vodili s Rimljanima, da bi naposljetku naveo kako ih je unatoč tome porazio August. Podatak o Nazikinu pohodu na Delminij također ima veliku vrijednost. *Dalmij* je bio veliki grad dok

ga zbog pohlepe (domaćih) ljudi Nazika nije sveo na mali grad i pašnjak za ovce. Pašnjak za ovce se može odnositi na polja podno gradine koja su prije Nazikina pohoda služila za obrađivanje zemlje i uzgoj poljoprivrednih kultura. Na ovom se primjeru također vidi veličanje rimskog vojskovođe, a krivica za uništenje grada pada na domaće stanovništvo. Značajni geografski podatak je popis gradova i naselja kod Delmata: luka *Salon*, gradovi *Salon*, *Promona*, *Ninia*, *Sinodij*, utvrđeni *Andetrij* i *Dalmij* i još pedesetak spomena vrijednih naselja (*Strab.* VII, 5, 5). Ovdje treba posebno naglasiti terminologiju kojom se Strabon koristio – πόλις i κατοικία – jer je izraz *polis* je u grčkom svijetu podrazumijevao političko i društveno uređenje, što je govorilo o stupnju razvoja pojedine zajednice. *Katoikía* se može interpretirati kao naselje sličnije selu nego gradu.¹⁷⁸ Od velike je važnosti prikaz delmatskog teritorija njegova vremena. Planina *Ádrion* (Dinara) presjecala je delmatsku zemlju na dva dijela – jedan je gledao prema moru, a drugi u suprotnome smjeru. (*Strab.* VII, 5, 5) Određena skupina podataka iz Geografije se može analizirati iz perspektive kulturne povijesti i povijesti svakodnevnice. Strabon donosi tri različite informacije koje koriste proučavanju povijesti svakodnevnice Delmata. Prva se odnosi na raspodjelu zemlje među Delmatima (*Strab.* VII, 5, 5). Strabonu interesantan običaj dijeljenja zemlje svakih osam godina navodi na zaključak da se radilo o autohtonom načinu raspodjele zemljišta ili barem atipičnom za autorovo vrijeme. M. Suić tvrdi da ovakav način raspodjele zemljišta potječe iz protoilirskog perioda, prije etničkog formiranja ilirskih naroda. Također smatra da je bio tipičan za sve Ilire, ali se kod Delmata zadržao dulje, sigurno do osnutka Rimskog Carstva kada djeluje Strabon.¹⁷⁹ Na drugom mjestu iznosi mišljenje da se radilo o podjeli pašnjaka, a ne obradive zemlje jer su se Delmati u najvećoj mjeri bavili stočarstvom.¹⁸⁰ Zatim Strabon donosi podatak da se Delmati nisu koristili novcem, što nije slučaj kod susjednih naroda. To ne znači da Delmati nisu poznavali novac kao platežno sredstvo, već ga nisu kovali. Može se zaključiti da su i oni sudjelovali u trgovačkim djelatnostima s grčkim kolonijama na Jadranu, koristili su valute prihvatljive u kolonijama ili razmjenjivali dobra. Čaće smatra da je Strabon došao do zaključka o nekorištenju novca na temelju vijesti da Delmati ubiru danak u žitu i stoci.¹⁸¹ Nakon opisa delmatske zemlje u Strabona na red dolazi rijeka *Naron* i narodi koji žive oko nje – Daorsi, Ardijejci i Plereji. To je jedini spomen Daorsa kod Strabona, koji je rijeku Neretvu izabrao kao bitniji geografski pojam. Prenosio je informacije od mnogo starijeg Teopompa i sumnjao u njihovu istinitost. Za proučavanje početaka grčko-ilirskih kontakata

---

¹⁷⁸ Čaće 1995, 111.

¹⁷⁹ Suić 1966, 52.

¹⁸⁰ Suić 1967, 103.

¹⁸¹ Čaće 1995, 101.

veliku važnost ima Teopompov podatak o keramici s Hija i Tasa koja se mogla naći na Neretvi jer se sigurno mogu datirati u 4. st. pr. Kr. Strabon je ovu informaciju smatrao nepouzdanom, (*Strab.* VII, 5, 9) ali Jadransko i Crno more su bili povezani trgovinom i trgovačkim putevima. Dotakao se i Teopompove informacije o podjeli mora na Jadransko i Jonsko i da oba imaju zajedničko ušće. U Strabonovo vrijeme se čitavo more naziva Jadranskim. Legenda o Joniju, Iliru s Ise koji je vladao tim krajevima, mitološka je priča o nazivu „Jonsko“ more. (*Strab.* VII, 5, 8-9) Radoslav Katičić smatra da ova predaja upućuje na to da je Isa na čelu s domaćim dinastom neko vrijeme imala prevlast na srednjem Jadranu.¹⁸² Natpis pronađen na Visu i novac s Jonijevim imenom jedini su materijalni izvori koji govore o ovoj legendarnoj osobi. Novac odgovara Teopompovu vremenu (4. st. pr. Kr.), kada je Jonije vjerojatno postao dio isejske mitologije.¹⁸³

Za razliku od Strabona koji je živio u vrijeme Augustovih osvajanja, Plinije je svoju zrelu dob proživio pod dinastijom Flavijevaca kada je Ilirik već bio upravno podijeljen na provincije. Pisao je o Dalmaciji i Panoniji, definirao granice etnija unutar provincija i među naseljima spomenuo stara autohtona koja su preživjela do njegova vremena. Ilirik Plinijeva vremena nije bio uzbudljivo i egzotično mjesto kao stoljeće/dva prije (za Plinija su to Etiopija, Indija i Cejlon), već sastavni dio Rimskog Carstva koji svakako treba spomenuti, ali ne i detaljno opisivati. Plinijeve informacije se odnose na razdoblje koje izlazi iz okvira ovoga rada, ali situacija u rimskom Iliriku može nešto reći i o ranijim vremenima. Razgraničenje Dalmacije i Liburnije stavlja na grad *Scardonu* (Skradin), što daje kvalitativnu sliku sporne granice koja je inače prirodno određena tokom rijeke Krke. Napominje da su gradovi *Tragurium* (Trogir) i Isa imali rimsko građansko pravo i pripadali salonitanskom sudištu (*Plin. NH* III, 141). Postoji mogućnost da je Isa zadržala određene povlastice, ali nakon uspostave kolonije Salone gubi nadzor i važnost.¹⁸⁴ Trogir je na kopnu pa je jednostavnije održavati veze na relaciji Trogir – Salona, nego Trogir – Isa. Salona je dobila status rimske kolonije i uzdignula se na status jurisdikcijskog centra za čitavu provinciju. Delmati po kojima je nazvana čitava provincija podijeljeni su na 342 dekurije. Slično je i s Naronom – također se uzdignula do statusa kolonija pod čiju jurisdikciju ulaze i Daorsi sa 17 dekurija (*Plin. NH* III, 142-143). Određeni autori zastupaju mišljenje da je dekuriju činila rodovska zajednica ili seoska općina, skupina ljudi grupirana na temelju krvnog srodstva.¹⁸⁵ S. Čače

---

¹⁸² Katičić 1995, 180.

¹⁸³ Ibid. 181., Kirigin 2010, 119.

¹⁸⁴ Matijašić 2009, 166.

¹⁸⁵ Suić 2003, 67., Wilkes 1969, 185.

smatra da je dekurija sistem grupiranja ljudi u skupine od nekoliko desetaka članova,¹⁸⁶ moguće nastao na temelju predrimske organizacije.¹⁸⁷ Smatra da takav sistem zahtjeva „ujednačenost“ kako bi mogla poslužiti pri ubiranju poreza, novačenju, itd.¹⁸⁸ Izračunao je da bi dekurija mogla imati 300/350 članova ako je gustoća naseljenosti 9 stanovnika po kilometru kvadratnom. Tako dolazi do izračuna ukupnog broja Delmata koji iznosi oko 100 tisuća ljudi.¹⁸⁹ Prema njegovoj jednadžbi koju je osmislio na temelju Plinijevih podataka o dekurijama, izračun ukupnog broja Daorsa iznosi svega 5 ili 6 tisuća.¹⁹⁰ Veliku razliku u broju dekurija neki autori smatraju posljedicom spaljivanja Ošanića i opadanjem moći Daorsa.¹⁹¹ Iz ovih se podataka vidi da su se prastara trgovišta na jadranskoj obali kontinuirano razvijala od prapovijesti do rimskog razdoblja. Nimalo iznenađujuća činjenica jer su i Salona i Naron smještene na bitnim trgovačkim rutama - što je bilo od iznimne važnosti za Grke, a uz to su imale pripadajuće luke u koje su mogli pristati brodovi s vojskom – što je bilo od iznimne važnosti za Rimljane. Uz to su obje ležale na bitnim putevima prema unutrašnjosti i tako zadržale svoju važnost u mirnodopskim i ratnim vremenima. Razlika između broja delmatskih i daorskih dekurija je golema. Daorsi su bili vjerni rimski saveznici, ali nisu mogli odbiti česte delmatske napade tijekom građanskih ratova pa su doživjeli ogromne gubitke u ljudstvu i teritoriju.¹⁹²

Tit Livije spominje Daorse kao saveznike Rima koji su okrenuli leđa Genciju i prešli na rimsku stranu i tako zaslužili oslobođanje od poreza. Livije nije izričito naveo razlog zašto su se Daorsi odmetnuli, iako kaže da je Gencije u tom trenutku još uvijek bio moćan (*Liv.* XLV, 26, 13). Snježana Vasilj smatra da su Daorsi bili nezadovoljni njegovom vladavinom.¹⁹³ Isa je uz oslobođanje od poreza dobila i slobodu (*Liv.* XLV, 26, 13-14). Nakon sveopćeg kaosa za vrijeme Trećeg ilirskog rata u kojeg su bili upleteni i Daorsi, za njih je došlo vrijeme mira kada su uvidjeli koja će strana biti pobjednička. Ekonomija i društvo su se ponovno mogli neometano razvijati pod rimskim protektoratom. Livije ne piše o mirnodopskim razdobljima pa u sačuvanim knjigama više nema spomena Daorsa.

Apijan spominje Daorse (*Darsii*) prenoseći legendu o porijeklu Ilira i ilirskih naroda (*App. Illyr.* II, 3. 2). U početnom pregledu ilirskih naroda i geografije Ilirika ne spominje Delmate, tj. nije ih uključio u genealogiju Ilira. Pojavljuju se tek kasnije kao izdvojen narod i

---

¹⁸⁶ Čače 2002, 62.

¹⁸⁷ Benac 1985, 206-207, Suić 2003, 58.

¹⁸⁸ Čače 2002, 68.

¹⁸⁹ Ibid, 67.

¹⁹⁰ $17 \times 300/350 = 5100/5950$

¹⁹¹ Marić 1976, 249., Vasilj 2002, 39,

¹⁹² Marić 1973, 124.

¹⁹³ Vasilj 2002, 38.

posvećeno im je najviše pažnje i teksta. Ovaj iznimno važan izvor za ratnu povijest nažalost ne donosi nikakve izravne informacije o ekonomskim ili društvenim prilikama u Iliriku. Delmatima posvećuje najviše pažnje jer su često ratovali. Daorse spominje samo jednom pa se može zaključiti da se nisu sukobjavali s Rimljanima. Kvalitetom se ističu poglavlja o Oktavijanovim pohodima na Japode, Segestane i Delmate. Smatra se da su detaljnija i dosljednija jer je naracija preuzeta iz Augustovih memoara.¹⁹⁴

Dion Kasije je u opisu događanja u provincijama Dalmaciji i Panoniji veliku pažnju posvetio Batonskom ustanku. Detaljno je opisao tri godine ratovanja i slikovito prikazao određene događaje. Opsada Ardube je možda jedan od najvividnijih prikaza kaosa i panike koja se odvijala unutar zidina opkoljenog grada i lijepi je primjer autorove potrebe za dramatičnom prezentacijom događaja. Slikoviti prikaz žena koje sebe i djecu bacaju u vatru može zaintrigirati i suvremenog čitatelja (*Dio Cass.* LVI, 15.) Želio je ukazati na nadmoć rimske vojske čija je prisutnost pod zidinama neprijateljskog grada praktički apokaliptična. Interesantne su informacije o dalmatinskim i panonskim vojnicima koji iscrpljeni glađu traže mir jer su jeli samo korijenje i „čudne trave/biljke“ (*Dio Cass.* LV, 33). Moguće je da se radilo o nekoj lokalnoj endemskoj vrsti bilja koje je „čudno“ jer nije poznato drugdje u svijetu. Sličan su primjer i „okruglasti sanduci“ koje su domoroci punili kamenjem i kotrljali niz brijeg ispod gradine. Dion kaže da su takvi predmeti bili svojstveni za Dalmaciju (*Dio Cass.* LVI, 14). Možda se radilo o najobičnijim bačvama kojima su se Rimljani počeli intenzivno koristiti tek u 3. st. jer su se do tada služili amforama. Piše da su Delmati narod koji živi uzduž Jonskog zaljeva, pa se može pretpostaviti da je podatak preuzet od starijeg autora jer se u Dionovo vrijeme čitavo more nazivalo Jadranskim. Kod Zonare je sačuvan podatak da su se susjedni narodi žalili na ponašanje Delmata pa je Nazika pošao ratovati protiv njih. Ne spominje etnonime već samo kaže da se radilo o prijateljima Rima (*Dio. Cass.* XX, 25). Može se pretpostaviti da piše o Daorsima jer se slijed događaja nastavlja na Polibijeve informacije o rimskom izaslanstvu s Fanijem na čelu.

Očito je da su pisani izvori češće spominjali Delmate nego Daorse. Povjesničarima su Delmati bili interesantniji zbog sukoba s Rimljanima, a geografima su njihove autohtone navike bile neobične i zanimljive. Daorsi su bili mirni rimski saveznici pa se o njima nije mnogo pisalo. Budući da je svako djelo namijenjeno čitatelju tog vremena geografski izvori donose korinse informacije putnicima antičkog svijeta – lokacije gradova, naselja i luka,

---

¹⁹⁴ Šašel – Kos 2005, 88.

veličine stranih zemalja i međusobnu udaljenost. Danas takve informacije koriste istraživačima koji žele ubicirati gradove i odrediti granice staroga svijeta.

Saznanja iz materijalnih izvora

Teoriju darivanja i koncept gošćenja među željeznodobnim elitama potvrđuju nalazi skupocjenih keramičkih i metalnih predmeta grčke proizvodnje. Ritualizacija keramičkog seta za piće iz ratničke grobnice u Vranjevu selu ukazuje da ukopani ljudi nisu bili samo kupci luksuzne grčke robe, već aristokrati svjesni svog stupnja na društvenoj ljestvici.¹⁹⁵ Keramički proizvodi visoke datacije pronađeni su i u blizini Ošanića, no ovdje je bitnije napomenuti nalaze fragmenata posuda sa horizontalnim kanelurama. Ovakve se posude datiraju u razdoblje helenizma, a zbog njihove se brojnosti može zaključiti da je u Ošanićima postojala radionica koja je proizvodila ovakvu vrstu posuđa.¹⁹⁶ Heleniziranost Ošanića se bolje oslikava u drugim vrstama materijalnih izvora koji se spominju nešto kasnije. Arheološki nalazi helenističke keramike upućuju na to da su Grci i njihovi utjecaji bili prisutni i u Saloni,¹⁹⁷ no Grga Novak piše da su je oni i osnovali.¹⁹⁸ Singularni oblik imena odnosi se na antičko lučko naselje, ali javlja se i pluralni naziv *Salonae*. Duje Rendić – Miočević iznio je mišljenje da se pluralni naziv odnosi na salonitansko područje,¹⁹⁹ ali otkriveno je utvrđeno gradinsko naselje u blizini antičke Salone i potom prepoznato kao prapovijesna ilirska Salona. Strabon piše da je Salona delmatska luka i grad (*Strab.* VII, 5, 5), a arheologija je otkrila tipičnu ilirsku gradinu u blizini. Novak piše da neubicirana grčka kolonija Herakleja nije bila dugoga vijeka jer je osnovana na obali i vjerojatno je iz nekog razloga smetala lokalnom stanovništvu koje može biti upleteno u njezin nagli i neobjašnjivi nestanak.²⁰⁰ Ovdje se može postaviti pitanje kako su opstali Tragurij i Epetij? Odgovor se krije u političkoj situaciji 3. st. pr. Kr. Rimljani su uspješno ratovali protiv Ilira i sklopili savez s Isom čime je ona dobila moćnog zaštitnika. Isa je tako ušla u razdoblje ekonomskog uspona i proširila se na susjedno kopno i otok Korčulu kako bi dodatno ojačala trgovinu i poljoprivredu. I dalje je postojala opasnost od provala Delmata i drugih naroda, ali s njima bi se trebali obračunati Rimljani. Uzevši u obzir gore spomenute činjenice izraz „osnovati“ nije prikladan za objašnjenje isejsko-salonitanskih

---

¹⁹⁵ Blečić – Kavur 2011, 31.

¹⁹⁶ Marić 1977, 43-44.

¹⁹⁷ Ibid. 16.

¹⁹⁸ Novak 1953, 57.

¹⁹⁹ Rendić-Miočević 1983, 530.

²⁰⁰ Novak 1961, 159.

veza. Trgovište u Saloni je već postojalo kada su osnovane grčke kolonije (ulomak brončanog tronošca iz okolice Salone datiran u 5. st. pr. Kr.),²⁰¹ a Isejci su uvelike utjecali na njegov razvoj i napredak sve u koegzistenciji s domaćim etničkim supstratom. Detalj da Strabon piše s većim vremenskim odmakom također ne ide u prilog Novakovoj tvrdnji. Porijeklom Grk, iznimno obrazovan i kritičan prema Teopompu čije pogreške prepoznaje, on piše o naselju koje postoji već stoljećima i imalo je političku ulogu u rimskim građanskim ratovima. Ako je Salona doista bila isejska naseobina on je ne bi nazvao delmatskom. Od 2. st. pr. Kr. Delmati su živjeli na obali Jadrana, asimilirali zatečene autohtone zajednice i u konačnici koegzistirali s grčkim etničkim elementom u Saloni.²⁰² Emilio Marin smatra da keramička roba može biti arheološka potvrda Koskonijeve vojne protiv Delmata 78. – 76. pr. Kr. (devastacija Salone) jer je pronađena uza zid na kojem su vidljivi tragovi gareži.²⁰³ U ovom je razdoblju grčka zajednica u Saloni morala biti poprilično snažna budući da je Cecilije Metel u tijeku svojih vojnih pohoda 118.-117. pr. Kr. prezimio ondje. Da je situacija bila obrnuta, tj. da je delmatski element bio snažniji Metel ne bi mogao ući u grad bez borbe.²⁰⁴ Proces asimilacije obalnog stanovništva morao je biti višegeneracijski i dugotrajan, stoga grčka prevlast ne iznenađuje jer je Delmatima trebalo vremena da savladaju pomorske vještine i način života uz obalu. Odnos snaga u Saloni se mijenjao kroz stoljeća, no narodi koje su Delmati po dolasku na obalu asimilirali su bili vješti pomorci. Salona je bila pristanište tih naroda i njihov izlaz na more, koje su kasnije koristili i Grci iz ekonomskih razloga.²⁰⁵ Do kraja 1. st. pr. Kr. završio je proces asimilacije i prilagodbe, delmatsko je ljudstvo neprestalno pristizalo iz zaleđa (propast Delminija u drugoj polovini 2. st. pr. Kr. nadalje), a grčka je zajednica u Saloni istovremeno slabila jer nije mogla održati demografski korak s Delmatima niti politički s Rimljanima. Uzevši u obzir informacije iz pisanih izvora i rezultate arheoloških istraživanja, vjerojatnija je teorija da Salona nije grčka kolonija već zbir naselja koja postoje od prapovijesti.²⁰⁶

Luksuzni primjerci nakita i ukrasnih predmeta pronađeni su u Ošanićima, ali ističe se i ostava brončanog i srebrnog nakita u Gorici. Najvažniji je nalaz brončana kutijica za nakit sa željeznom osovinom za poklopac i malom bravom. Škrinjica je fascinantna jer je jedina analogija pronađena u gradu Vergini, u grobu makedonskog kralja Filipa II. Dvije zlatne škrinje iz Vergine (veća koja je služila kao urna i manja kopija) su dosta luksuzniji proizvodi

²⁰¹ Zaninović 1976, 302.

²⁰² Rendić – Miočević 1989, 23., 137.

²⁰³ Marin 2002, 417.

²⁰⁴ Marin 2002, 417.

²⁰⁵ Matijašić 2009, 79.

²⁰⁶ Cambi 1991, 9.

od škrinje s Ošanića, ali zbog sličnosti u načinu izrade i ornamentici sve su datirane u kraj 4. st. pr. Kr. Pretpostavlja se da je brončana kutija proizvedena u Makedoniji ili Grčkoj ili pod utjecajem njihovih majstora.²⁰⁷ Zasigurno je predstavljala iznimno skup i luksuzan predmet u ošaničkoj sredini, iako su u helenističkim zemljama postojale i skupocjenije varijante. Kutija je nastala početkom helenističkog doba, ali čitav je depo datiran u 2. st. pr. Kr. prvenstveno zbog srebrnog nakita i pribora za odjeću (žičane fibule srednjolatenske sheme, srebrna omega igla, srebrna naušnica s protomom lava i privjesak napravljen od kauri-školjke i srebrne žice). Od srebrne ogrlice rađene po grčkom modelu (međusobno isprepletene trake od žice s privjescima u obliku koplja) su nažalost ostali samo djelovi, ali se datira u 4/3. st. pr. Kr. na temelju zlatnih analogija iz Grčke.²⁰⁸ Bogatstvo depoa je iznimno u materijalnom smislu, ali se u današnje vrijeme njegova najveća vrijednost oslikava u izrazitim grčkim i helenističkim elementima. Izuzev malog broja većih luksuznih predmeta (kutijica za nakit i možda brončano vjedro) pretpostavlja se da su mnogobrojni sitni predmeti nastali u radionici na Ošanićima koja je upošljavala umjetnike i obrtnike s područja koja su bila u snažnom kontaktu s grčkom kulturom i civilizacijom, a možda čak i lokalne umjetnike koji su ovladali grčkim umijećem.²⁰⁹ Nalazi iz grobnice u Vranjevu selu također pokazuju grčke utjecaje. Blečić-Kavur smatra da su dvojne „M“ igle nastale pod utjecajem grčkih centara, a kao prilog se mogu naći u bogatim kneževskim grobovima. Oštećena pojasna kopča kojoj se analogija može pronaći i u dalekoj Olimpiji datira se u razdoblje 7/6. st. pr. Kr. Ovako rana datacija upućuje na mogućnost da kopča nije bila korištena u vrijeme kada je položena u grob, već je tretirana kao vrijednost koja se prenosila s koljena na koljena u određenoj aristokratskoj obitelji.²¹⁰ Nakit iz Gorice oponaša figuralne, zoomorfne i antropomorfne zlatne naušnice grčkih radionica. Srebrni import iz Gorice proizvod je stranih radionica za ilirsko tržište i ukus.²¹¹ Kada je o nakitu i ukrasima riječ, utjecaji raznih kultura su se često preklapali pa su u grobu iz rimskog vremena na vrelu Cetine pronađene čunjaste naušnice s vidljivim helenističkim utjecajem. Budući da su Delmati živjeli na području čije je neposredno susjedstvo bogato metalima, smatra se da su dio nakita uvozili, ali je isto tako velik dio proizveden u lokalnim radionicama.²¹² Kulturni razvoj Delmata, ali i čitavog područja gdje su obitavali nositelji srednjodalmatinske grupe obilježen je jačanjem grčke kasnoklasične kulture još u prvoj polovini 4. st. pr. Kr.. U ovoj fazi razvoja od starijih su se oblika još koristile

---

²⁰⁷ Marić 1977, 54.

²⁰⁸ Ibid. 56-57.

²⁰⁹ Ibid. 64.

²¹⁰ Blečić – Kavur 2011, 31.

²¹¹ Rendić-Miočević, 1984, 76.

²¹² Ibid. 180-183.

brončane i srebrne latenoidne istočnojadranske fibule sa široko raskovanim lukom i dugim raskovanim završetkom noge koji su ukrašeni urezanim motivima. Istovremeno su se koristile i male srebrne fibule, te vjerojatno i srebrne šarnirske fibule s palmetom na glavi.

Problem u istraživanju delmatske kulturne skupine²¹³ je ubikacija Delminija. Dio znanstvenika smatra da se ovaj polis nalazio na brdu Lib, a drugi ga prepoznaju u drugoj gradini kod Duvna - primjerice na Gradini kod Gaja.²¹⁴ Pokretni materijalni izvori najbolje su zastupljeni u obliku oružja. Zaninović tvrdi da su Delmati oružje dobavljali iz ilirskih radionica, tj. nabavom iz susjednih krajeva, a možda i vlastitom proizvodnjom (nije poznata nijedna radionica na delmatskom području), kupnjom od Grka i otimanjem od njih.²¹⁵ Jedan nalaz kacige na morskom dnu u blizini otoka Hvara isti autor smatra pokazateljem pomorskog puta koji je vodio u delmatsko područje.²¹⁶ Čović je iznio mišljenje da su oružje i oprema ovog tipa bili luksuzni proizvodi kojima se koristio samo manji dio plemenskih vođa, a ostali su se borili praćkama, lukovima i strijelama, lakim kopljima i noževima.²¹⁷ Od nalaza oružja u Ošanićima značajna je kaciga s natpisom PIN(ES). Ovaj natpis pokazuje zajedničke karakteristike s natpisom na kacigi kralja Monunija koja se datira oko 280. g. pr. Kr. pa je kaciga vjerojatno nastala u 3. st. Unatoč ranom datumu proizvodnje, kaciga se koristila sve do 1. st. pr. Kr. jer je pronađena u sloju paljevine gradskih vrata gdje se zatekla kad je grad uništen i spaljen.²¹⁸ M. Blečić se ne slaže s ovom datacijom, već stavlja kacigu u 4. st. pr. Kr. Smatra da je nasilno deformirana i fragmentirana jer je bila zavjetni poklon kad se podizala Akropola.²¹⁹

Emporij na Neretvi bio je usko povezan s Gradinom na Ošanićima i narodom Daorsa. U helenističkim stoljećima stare ere, u vrijeme najveće ekonomske moći, Daorsi zauzimaju najmanji teritorij u svojoj povijesti. U literaturi se raspravljalo o različitim problemima vezanim uz Daorse – njihovom etnicitetu, teritoriju i točnom imenu. Pitanje teritorija uključuje i problem izlaza na more. Zdravko Marić smatra da su Daorsi u 2. st. pr. Kr. zauzimali obalno područje između ušća Neretve i poluotoka Pelješca. Pod pretpostavkom da su Daorsi u određenom povijesnom razdoblju zauzimali i desnu obalu Neretve, plovidba rijekom je bila neometana. No, iz starih pisanih izvora je poznato da su Delmati u razdoblju 2. st. pr. Kr. uznemiravali svoje susjede i upadali na njihov teritorij. Uzevši u obzir obrambenu

---

²¹³ Batović 1966, Čović 1987

²¹⁴ Zaninović 1996, 206.

²¹⁵ Zaninović 1996, 194.

²¹⁶ Čović 1987, 454.

²¹⁷ Ibid. 186.

²¹⁸ Marić 1977, 48.

²¹⁹ Blečić-Kavur 2012, 69-70.

izvršnost Ošanića može se pretpostaviti da se isto dešavalo i ranije samo nema pisanih tragova. Daorsi su se povukli na lijevu obalu rijeke koja je predstavlja prirodnu granicu između njih i neprijateljskih susjeda, ali istovremeno se smanjila sigurnost plovidbe na Neretvi. U takvoj je situaciji Daorsima bio potreban plovni trgovački put da bi održali ekonomiju, što je simbolički prikazano lađom na reversu njihova novca.²²⁰ Nađeno je pet ovakvih primjeraka novca, ali samo jedan na Ošanićima. Mithad Kozličić pozabavio analizom i historijskim aspektima brodova. Kozličić ih je opisao kao brodove srednje veličine koji su mogli pristati na svim punktovima Neretve i ukazao na mogućnost da se radilo o posredničkim plovilima koja su preuzimala robu s većih iz Grčke i helenističkih država.²²¹ Valute grčkih polisa također upućuju na prisustvo stranih trgovaca. Osim grčkom robom, daorski su brodovi trgovali i predmetima vlastite proizvodnje te sirovinama iz unutrašnjosti Balkana koje su zatim prodavali Grcima.²²² Novac je datiran u 2. st. pr. Kr. Razdoblje kada su Daorsi bili pod zaštitom Rima i ugroženi od Delmata. Svjesni svoje brojnosti i teritorija morali su pametno birati politiku kojoj se priklanjaju jer je potencijalni krivi izbor značio propast. Napuštanje Gencija 167. g. pr. Kr. i prelazak na rimsku stranu bio je politički potez koji je dao „vjetar u jedra“ Daorsima i njihovim brodovima. Uz pojavu ovog novca se veže i pojava grčkog pisma. Najtočniju filološku interpretaciju legende ΔΑΟΡΣΩΝ (*Daorson*) na novcu dao je Đuro Basler, a prihvatili su je i drugi autori. U njegovim se radovima natpis interpretira kao genitiv plurala imena zajednice koja je kovala novac.²²³ U izvorima postoji više verzija etnonima, ali općeprihvaćen je Daorsi - izveden iz grčkog *Daorsoi* koji se nalazi kod Polibija i tako se interpretira na daorskim novcima.²²⁴

Megalitski fortifikacijski sistem je jedan od popularnijih grčkih noviteta među Ilirima, što će se najbolje pokazati upravo na primjeru Ošanića kod Stoca. Jednoredni megalitski blokovi bez veziva i sa snažnim nasipom pojavljuju se u ilirskim sredinama nakon dolaska grčkih kolonista.²²⁵ Istočni „pseudokiklopski zid“ i Velika gomila mogu biti fortifikacije iz predhelenističkog razdoblja koje su nakon podizanja helenističkih bedema zadržane kao posljednja crta obrane. U tom je slučaju Velika gomila dio najstarije fortifikacijske faze Ošanića i može se datirati od polovine 5. do polovine 4. st. pr. Kr.²²⁶ Ošanićka Akropola je jako malen prostor u usporedbi sa nebranjanim stambenim kompleksom, a bogatstvo nalaza i

---

²²⁰ Marić 1973, 123.

²²¹ Kozličić 1981, 163-175.

²²² Ibid. 178-179.

²²³ Basler 1956, 82., Rendić – Miočević 1989, 146., Marić 1976, 249.

²²⁴ Marić 1973, 111.

²²⁵ Cambi 2010, 30.

²²⁶ Ibid. 22.

smještaj unutar zidina upućuje da je tu kvaliteta života bila veća nego u Banjama gdje je prebivalo obično stanovništvo.²²⁷ Mali polukružni plato na kojem su pronađeni tragovi pravokutne građevine bio je nekakva vrsta trga. Zdravko Marić koji je objavio rezultate istraživanja nije siguran da je građevina bila hram, ali Cambi smatra da je ona zasigurno imala kultni karakter. Osim smještaja na glavnome mjestu Gradine, na hram upućuju i debeli zidovi koji su mogli nositi masivnu gornju konstrukciju i kamene vijence i profile.²²⁸ Unatoč grčkoj tehnici zidanja i grčkim arhitektonskim uzorima, gradina na Ošanićima ima tipični položaj ilirskih gradinskih naselja. Njezina je Akropola srodna onima u grčkim gradovima, ali prilagođena domaćem krševitom terenu. Cabanes je među gradovima u južnoj Iliriji primijetio da su južniji skloniji helenizaciji, dok je sjever manje propusan za vanjske utjecaje. Zaključio je da su se gradovi koji su u 3. st. bili uključeni u eakidsko kraljevstvo razvijali brže od onih na sjeveru, iako su i sjeverniji gradovi oponašali grčke uzore.²²⁹ Ova se teorija može primjeniti i na Ošaniće koji su očito bili pod helenističkim utjecajima, ali nikada nisu bili sastavni dio helenističkih zemalja. Stambeni kompleks u Banjama pokazuje nepravilan raspored objekata u odnosu na komunikacije pa Cambi zaključuje da stanovnici ovog dijela naselja nisu prihvatili antički i helenistički urbanistički plan. Iako su u objektima pronađeni fragmenti helenističke importirane robe za ovaj dio naselja se ne može reći da se razvijao pod helenističkim utjecajima.²³⁰

Rijeka Neretva je osim prirodne granice postala i etnokulturna među između dvaju entiteta na Jadranskoj obali – Delmata i Daorsa. Komunikacijsko značenje Neretve između Jadrana i unutrašnjosti odavna je predstavljeno u literaturi, no treba uzeti u obzir i širi kontekst. Komunikacijski smjer koji je vodio od ušća Neretve prema unutrašnjosti nije potpuno istražen, ali činjenica je da je u neposrednoj blizini još od prapovijesti egzistiralo trgovište koje će se razvijati kroz stoljeća i čiji će nasljednik biti rimska kolonija Naron. Naron je za razliku od ilirskih gradinskih naselja koja se redovito nalaze na uzvišenjima smještena podno brežuljka na padinama jugoistočne strane. Uzevši u obzir spomenutu teoriju da je Neretva bila važna komunikacijska ruta kojom su utjecaji sa Sredozemlja prodirali u unutrašnjost jasna je potreba da se organizira punkt za uvoz i izvoz robe. Do otkrića emporija prilikom istraživanja Augusteja u Naroni jedini su nalazi bili numizmatički, a oni po svemu upućuju da su se dolinom Neretve kretali i grčki trgovci kao posrednici između Ilira i drugih sredozemnih

---

²²⁷ Cambi 1993, 47.

²²⁸ Ibid. 47.

²²⁹ Cabanes 2002, 128.

²³⁰ Cambi 1993, 49-50.

naroda.²³¹ Okolnosti u kojima emporij nastaje nisu poznate. Neki autori spominju mogućnost da je nastao međusobnim dogovorom lokalnih zajednica a možda i stranih naroda.²³² U tom bi slučaju među prvim strancima prisutnima u Naroni bili Grci.²³³ Grga Novak emporij naziva „grčkim“,²³⁴ ali je i lokalno stanovništvo moralo imati učešća u odluci o osnutku. U izvorima se emporij ne navodi imenom. Gabričević piše da je položaj naselja na platou brežuljka poznat iz Grčke i heleniziranih područja, ali se takav položaj ne može pronaći više nigdje u Iliriku. Orijentacija naselja prema istoku i položaj trgovačkog centra na mjestu koje ima mogućnost komunikacije s pristaništem su obilježja grčkih urbanističkih preporuka iz tekstova 4. st.²³⁵ Druga specifičnost su kule – četvrtaste na fortifikacijama i okrugle na vratima. Od hercegovačkih gradina kule ima još samo akropola na Ošanićima, ali su po izvedbi i obrambenoj koncepciji različite od naronskih. Tehnike gradnje zidina su također specifične – prva tehnika koja potječe iz klasičnog ili helenističkog doba i služi se blokovima srednje veličine koji su slagani u nepravilnim redovima. Hercegovačke su gradine na čelu s Ošanićima izgrađene od megalitskih blokova što je očiti grčki, a ne naronski utjecaj. Objašnjenje ovih razlika leži u činjenici da je naselje Naroni građeno u blizini emporija čija je egzistencija uvjetovana trgovinom i položajem uz komunikacije, dok su zidine ilirskih gradina obrambenog karaktera. Specifičnost Narone počiva u koegzistenciji autohtone gradske koncepcije i grčkog urbanog koncepta, a u kasnom helenizmu ona poprima gradsku fizionomiju i prerasta u najvažnije naselje u regiji.²³⁶ U starijoj se literaturi može naići na mišljenje da su od 6. st. pr. Kr. Grci trajno uzeli mjesta za magazine svoje robe, ali ono nije potkrijepljeno ni materijalnim ni pisanim izvorima.²³⁷ Nadgrobni spomenici oblikovani kao u helenističkom razdoblju Ise pronađeni su i u Naroni, ali natpisi na njima nisu grčki već latinski. Isejski su Grci održavali kontakte s Naronom, ali nema dokaza da su tu imali i kamenorezačku filijalu koja je mogla proizvesti te spomenike.²³⁸ Ne može se sa sigurnošću reći da je uz autohtoni element u prapovijesnoj Naroni živjela i grčka etnička skupina, ali je njezina učestala prisutnost neupitna. Isejski nadgrobni spomenici se pojavljuju i u Saloni pa ih Kirigin interpretira kao spomenike isejske, tj. helenizirane ilirske obitelji s boravištem u Saloni.²³⁹ Salona se uzdigla do centra provincije sa intenzivnim lučkim prometom, te

---

²³¹ Gabričević 1980, 161.

²³² Cambi 1999, 107.

²³³ Gabričević 1980, 161-162.

²³⁴ Novak 1953, 60.

²³⁵ Gabričević 1980, 162.

²³⁶ Cambi 1999, 114-119.

²³⁷ Novak 1966, 122.

²³⁸ Gabričević 1980, 163.

²³⁹ Kirigin 2010, 144-145.

razvijenom trgovinom i zanatstvom.²⁴⁰ Referentne točke za robnu razmjenu na istočnoj obali Jadrana bile su Ulcinj, Boka Kotorska i Cavtat, ali se u prapovijesnom razdoblju dobar dio ilirsko-grčkih trgovačkih susreta odvijao u Naroni. Iako je neretvanski emporij geografski bliži referentnim točkama na Jadranu, salonitanska luka je također morala privući trgovce. Nakon osnutka grčkih kolonija na Jadranu koje su održavale veze s maticama i drugim helenističkim državama, dolazi do učestalih kontakata sa zatečenim stanovništvom. Ako se uzme u obzir da su Isejci osnovali svoje kopnene naseobine oko Salone i bili svjesni njenog geografskog položaja koji je idealan i po grčkim kriterijima, sigurno su ondje i trgovali u mirnodopskim razdobljima

---

²⁴⁰ Ibid. 8.

5. Zaključak

Uzevši u obzir saznanja iz pisanih i materijalnih izvora može se zaključiti da su se akulturacijski procesi na teritoriju Delmata i Daorsa odvijali raznoliko i neravnomjerno. Arheološki nalazi s Ošanića, Radimlje i iz Vranjeva Sela upućuju na visoku heleniziranost Daorsa. Narodi s obitavalištem oko ušća Neretve morali su rano doći u kontakte s Grcima koji su plovili i trgovali na Jadranu. Materijalni nalazi se datiraju već u arhaisko razdoblje i svjedoci su grčke prisutnosti. Karakter te prisutnosti nije potpuno razjašnjen, ali može se vjerovati da je bio trgovački. Naravno, ne može se isključiti mogućnost da je manja grčka zajednica zastalno živjela u Naroni, ali za tu tvrdnju nema konkretnih dokaza. Trgovački poslovi i održavanje pripadajuće infrastrukture su mogli biti razlog stalnog boravka takve zajednice. Daorsi s Ošanića su bez sumnje prihvatili grčku kulturu i helenistički utjecaj. Prvi dokaz su kiklopske zidine, zatim kovanje novca s legendom na grčkome jeziku i obilje pokretnog materijala helenističkog porijekla. Iz pisanih je izvora poznato da su Daorsi bili saveznici Rimljana i neprijatelji Delmata. Iako se ovi etnonimi u literarnim izvorima pojavljuju tek u 2. st. pr. Kr., neprijateljstvo dviju zajednica moralo je početi i ranije. Daorsi su bili vješti diplomati koji su znali iskoristiti političku situaciju u svoju korist. Delmati su pak stotinama godina Rimljanima bili trn u oku. Prije njihova stupanja na političku pozornicu ilirskih zemalja Delmati su živjeli u velikim poljima današnjih Dalmacije i Hercegovine. Nestankom Ilirskog kraljevstva počela ih je privlačiti obala koja je predstavlja dodirnu točku s grčkom civilizacijom na otocima. Treba računati i s autohtonim stanovništvom na jadranskim otocima koje nije blagonaklono gledalo na došljake. Za razliku od Daorsa kojima je grčka prisutnost mogla značiti jedino procvat ekonomije, delmatski se etnički adstrat više puta „sudario“ s grčkim. No, sudeći po materijalu pronađenom na delmatskim lokalitetima, očito su postojala i mirnodobska razdoblja. Helenistički je utjecaj najuočljiviji u Saloni i na obali, dok se unutrašnjosti manje susreće. Treba upozoriti da kod Delmata nema riječi o helenizaciji jer je po materijalu vidljivo da su se koristili samo nekim dobrima helenističke civilizacije. Najčešće se radi o oružju koje je Delmatima najviše i trebalo. Ratovali su s Liburnima i Daorsima u susjedstvu, povremeno s Grcima, a najdulje i najkrvavije s Rimljanima. Prema sada raspoloživim podacima može se reći da su Daorsi prepoznali i prihvatili tekovine grčke civilizacije, a Delmati su se odupirali stranim utjecajima dok ih konačno nije slomila romanizacija. Otoci s autohtonim stanovništvom spadaju u prvu zonu grčkih utjecaja, druga zona bi bili Daorsi koji su s Grcima intenzivno trgovali, a treća su Delmati koji pokazuju najslabije znakove akulturacije. Proces se ne očituje samo u materijalnim dobrima, protkan je

kroz sve segmente nekog društva. Tako Daorsi prihvaćaju grčko pismo i ideju monetarnog sustava. S druge strane Delmati barataju s malo helenističke keramike, metalnog pribora i nakita, a velikom količinom oružja. Proces je tekao i u suprotnom smjeru. Grci su morali preuzeti neka znanja od autohtonih stanovnika iz prve zone. Morali su se informirati o kretanju morskih struja, izvorima pitke vode, kvaliteti tla i ostalim podacima koji su bili bitni za svakodnevni život. Od Daorsa su tako morali preuzeti saznanja o Poneretvlju, a s Delmatima su samo razmjenjivali robu. Dosadašnja su istraživanja pokazala da ih je najviše zanimalo grčko ofenzivno i defenzivno oružje, što znači da im se način ratovanja podudara s grčkim. Još nema arheoloških potvrda da su uz rijetke predmete drugih vrsta preuzeli i još neke tekovine grčke civilizacije. Diplomatski nastrojeni Daorsi uzimali su keramiku, skupocjeni nakit i ukrase. Kontrolirali su donji tok Neretve što je bilo važno Grcima koji su nabavljali sirovine iz unutrašnjosti. Isto je bilo važno i Rimljanima, ali su oni osim materijalne dobiti imali i saveznike u ratnim vremenima. Materijalni izvori su daleko bogatiji na području Daorsa, ali pisana vrela puno češće spominju Delmate. Naposljetku se može zaključiti da su akulturacijski procesi započeli razmjenom skupocjenih predmeta među elitama, zatim se intenzivirali učestalijim trgovačkim kontaktima, a dosegнули vrhunac preuzimanjem vještina poput tehnika gradnje, kovanja novca i uporabe pisma. Kod Daorsa je akulturacija prerasla u helenizaciju, a trenutno izgleda da se kod Delmata zaustavila na razmjeni određenih materijalnih dobara.

6. Bibliografija

Kratice:

LCL = Loeb Classical Library

Izdanja HAD – *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*

VAHD = *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*

GZM (A) = *Glasnik Zemaljskog Muzeja* (Arheologija)

Djela ANUBiH = *Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*

Posebna Izdanja ANUBiH = *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*

RFFZD = *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*

Literatura:

- Antička Salona* 1991   *Antička Salona*, ur. Nenad Cambi, Split, 1991.
- Antički Grci* 2010   *Antički Grci na tlu Hrvatske*, ur. Jasmina Poklečki Stošić, Zagreb, 2010.
- Appian* 1982   *Appian, Appian's Roman History: in four volumes*, I, Books 1 – 8.1, english translation by Horace White, [LCL], 1982.
- Appian* 2005   *Appian and Illyricum*, english translation by Marjeta Šašel – Kos, Ljubljana, 2005.
- Arheološka istraživanja* 2003   *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, znanstveni skup, Metković, 6. – 9- listopada 2001.*, ur. Emilio Marin, [Izdanja HAD 22], Zagreb, 2003.
- Batović 1966   Šime Batović, „Pregled željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali.“ *VAHD* LXVIII, Split 1966, 47-74.

- Batović 1979   Šime Batović, „Uvod u željezno doba na našem primorju.“ *RFFZD* 18, Zadar 1979, 23-41.
- Basler 1956   Đuro Basler, „Gradina na Ošanićima kod Stoca“, *Naše starine* 3, Sarajevo, 1956, 79 – 93.
- Basler 1971   Đuro Basler, „Novčić plemena Daorsa.“ *GZM (A)* Sarajevo, 1971, 333- 336.
- Benac, Čović 1957   Alojz Benac i Borivoj Čović, *Glasinac: željezno doba*. Sarajevo, 1957.
- Benac 1985   Alojz Benac, „Utvrdjena ilirska naselja I“ *Djela ANUBiH*, 60, sv. 4, Sarajevo, 1985.
- Benac 1987   Alojz Benac, „O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji“ u: *Praistorija* 1987, 737 – 802.
- Bizantinac* 1849.   *Stjepan Bizantinac, Ethnicorum quae supersunt*, priredio August Meineke, Berlin, 1849.
- Blečić-Kavur, Miličević – Capek 2011   Martina Blečić – Kavur, Ivanka Miličević – Capek, „O horizontu ratničkih grobova 5. stoljeća pr. Kr. na prostoru istočne obale Jadrana i njena zaleđa: primjer novog nalaza iz Vranjeva Sela kod Neuma.“ *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 28, Zagreb, 2011., 31-94.
- Blečić – Kavur, Pravidur 2012.   Martina Blečić – Kavur, Andrijana Pravidur, „Ilirske kacige s područja Bosne i Hercegovine.“ *GZM (A)* 53, Sarajevo, 2012., 35-136.
- Bojanovski 1967   Ivo Bojanovski, „Novi ilirsko-grčki šljem iz Crvenice.“ *Naše starine* 11, Sarajevo, 1967, 181-186.
- Boško 1997   Marijan Boško, „Sjeveroistočna vrata u megalitskom zidu na Gradini u Ošanićima kod Stoca“, *Diadora* 18/19, Zadar, 1996/1997[1997], 19-46.

- Brunšmid 1998   Josip Brunšmid, *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*. Split, 1998.
- Cabanes 2002   Pierre Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija*. Zagreb, 2002.
- Cambi 1993   Nenad Cambi, „Arheološki pogled na probleme istraživanja, konzervacije, rekonstrukcije i prezentacije ilirskog naselja na Ošanićima“, *RFFZD* 32, Zadar, 1992/1993 [1993], 37 – 60.
- Cambi 1999   Nenad Cambi, „Narona u odnosu prema bosansko-hercegovačkom zaleđu u ranijoj antici.“ u: *Narona* 1999, 103-120.
- Cambi 2000   Nenad Cambi, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Split, 2000.
- Cambi 2010   Nenad Cambi, „Grci i Iliri u međusobnome civilizacijskom dodiru,“ u: *Antički Grci* 2010, 29-35.
- Cary 1954   Earnest Cary, prijevod i komentar u *Dio*, 1954.
- Cary 1955a   Earnest Cary, prijevod i komentar u *Dio*, 1955.
- Cary 1955b   Earnest Cary, prijevod i komentar u *Dio*, 1955.
- Cassius Dio/*
Kasije Dion 1986   *A historical outline of the region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian* = *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranskom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, translated by/ prevela Marjeta Šašel – Kos, Ljubljana, 1986.
- Chamoux 1967   Francois Chamoux, *Grčka civilizacija u arhaisko i klasično doba*. Beograd, 1967.
- Clarke 1999   Katherine Clarke, *Between geography and history: Hellenistic Constructions of the Roman world*. Oxford, 1999.

- Čače 1995 Slobodan Čače, „Dalmatica Straboniana (*Strabon, Geogr. 7,5,5*)“ *Diadora* 16/17, Zadar 1994/1995 [1995], 101-133.
- Čače 2010 Slobodan Čače, „Discripti in decurias (Plin. *Nat. hist.* 3, 142 - 143) u: *Scripta Branimiro Gabričević dicata*, Trilj, 2010.
- Čače, Kuntić-Makvić 2010. Slobodan Čače, Bruna Kuntić-Makvić, „Pregled povijesti jadranskih Grka,“ u: *Antički Grci* 2010, 63 - 71
- Čović 1987 Borivoj Čović, „Srednjodalmatinska grupa,“ u: *Praistorija* 1987, 442– 480.
- Čović 1987 Borivoj Čović, „Srednjobosanska grupa,“ u: *Praistorija* 1987, 481 - 528.
- Čović 1991 Borivoj Čović, *Pod kod Bugojna: naselje bronzanog i željeznog doba u centralnoj Bosni*, Sarajevo, 1991.
- Dio 1954 *Dio's Roman History: In nine volumes*, II, Books 12- 35, english translation by Earnest Cary, [LCL], London, 1954.
- Dio 1955a *Dio's Roman History: In nine volumes*, VI, Books 51 -55, english translation by Earnest Cary, [LCL], London, 1955.
- Dio 1955b *Dio's Roman History: In nine volumes*, VII, Books 56 - 60, english translation by Earnest Cary, [LCL], London, 1955.
- Dolina 1980 *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, znanstveni skup, Metković, 4. – 7. X. 1977*, ur. Đuro Basler, Alojz Benac, Borivoj Čović, Nenad Cambi, Emilio Marin, Božidar Čečuk, [Izdanja HAD 5], Split, 1980.
- Domić – Kunić 2003 Domić - Kunić Alka, *Plinijeva geografija i etnografija Ilirika (s osobitim obzirom na panonski dio iliričkog prostora)*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Arheološki zavod, Zagreb, 2003.

- Duff 2003 Timothy E. Duff, *The Greek and Roman Historians*. London, 2003.
- Gabričević 1980 Branimir Gabričević, „Narona i Grci“ u: *Dolina* 1980, 161 – 167.
- Grčki utjecaj* 2002 *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu*, ur. Nenad Cambi, Slobodan Čače, Branko Kirigin, Split, 2002.
- Herodot* 2000 *Herodot, Povijest*, preveo i priredio Dubravko Škiljan, Zagreb, 2000.
- Iliri* 1959 *Iliri i Grci*, ur. Đorđe Mano Zisi, Ljubiša Popović, Beograd, 1959.
- Jadranska obala* 1976 *Jadranska obala u protohistoriji, kulturni i etnički problemi, Simpozij u Dubrovniku 23. – 29. X. 1972*, ur. Mate Suić, Zagreb, 1976.
- Jones 1967 Horace Leonard Jones, prijevod i komentar u *Strabo*, 1967
- Jones 1969 Horace Leonard Jones, prijevod i komentar u *Strabo*, 1969.
- Katičić 1995 Radoslav Katičić, *Illyricum mythologicum*, Zagreb, 1995.
- Kirigin 2010 Branko Kirigin, „Isa“ u: *Antički Grci* 2010, 119 – 123.
- Kirigin 2010 Branko Kirigin, „Salona“ u: *Antički Grci* 2010, 144-145.
- Kirigin 2010 Branko Kirigin, „Naron (Neretva).“ u: *Antički Grci* 2010, 148-149.
- Klaić 2007 Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Priredio Željko Klaić, Zagreb, 2007.
- Knapp 2008. A. Bernard Knapp, *Prehistoric and Protohistoric Cyprus. Identity, Insularity, and Conectivity*. Oxford, 2008.

- Kozlić 1981. Mithad Kozlić, „Prikazi brodova na novcu plemena Daorsa.“ *GZM* (A) 35/36, Sarajevo 1980/1981 [1981], 163-181.
- Kuntić-Makvić, Marohnić 2010 Bruna Kuntić-Makvić, Jelena Marohnić, „Natpisi“ u: *Antički Grci*, 2010 73-89.
- Lamboleay 1996. Jean-Luc Lamboleay, *Recherches sur les Messapiens IVe – IIe siècle avant J. C.* Rome, 1996.
- Leksikon* 1996 *Leksikon antičkih autora*, ur. Dubravko Škiljan, Zagreb, 1996.
- Leksikon* 1997 *Leksikon antične numizmatike*, ur. Peter Kos i Ivan Mirnik, Ljubljana 1997.
- Livy* 1951 *Livy: History of Rome in fourteen volumes*, XIII, Books XLIII – XLV, english translation by Alfred C. Schlesinger, [LCL], London, 1951.
- Mano – Zisi, Popović 1969 Đorđe Mano – Zisi i Ljubiša Popović, *Novi Pazar: ilirsko-grčki nalaz*, Beograd, 1969.
- Matijašić 2009 Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, sv. 1, Zagreb, 2009.
- Marić 1973 Zdravko Marić, „Arheološka istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine“, *GZM* 27/28, Sarajevo, 1972/1973 [1973], 173 – 184.
- Marić 1973 Zdravko Marić, „Daorsi“ u: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* X/8, ur. Alojz Benac, Sarajevo, 1973, 109-136.
- Marić 1975 Zdravko Marić, „Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa.“ u: *Međunarodni kolokvij Utvrđena ilirska naselja*, Mostar, 24. – 26. oktobar 1974, *Posebna izdanja ANUBiH*, ur. Alojz Benac, Sarajevo 1975, XXIV(6), 103 - 110.

- Marić 1976   Zdravko Marić, „Ošanići - centar Daorsa – kulturno-historijske značajke“ u: *Jadranska obala* 1976, 247-254.
- Marić 1977   Zdravko Marić, „Arheološka iskopavanja Akropole ilirskog grada Daors...a na Gradini u Ošanićima kod Stoca od 1976. do 1972. godine“ *GZM (A)* 30/31, Sarajevo, 1975/1976 [1977], 5 - 99.
- Marić 1979   Zdravko Marić, „Depo pronađen u ilirskom gradu Daors... (2. st. p. n. e.)“ *GZM (A)* XXIII/1978, Sarajevo, 1979, 23-113.
- Marijanović 1984   Brunislav Marijanović, „Završna istraživanja Akropole na Gradini u Ošanićima.“ *GZM (A)* 39, Sarajevo, 1984, 11-22.
- Marijanović 2003   Brunislav Marijanović, „Značenje Neretve u prostornom rasporedu prapovijesnih kultura.“ u: *Arheološka istraživanja* 2003, 321-328.
- Marin 2002   Emilio Marin, „Novi helenistički nalazi iz Salone i Narone“, u: *Grčki utjecaj* 2002, 415 – 421.
- Marović 1975   Ivan Marović, „Salone dans la préhistoire.“ u: *Disputationes Salonitanae 1970, znanstveni skup u povodu 100. obljetnice Vjesnika za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, ur. Željko Rapanić, Split, 1975, 9 - 22.
- Milićević –
Bradač 2004   Marina Milićević – Bradač, *Stara Grčka: Grci na Crnome moru*, Zagreb, 2004.
- Murray 1993   Oswyn Murray, *Early Greece*. London, 1993.
- Narona 1999   *Narona*, ur. Emilio Marin et alii., Zagreb – Opuzen 1999.
- Nikolanci 1959   Mladen Nikolanci, „Nove grčke kacige i knemide u Dalmaciji“, *VAHD* 61, Split, 1959, 81 – 93.

- Nikolanci 1966 Mladen Nikolanci, „Arhajski import u Dalmaciji.“ *VAHD* 68, Split 1966, 89-116.
- Nikolanci 1972 Mladen Nikolanci, „Jadranski Grci kao periferija helenskog svijeta,“ u: *Materijali XII, IX kongres arheologa Jugoslavije, Izdanja HADa*, ur. Šime Batović, Zadar, 1972, 149 – 168.
- Nikolanci 1976 Mladen Nikolanci, „Maloazijski import u istočnom Jadranu.“ u: *Jadranska obala* 1976, 273-286.
- Novak 1953 Grga Novak, „Issa i isejska država.“ *VAHD* LV, Split, 1953, 5-70.
- Novak 1961 Grga Novak, „Stari Grci na Jadranskom moru.“ *Rad JAZU* 322, Zagreb, 1961, 145 – 204.
- Novak 1973 Grga Novak, „Kolonizacija Grka na istočnoj obali Jadranskog mora.“ *VAHD* 68, Split, 1973, 119-126.
- Numizmatički priručnik* 2012 *Numizmatički priručnik i rječnik*, ur. Antun Bauer, Ivan Mirnik et al., Zagreb, 2012.
- Parović – Pešikan 1964 Maja Parović – Pešikan, „Les Illyriens au contact des Grecs“ *Archaeologia Iugoslavica* V, Beograd, 1964, 61 – 81.
- Pasini 2004 Uroš Pasini, prijevod i komentar u *Plinije Stariji*, 2004.
- Paton 2000 W. R. Paton, prijevod u *Polybius*, 2000.
- Patsch 1900 Karl Patsch, „Rimska mjesta po Imotskom polju.“ *GZM* XII, Sarajevo, 1900, 295 – 344.
- Plinije* 2003² *Plinije Stariji, NH* III, 139 - 144 u: Suić, 2003².

- Plinius* 1999   *Plinius Secundus Natural History*, II, Books 3-7, english translation by H. Rackham, [LCL], London, 1999.
- Polybius* 2000   *Polybius The Histories*, VI, Books 28 – 39, english translation by W.R. Paton, [LCL], London, 2000.
- Potrebica 2001   Hrvoje Potrebica, „Istraživanje nekropole pod tumulima iz starijeg željeznog doba na lokalitetu Gradci kod Kaptola.“ *Zlatna dolina* 7, 2001, 195 -201.
- Potrebica 2010   Hrvoje Potrebica, „Grci u kontinentalnoj Hrvatskoj.“ u: *Antički Grci* 2010, 171 – 173.
- Praistorija* 1987   *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, sv. 5, ur. Alojz Benac, Sarajevo, 1987.
- Price 2001   Simon Price, „The History of the Hellenistic period.“ u: *The Oxford History of Greece and the Hellenistic World*, ed. John Boardman, Oxford, 2001, 364 – 389.
- Radić 2003   Dinko Radić, „Uloga doline Neretve i „otočnog mosta“ u povezivanju istočne i zapadne Jadranske obale.“ u: *Arheološka istraživanja* 2003, 305 -320.
- Rackham 1999   H. Rackham, prijevod u *Plinius*, 1999.
- Rendić – Miočević 1983   Duje Rendić – Miočević, „Salona „Quadrata.“ Salonitanski oppidum (Caes. B. c. III 9) u svjetlu novih istraživanja.“ u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, ur. Mirko Marković, Zagreb 1983, 49, 529 – 545.
- Rendić – Miočević 1984   Duje Rendić – Miočević, „Umjetnost Ilirika u antičko doba.“ u: *Simpozijum Duhovna kultura Ilira, Herceg-Novi, 4. – 6. novembra 1982, Posebna izdanja ANUBiH LXVII/11*, ur. Alojz Benac, Sarajevo, 1984, 65 – 80.

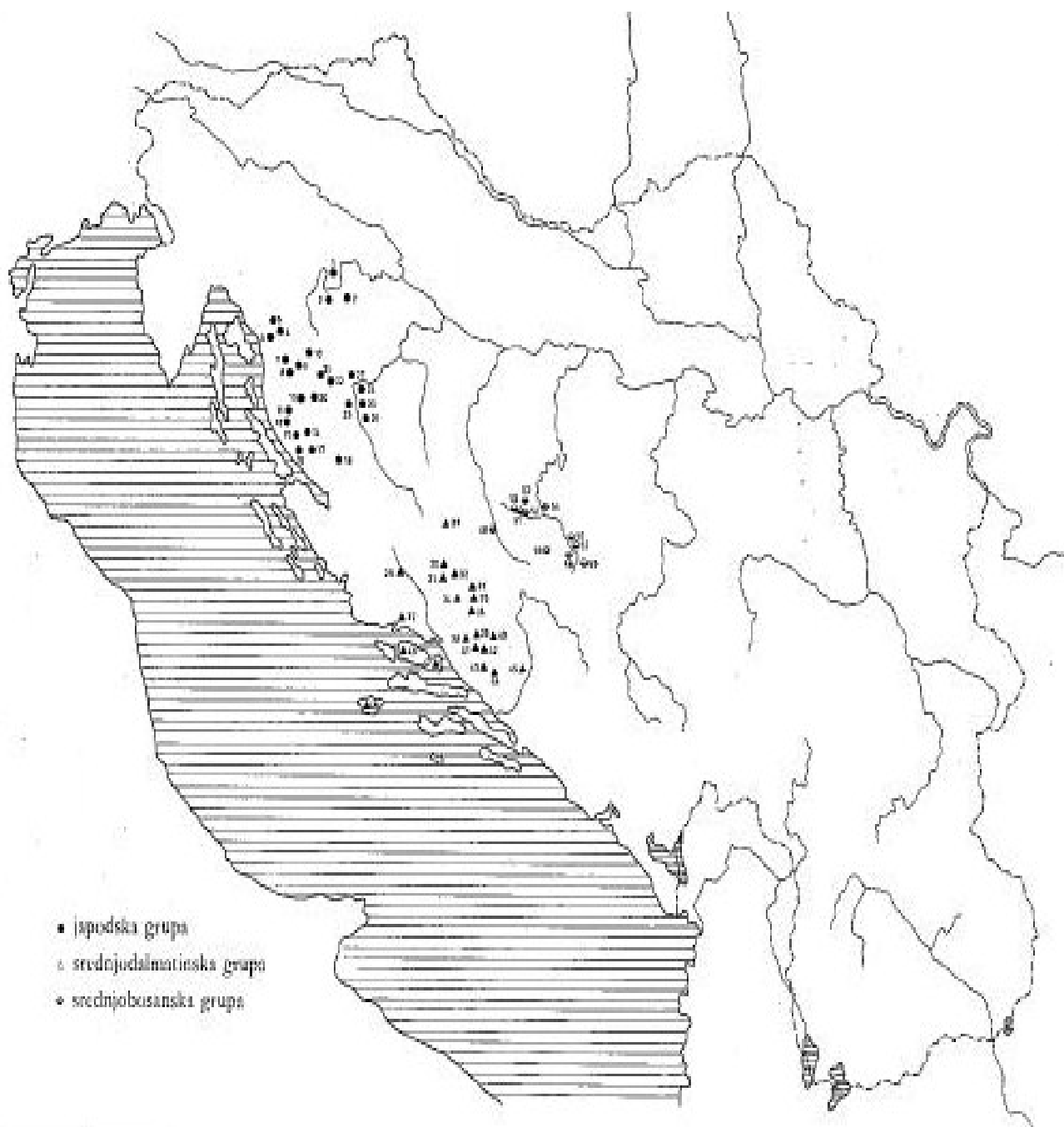
- Rendić – Miočević 1989   Duje Rendić – Miočević, *Iliri i antički svijet*. Split, 1989.
- Rječnik* 2002   *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, ur. Ranko Matasović i Ljiljana Jojić, Zagreb, 2002.
- Rostovtzeff 1963   Michael Rostovtzeff, *Greece*. New York: Oxford, 1963.
- Schlesinger 1951   Alfred C. Schlesinger, prijevod i komentar u *Livy*, 1951.
- Salona* 1976   *Antička i starokršćanska Salona, starohrvatski Solin*, ur. Tugomir Jovanović, Solin, 1976.
- Salopek, Sironić 1977   Damir Salopek i Milivoj Sironić, „Grčka književnost“ u: *Povijest svjetske književnosti*, sv. 2, ur. Vladimir Vratović, Zagreb, 1977, 7 – 187.
- Senc 1988   Stjepan Senc, priredio *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb, 1988.
- Skilak* 2003²   *Pseudo – Skilak, Periplus maris ad litora habitata Europae et Asiae et Lybiae*, u: Suić, 2003².
- Strabo* 1967   *The Geography of Strabo in eight volumes*, III, Books VI-VII, ed. H.L. Jones, London, 1967.
- Strabo* 1969   *The Geography of Strabo in eight volumes*, II, Book V, ed. H.L. Jones, London, 1969.
- Suić 1966   Mate Suić, „Iz mediteranske baštine jadranskih Ilira,“ *RFFZD* 4, Zadar 1962/1963 [1966], 44 – 58.

- Suić 1967 Mate Suić, „Nekoliko etnoloških podataka o antičkim Ilirima u djelima grčkih i rimskih pisaca,“ u: *Simpozijum o Ilirima u antičko doba: održan 10. do 12. maja 1966. godine, Posebna izdanja ANUBiH V*, Alojz Benac, 1967, 99 – 110.
- Suić 1996 Mate Suić, *Odabrani radovi iz hrvatske povijesti - Opera selecta*, ur. Šime Batović, Bruna Kuntić – Makvić, Stijepo Obad, Zadar, 1996.
- Suić 2003² Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb, 2003².
- Stipčević 1991 Aleksandar Stipčević, *Iliri: povijest, život, kultura*. Zagreb, 1991.
- Šašel – Kos 1986 Marjeta Šašel – Kos, prijevod i komentar u: *Dio Kasije Dion*, 1986.
- Šašel – Kos 2005 Marjeta Šašel – Kos, prijevod i komentar u *Appian*, 2005.
- Šišić 1990 Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb², 1990.
- Škegro 1999 Ante Škegro, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1999.
- Tozer 1971. Henry Fanshawe Tozer, *A History of Ancient Geography*. New York, 1971.
- Truhelka 1914 Ćiro Truhelka, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u prehistoričko doba*. Sarajevo, 1914.
- Walbank 1957 Frank William Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*. vol I, Oxford, 1957.
- Walbank 1967 Frank William Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*. vol. II, Oxford, 1967.

- Walbank 1979 Frank William Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*. vol III, Oxford, 1979.
- White 1982 Horace White, prijevod i komentar u *Appian*, 1982.
- Wilkes 1969 John J. Wilkes, *Dalmatia*. London, 1969.
- Wilkes 2001 John J. Wilkes, *Iliri*. Split, 2001.
- Wilson 2006 Nigel Guy Wilson, *Encyclopedia of ancient Greece*. New York, 2006.
- Vasić 1987 Rastko Vasić, „Kneževski grobovi iz Novog Pazara i Atenice,“ u: *Praistorija* 1987, 644 – 650.
- Vasilj 1986 Snježana Vasilj, *Helenistički elementi na području Daorsa*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij Dubrovnik, Zagreb, 1986.
- Vasilj 2002 Snježana Vasilj, „Daorsi u djelima antičkih pisaca.“ *Mostariensia* 16, Mostar 2002., 35-40.
- Vasilj 2003 Snježana Vasilj, „Novčić Fokide s Gradine u Ošanićima kod Stoca,“ *RFFZD* 45, Zadar 2003, 1 – 5.
- Vinski – Gasparini 1987 Ksenija Vinski – Gasparini, „Grupa Martijanec – Kaptol.“ u: *Praistorija* 1987, 182. – 231.
- Zaninović 1976 Marin Zaninović, „Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu“ u: *Jadranska obala* 1976, 301-307.
- Zaninović 1996 Marin Zaninović, *Od Helena do Hrvata*. Zagreb, 1996.
- Zaninović 2007 Marin Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*. Šibenik, 2007.

7. Prilozi

7.1. Karte

Karta 1. Jadransko – zapadnobalkanska regija: Japodska grupa, srednjodalmatinska grupa i Srednjobosanska grupa (*Praistorija* 1987., karta 3., 395.)

28. Reljina gradina, 29. Otišić, 30. Vašarovine, 31. Vidoška gradina, 32. Potočani, 33. Mandina gradina, 34. Korita, 35. Lib, 36. Crvenice, 37. Solin, 38. Postranje kod Imotskog, 39. Grude – Posušje, 40. Rakitno, 41. Gorica, 42. Grude, 43. Drinovci, 44. Otok u Vitini, 45. Krehin Gradac, 46. Viča Luka, 47. Žaganj dolac, 48. Kopačina (Vis), 49. Pod, 50. Nević Polje, 51. Putičevo, 52. Grbavica, 53. Alihodže, 54. Kopilo, 55. Podastinje, 56. Gračanica, 57. Vratnica, 58. Semizovac, 59. Debelo brdo

Karta 2. Nalazišta srednjodalmatinske grupe i srednjobosanske grupe (*Praistorija* 1987., karta 3. - popis nalazišta, 930.)

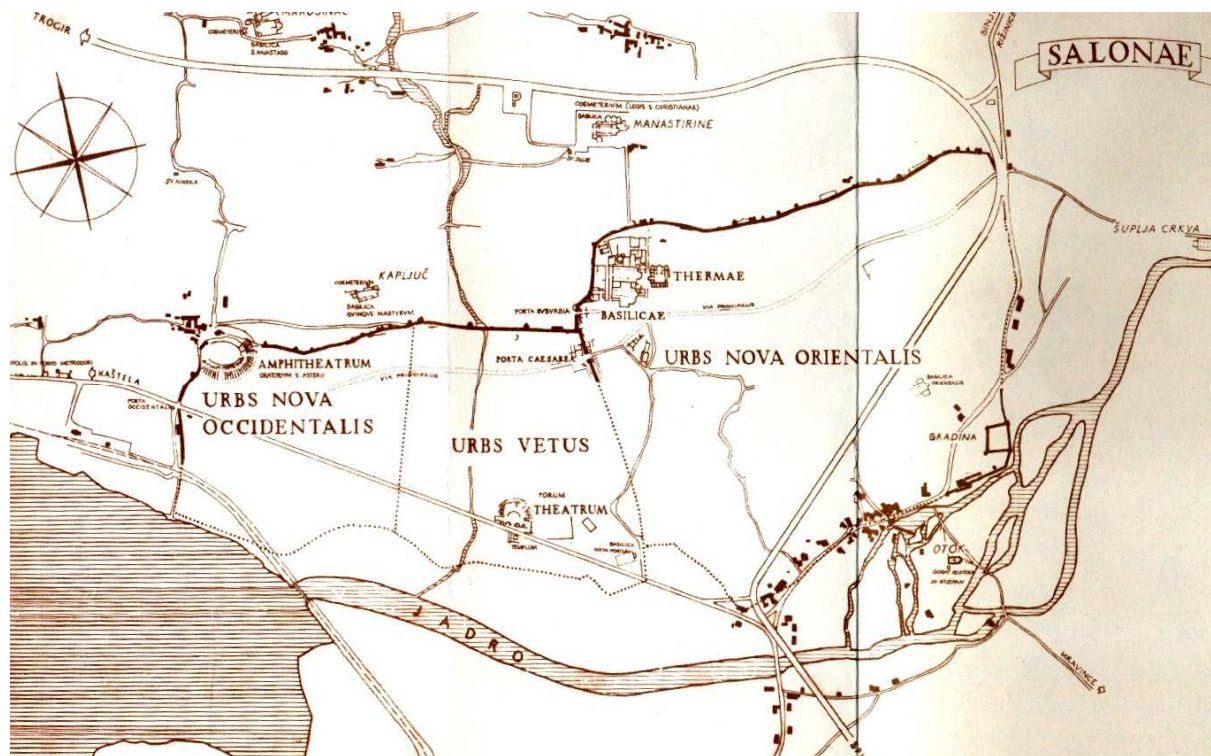

Karta 3. Položaj Ošanića u odnosu na Naronu (*Dolina* 1980., 175.)

Karta 4. Teritorij Daorsa u 2 . st. pr. Kr. (*Leksikon 1997, 74., s. v. Daorsi, Daorsoi*)

Karta 5. Kasnoantička Salona prema F. Carrari (*Salona, 1976.*)

7. 2. Slike

10. Novac ilirskoga plemena Daorsa. Nalazište nepoznato.
Arheološki muzej u Splitu (bez. inv. broja.). Bronca.
Promjer 1,7 cm. Ovdje str. 23, bilj. 97.
Novac kovan poslije godine 167 prije Kr.

11. Novac ilirskoga plemena Daorsa. Nalazište nepoznato.
Arheološki muzej u Splitu (bez inv. broja). Bronca.
Promjer 1,77 cm. Ovdje 23, bilj. 97.
Novac kovan poslije godine 167. prije Kr.

Slika 1. Novac Daorsa (Cambi 2000, slike 10. i 11., 234.)

7. 3. Odlomci starih pisaca

7.3.1. Hekatej (Bizantinac 1849, 220.)

Hecat. fg. 130 apud Steph. Byz. s. v. Δάρσιοι

Δάρσιοι, ἔθνος Θράκιον, Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ.

7. 3. 2. Pseudo-Skilak (Skilak 2003², 398., Suić 2003², 399.)

Ps. Scyl. 21 – 24

21. ΛΙΒΥΡΝΟΙ. Μετὰ δὲ Ἴστρους Λιβυρνοὶ εἰσὶν ἔθνος. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ ἔθνει πόλεις εἰσὶ παρὰ θάλατταν Λιάς, Ἰδασσα, Ἀττιενίτης, Δυύρτα, Ἀλουψοὶ, Ὀλσοὶ, Πεδήται, Ἡμίονοι. Οὗτοι γυναικοκρατοῦνται καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλεύθεραι· μίσγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσι. Κατὰ ταύτην τὴν χώραν αἶδε νῆσοι εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα (εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί)· Ἴστρις νήσος σταδίων τί, πλάτος δὲ ρκ' ῥ Ἠλεκτρίδες, Μεντορίδες. Αὗται δὲ αἱ νῆσοι εἰσὶ μεγάλαι. Καταρβάτης ποταμός. Παράπλους τῆς Λιβυρνίδος χώρας ἡμερῶν δύο.

22. ΙΛΛΥΡΙΟΙ. Μετὰ δὲ Λιβυρνοὺς εἰσιν Ἰλλυριοὶ ἔθνος, καὶ παροικοῦσιν οἱ Ἰλλυριοὶ παρὰ θάλατταν μέχρι Χαονίας τῆς κατὰ Κέρκυραν τὴν Ἀλκινόου νῆσον. Καὶ πόλις ἐστὶν Ἑλληνὶς ἐνταῦθα, ἥ ὄνομα Ἡράκλεια, καὶ λιμὴν.

23. ΝΕΣΤΟΙ. Ἀπὸ δὲ Νέστου πλοῦς ἐστὶ κολπώδης. Καλεῖται δὲ Μανιὸς ἅπας οὗτος ὁ κόλπος. Παράπλους δὲ ἐστὶν ἡμέρας μιᾶς. Εἰσὶ δὲ ἐν τούτῳ τῷ κόλπῳ νῆσοι. Προτερὰς. Κρατεῖαι, Ὀλύντα. Αὗται δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσι στάδια β', ἢ ὀλίγῳ πλέον, κατὰ Φάρον καὶ Ἴσσαν. Ἐνταῦθα γάρ ἐστι νέος Φάρος, νήσος Ἑλληνὶς, καὶ Ἴσσα νήσος, καὶ πόλεις Ἑλληνίδες αὗται...

24. ΜΑΝΙΟΙ. Ἀπὸ δὲ Νέστων ἐστὶν ὁ Νάρων ποταμός· ὁ δὲ εἴσπλους ὁ εἰς τὸν Νάρωνά ἐστιν οὐ στενός· εἰσπλεῖ δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρης, καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον, ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'.

21. LIBURNI. Nakon Istra je narod Liburna. U tome su narodu uz more gradovi Lijas, Idasa, Atijenit, Dilita, Alupsi, Olsi, Pedeti i Hemioni. Njima vladaju žene, a te su žene slobodne od muževa i miješaju se sa svojim robovima i s muškarcima iz susjedstva. Uz tu su zemlju sljedeći otoci kojima mogu reći imena (ima i mnogo drugih koji su bezimeni): otok Istrija od 310 stadija, širok 120, Elektridi i Mentotidi. Ti su otoci veliki. Rijeka Katarbat. Plovidba uz liburnsku zemlju traje dva dana.

22. ILIRI. Nakon Liburna je narod Ilira. Iliri obitavaju uz more do Haonije, nasuprot Alkinojeva otoka Kerkire. Ondje je i grčki grad kojemu je ime Herakleja, i luka.

23. NESTI. Od Nestâ plovidba je zavojita. Čitav se taj zaljev naziva Manijskim. Preplovjava se za jedan dan. U tom su zaljevu otoci Protera, Krateji i Olinta. Jedan su od drugoga udaljeni dva ili malo više stadija prema Faru i Isi. Ondje je, naime, grčki otok novi Far, otok Isa, i ti grčki gradovi ...

24. MANIJCI. Od Nestâ je rijeka Naron. U nju se ne uplovjava kroz tjesnac, a i troveslarka i teretni brodovi mogu uz nju ploviti sve do gornjega trgovišta koje je od mora udaljeno 80 stadija.

V. RES ITALIAE

9 (18) Ὅτι τῶν Ἰσσιῶν πλεονάκις πεπρεσβευκότων
εἰς τὴν Ῥώμην καὶ διασαφούντων ὅτι Δελματεῖς
τὴν χώραν ἀδικοῦσι καὶ τὰς πόλεις τὰς μετ'
2 αὐτῶν ταττομένας· αὗται δ' εἰσὶν Ἐπέτιον καὶ
Τραγύριον· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν Δαορῶν ἐγ-
3 καλούντων, ἐξαπέστειλεν ἡ σύγκλητος πρεσβευτὰς
τοὺς περὶ Γάιον Φάννιον ἐποπτεύσαντας τὰ κατὰ
τὴν Ἰλλυρίδα, καὶ μάλιστα τούτων τὰ κατὰ τοὺς
4 Δελματεῖς. οὗτοι δέ, μέχρι μὲν ἔζη Πλευράτος,
ὑπήκουον ἐκείνῳ· μεταλλάξαντος δὲ τούτου τὸν
βίον, καὶ διαδεξαμένου Γενθίου τὴν βασιλείαν,
ἀποστάντες ἀπὸ τούτου τοῖς ὁμόροις προσεπο-
λέμουν καὶ κατεστρέφοντο τοὺς ἀστυγέτονας, ὧν
ἔνιοι καὶ φόρους αὐτοῖς ἔφερον· ὁ δὲ φόρος ἦν
5 θρέμματα καὶ σῖτος. καὶ οἱ μὲν περὶ Φάννιον
ἐπὶ τούτοις ἐξώρμησαν.

V. AFFAIRS OF ITALY

Mission of Fannius to Dalmatia

9. As the people of Issa had often sent embassies ^{158-157 B.C.} to Rome to complain that the Dalmatians continued to raid their territory and the cities in league with them, Epetium and Tragyrum, and as similar accusations had been brought by the Daorsi, the senate dispatched a commission under Gaius Fannius to inquire into the state of Illyria and especially into the conduct of the Dalmatians. The latter, as long as Pleuratus lived, submitted to him, but when he died and Genthius succeeded to the throne, revolting from him they took to making war on the tribes on their borders and reduced the neighbouring peoples, some of whom even paid them tribute in the shape of cattle and corn. This was the object of the mission of Fannius.

VII. RES ITALIAE

13 (23) Ὅτι τῶν περὶ τὸν Γάιον Φάννιον παραγεγονό-
(19) των ἐκ τῆς Ἰλλυρίδος καὶ διασαφούντων ὅτι
τοσοῦτον ἀπέχοιεν οἱ Δελματεῖς τοῦ διορθοῦσθαι
τι τῶν ἐγκαλουμένων πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτῶν φά-
σκοντας ἀδικεῖσθαι συνεχῶς, <ὥς> οὐδὲ λόγον
ἐπιδέχοντο καθόλου παρ' αὐτῶν, λέγοντες οὐδὲν
2 αὐτοῖς εἶναι καὶ Ῥωμαίοις κοινόν· πρὸς δὲ τού-
τοις διεσάφουν μή<τε> κατάλυμα δοθῆναι σφίσι
μήτε παροχήν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἵππους, οὓς εἶχον
παρ' ἐτέρας πόλεως, ἀφελῆσθαι τοὺς Δελματεῖς
3 μετὰ βίας αὐτῶν· ἐτοίμους δ' εἶναι καὶ τὰς χεῖρας
προσάγειν, εἰ μὴ συνείξαντες τῷ καιρῷ μετὰ
4 πολλῆς ἡσυχίας ἐποίησαντο τὴν ἀπόλυσιν. ὧν
ἡ σύγκλητος ἀκούσασα μετ' ἐπιστάσεως ἡγανάκτει
μὲν καὶ ἐπὶ τῇ τῶν Δελματέων ἀπειθείᾳ καὶ σκαι-
ότητι, τὸ δὲ πλεῖστον ὑπέλαβε τὸν καιρὸν ἐπιτή-
δειον εἶναι πρὸς τὸ πολεμῆσαι τοῖς προειρημένοις
5 διὰ πλείους αἰτίας. τὰ τε γὰρ μέρη ταῦτα τῆς
Ἰλλυρίδος τὰ νεύοντα πρὸς τὸν Ἀδρίαν ἀνεπί-
6 σκεπτα τελέως ἦν αὐτοῖς, ἐξ οὗ Δημήτριον τὸν
Φάριον ἐξέβαλον, τοὺς τε κατὰ τὴν Ἰταλίαν
ἀνθρώπους οὐκ ἐβούλοντο κατ' οὐδένα τρόπον
7 ἀποθελύνεσθαι διὰ τὴν πολυχρόνιον εἰρήνην· ἔτος
γὰρ ἦν τότε δωδέκατον ἀπὸ τοῦ πρὸς Περσέα
8 πολέμου καὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πράξεων. διόπερ
ἐβουλευόντο, πόλεμον ἐνστησάμενοι πρὸς τοὺς
προειρημένους ἅμα μὲν ὥσανεῖ καινοποιῆσαι τὰς
ὁρμὰς καὶ προθυμίας τῶν ἰδίων ὄχλων, ἅμα δὲ
καταπληξάμενοι τοὺς Ἰλλυριοὺς ἀναγκάσαι πειθ-
9 ἀρχεῖν τοῖς ὑπ' αὐτῶν παραγγελλομένοις. αὐ-

VII. AFFAIRS OF ITALY

War with Dalmatia resolved on

13. On the return of Gaius Fannius and the other 157-166 n.a.
legates from Illyria, they reported that the Dalma-
tians were so far from consenting to set right any of
the constant abuses complained of by their accusers,
that they would not even listen to them, saying they
had nothing in common with the Romans. They also
reported that they had neither been given a residence
nor supplied with food, and that the Dalmatians
had even taken away from them by force the horses
they had brought from another town, and were ready
to lay violent hands on the legates themselves, had
they not yielded to circumstances and left quite
quietly. The senate heard them with much atten-
tion and were highly indignant at the stubbornness
and rudeness of the Dalmatians; but their chief
motive for action was that for several reasons they
thought the time a suitable one for making war on
the Dalmatians. For to begin with they had never
once set foot in those parts of Illyria which face the
Adriatic since they expelled Demetrius of Pharos,
and next they did not at all wish the Italians to
become effeminate owing to the long peace, it being
now twelve years since the war with Perseus and
their campaigns in Macedonia. They, therefore,
resolved by undertaking a war against the Dalmatians
both to recreate, as it were, the spirit and zeal of
their own troops, and by striking terror into the
Illyrians to compel them to obey their behests.

μετά
δὲ τὸν τῶν Ἰαπόδων ὁ Λιβυρνικὸς παράπλους
ἐστὶ, μείζων τοῦ προτέρου σταδίοις πεντακοσίοις,⁴
ἐν δὲ τῷ παράπλῳ ποταμὸς φορτίοις ἀνάπλουν
ἔχων μέχρι Δαλματέων, καὶ Σκάρδων, Λιβυρινὴ
πόλις.

After the voyage along
the coast of the country of the Iapodes comes that
along the coast of the country of the Liburni, the
latter being five hundred stadia longer than the
former; on this voyage is a river,⁶ which is navigable
inland for merchant-vessels as far as the country
of the Dalmatians, and also a Liburnian city,
Scardo.⁷

⁴ πεντακοσίοις, Xylander inserts, from the *Epit.*; so the
later editors.

Ἰσσεῶν κτίσμα, Φάρος, ἢ πρότερον Πάρος, Παρίων κτίσμα, ἐξ ἧς Δημήτριος ὁ Φάριος, καὶ ¹ ἢ τῶν Δαλματέων παραλία καὶ τὸ ἐπίνειον αὐτῶν Σάλων. ἔστι δὲ τῶν πολλῶν χρόνον πολεμησάντων πρὸς Ῥωμαίους τὸ ἔθνος τοῦτο· κατοικίας δ' ἔσχευ ἀξιολόγους εἰς πεντήκοντα, ὧν τινας καὶ πόλεις, Σάλωνά τε καὶ Πριάμωνα ² καὶ Νινίαν καὶ ~~Σινώτιον~~, τὸ τε νέον καὶ τὸ παλαιόν, ἃς ἐνέπρησεν ὁ Σεβαστός. ἔστι δὲ καὶ Ἀνδήτριον ³ ἐρυμνὸν χωρίον, Δάλμιον ⁴ δὲ μεγάλη πόλις, ἧς ἐπώνυμον τὸ ἔθνος, μικρὰν δ' ἐποίησε Νασικᾶς καὶ τὸ πεδίων μηλόβοτον διὰ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀνθρώπων. ἴδιον δὲ τῶν Δαλματέων τὸ διὰ ὀκταετηρίδος χώρας ἀναδασμὸν ποιεῖσθαι· τὸ δὲ μὴ χρῆσθαι νομίσμασι πρὸς μὲν τοὺς ἐν τῇ παραλίᾳ ταύτῃ ἴδιον, πρὸς ἄλλους ⁵ δὲ τῶν βαρβάρων πολλοὺς κοινόν. Ἀδριον ⁶ δὲ ὄρος ἐστὶ, μέσην ⁷ τέμνον τὴν Δαλματικὴν, τὴν μὲν ἐπιθαλάττιον, τὴν δ' ἐπὶ θάτερα. εἰθ' ὁ Νάρων ποταμὸς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαορίζοι καὶ Ἀρδιαῖοι καὶ Πληραῖοι, ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἡ Μέλαινα Κόρκυρα καλουμένη καὶ πόλις, Κνιδίων

¹ καὶ, Jones restores; Meineke emends to εἴτα.

² Πριάμωνα, Meineke emends to Πρέμωνα, perhaps rightly.

³ Ἀνδήτριον, Cellarius and Tzschucke, for Ἀνδρήτριον (AB), Ἀδρήτριον (C); so the later editors.

⁴ Δάλμιον, Xylander, for Δαίμιον; so the later editors.

⁵ ἄλλους, Casaubon, for ἀλλήλους; so the later editors.

⁶ Xylander conj. Ἀρδιον for Ἀδριον (Ἀνδριον, E); perhaps rightly.

⁷ μέσην, Corais, for μέσον; so Meineke.

¹ In 384 B.C. (Diodorus Siculus, 15. 13).

² Demetrius of Pharos, on making common cause with the

(founded by the people of Issa), and Pharos (formerly Paros, founded by the Parians¹), the native land of Demetrius² the Pharian. Then comes the seaboard of the Dalmatians, and also their sea-port, Salo.³ This tribe is one of those which carried on war against the Romans for a long time; it had as many as fifty noteworthy settlements; and some of these were cities—Salo, Priamo, Ninia, and Sinotium (both the Old and the New), all of which were set on fire by Augustus. And there is Andretium, a fortified place; and also Dalmium⁴ (whence the name of the tribe), which was once a large city, but because of the greed of the people Nasica⁵ reduced it to a small city and made the plain a mere sheep-pasture. The Dalmatians have the peculiar custom of making a redistribution of land every seven years; and that they make no use of coined money is peculiar to them as compared with the other peoples in that part of the world, although as compared with many other barbarian peoples it is common. And there is Mount Adrium,⁶ which cuts the Dalmatian country through the middle into two parts, one facing the sea and the other in the opposite direction. Then come the River Naro and the people who live about it—the Daorizi, the Ardiaei, and the Pleraci. An island called the Black Corcyra⁷ and also a city⁸ founded by the

Romans in 229 B.C., was made ruler of most of Illyria instead of Queen Teuta (Polybius, 2-10 ff.).

³ Now Salona, between Klissa and Spalato.

⁴ Also spelled Delminium; apparently what is now Duvno (see Pauly-Wissowa, s.v. "Delminium").

⁵ P. Cornelius Scipio Nasica Corculum, in 155 B.C.

⁶ The Dinara. ⁷ Now Curzola. ⁸ Of the same name.

κτίσμα, τοῖς δὲ Ἀρδιαίοις ἢ Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον· Παρίων γάρ ἐστι κτίσμα.

Cnidians are close to the Pleraci, while Pharos (formerly called Paros, for it was founded by Parians) is close to the Ardiaei.

(Strabo 1967, 266, 268, 270., Jones 1967, 267, 269, 271.)

Strab. 7, 5, 9 - 10

ὁ δ' Ἀδρίας
τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς
συμπάσης. φησὶ δὲ ὁ Θεόπομπος τῶν ὀνομάτων
τὸ μὲν ἦκειν ἀπὸ ἀνδρὸς ἡγησαμένου τῶν τόπων,
ἐξ Ἰσσης¹ τὸ γένος, τὸν Ἀδρίαν δὲ ποταμοῦ

at the
present time, however, Adriās is also the name of
the sea as a whole. According to Theopompus, the
first name came from a man,² a native of Issa,³ who
once ruled over the region, whereas the Adrias

ἐπώνυμον γεγονέναι. στάδιοι δ' ἀπὸ τῶν Λιβυρ-
νῶν ἐπὶ τὰ Κεραύνια μικρῶ πλείους ἢ δισχιλίοι.
Θεόπομπος δὲ τὸν πάντα ἀπὸ τοῦ μυχοῦ πλοῦν
ἡμερῶν ἕξ εἶρηκε, πεζῇ δὲ τὸ μήκος τῆς Ἰλλυρίδος
καὶ τριακοντα² πλεονάζειν δέ μοι δοκεῖ. καὶ
ἄλλα δ' οὐ πιστὰ λέγει, τό τε συντετρῆσθαι τὰ
πελάγη¹ ἀπὸ τοῦ εὐρίσκεσθαι κέραμόν τε Χίου
καὶ Θάσιον ἐν τῇ Νάρωνι, καὶ τὸ ἄμφω κατο-
πτέυσθαι τὰ πελάγη ἀπὸ τινος ὄρους, καὶ τῶν
νῆσων τῶν Λιβυρινίδων τινὰ² τιθεῖς³ ὥστε
κύκλον ἔχειν σταδίων καὶ πεντακοσίων, καὶ τὸ
τὸν Ἰστρὺν ἐνὶ τῶν στομάτων εἰς τὸν Ἀδρίαν
ἐμβάλλειν. τοιαῦτα δὲ καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους
ἕνα παρακούσματα ἐστὶ λαοδογματικά,⁴ καθάπερ
Πολύβιος φησι καὶ περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων
λέγων συγγραφέων.

10. Τὸν μὲν οὖν παράπλουν ἅπαντα τὸν Ἰλλυ-
ρικὸν σφόδρα εὐλίμενον εἶναι συμβαίνει καὶ ἐξ
αὐτῆς τῆς συνεχούς ἡῶνος καὶ ἐκ τῶν πλησίων

¹ Meineke thinks that *τεκμαιρόμενος* or something of the kind has fallen out after *πελάγη*.

² *τινὰ*, Jones inserts.

³ *τιθεῖς*, Meineke suspects; Corsis emends to *τὴν θέσιν*.

⁴ *λαοδογματικά*, Tyrwhitt, for *λαοδογματικῶς*; so the editors. Cp. 2. 4. 2 and 10. 3. 5.

¹ Called by Ptolemaeus (3. 1. 21) "Atrianus," emptying into the lagoons of the Padus (now Po) near the city of Adria (cp. 5. 1. 8), or Atria (now Atri). This river, now the Tartara, is by other writers called the Tartarus.

² Strabo's estimate for the length of the Illyrian seaboard, all told (cp. 7. 5. 3-4), amounts to 5,800 stadia. In objecting to Theopompus' length of the Illyrian country on foot, he

was named after a river.¹ The distance from the country of the Liburnians to the Ceraunian Mountains is slightly more than two thousand stadia. Theopompus states that the whole voyage from the recess takes six days, and that on foot the length of the Illyrian country is as much as thirty days, though in my opinion he makes the distance too great.² And he also says other things that are incredible: first, that the seas³ are connected by a subterranean passage, from the fact that both Chian and Thasian pottery are found in the Narvo River; secondly, that both seas are visible from a certain mountain;⁴ and thirdly, when he puts down a certain one of the Liburnides islands as large enough to have a circuit of five hundred stadia;⁵ and fourthly, that the Ister empties by one of its mouths into the Adrias. In Eratosthenes, also, are some false hearsay statements of this kind—"popular notions,"⁶ as Polybius calls them when speaking of him and the other historians.

10. Now the whole Illyrian seaboard is exceedingly well supplied with harbours, not only on the continuous coast itself but also in the neighbouring islands, although the reverse is the case with that

obviously wishes, among other things, to make a liberal deduction for the seaboard of the Istrian peninsula. Cp. 6. 3. 10.

¹ The Adriatic and the Aegean.

² The Haemus (cp. 7. 5. 1).

³ The coastline of Arbo is not much short of 500 stadia. The present translator inserts "a certain one"; others emend so as to make Theopompus refer to the circuit of *all* the Liburnides, or insert "the least" (*τὴν ἐλαχίστην*), or leave the text in doubt.

⁴ See 2. 4. 2 and 10. 3. 5.

νήσων, ὑπεναντίως τῷ Ἰταλικῷ τῷ ἀντικειμένῳ, ἀλιμένῳ ὄντι· ἀλεεινοὶ δὲ καὶ χρηστόκαρποι ὁμοίως· ἐλαιόφυτοι γὰρ καὶ εὐάμπελοι, πλὴν εἴ ποῦ τι σπάνιον ἐκτετράχυνται τελέως. τοιαύτη δ' οὐσα ὠλιγωρεῖτο πρότερον ἢ Ἰλλυρικὴ παραλία, τάχα μὲν καὶ κατ' ἀγνοίαν τῆς ἀρετῆς, τὸ μέντοι πλέον διὰ τὴν ἀγριότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ ληστρικὸν ἔθος.¹ ἢ δ' ὑπερκειμένη ταύτης πᾶσα ὀρεινὴ καὶ ψυχρὰ καὶ νιφόβολός ἐστιν, ἢ δὲ προσάρктиος καὶ μᾶλλον, ὥστε καὶ τῶν ἀμπέλων σπάνιν εἶναι καὶ ἐν ταῖς ὑψώσεσι καὶ ἐν τοῖς ἐπιπεδωτέροις.

part of the Italian seaboard which lies opposite, since it is harbourless. But both seabords in like manner are sunny and good for fruits, for the olive and the vine flourish there, except, perhaps, in places here or there that are utterly rugged. But although the Illyrian seaboard is such, people in earlier times made but small account of it—perhaps in part owing to their ignorance of its fertility, though mostly because of the wildness of the inhabitants and their piratical habits. But the whole of the country situated above this is mountainous, cold, and subject to snows, especially the northerly part, so that there is a scarcity of the vine, not only on the heights but also on the levels.

141 Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo XII milia passuum a mari. Dein Tariatum antiqua regio et castellum Tariana, promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu 8 milia, Tragurium civium Romanorum marmore notum, Siculi in quem locum divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII milia. 142 Petunt in eam intra viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmataei, XXV Deuri, CCXXXIX Ditiones, CCLXIX Maezaci, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulum, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaci, Colentini, Separi, Epetini. Ab his castella Peguntium, Naresti, Oneum. Narona colonia tertii conventus a Salona LXXXV milia passuum, adposita cognominis sui fluvio a mari XX milia passuum. M. Varro LXXXIX civitates eo vestitasse auctor est. 143 Nunc soli prope noscuntur Cerauni decuriis XXIV, Daversi XVII, Desitantes CIII, Docleates XXXIII, Deretini XIV, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIV, Melcumani XXIV, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXV populatoresque quondam Italiae Vardeae non amplius quam XX decuriis. Praeter hos tenere tractum eum Ozuae, Partheni, Hemasini, Arthitae, Armistae. 144 A Narone amne C milia passuum abest Epidaurum colonia. Ab Epidauro sunt oppida civium Romanorum Rhazinum, Acrunum, Butunum, Olcinium quod antea Colchinium dictum est a Colhis conditum, annis Drino superque eum oppidum civium Romanorum Scodra ab mari XVIII milia; praeterea multorum Graeciae oppidorum deficiens memoria, nec non et civitatum validarum: eo namque tractu fuere Labeatae, Endirudini, Sasaci, Grabaci; proprieque dicti Illyrii et Taulanti et Pyraei. Retinet nomen in ora Nymphaetum promunturium. Lyssum oppidum civium Romanorum ab Epidauro C milia passuum.

141 Kraj je Liburnije i početak Delmatije Skardona na toj rijeci, 12 milja od mora. Zatim je dravno područje Tariatum i kastel Tariana, Diomedov rt, ili – kako drugi kažu – poluotok Hilida s opsegom od 100 milja, Tragurij rimskih građana poznat po mramoru, Sikuli – mjesto u koje je Božanski Klaudije poslao veterane, i kolonija Salona, 112 milja od Jadera. 142 U njoj traže pravdu s ljudstvom popisanim u dekurijs: Delmati 342, Deuri 25, Dicioni 239, Mezeji 269 i Sardeati 52. Na tome su potezu kasteli koji su se odlikovali u bitkama, Burn, Andetrijs i Tribulij. U ovome su sudbenom okrugu i s otoka Isejci, Solentini, Separi i Epetini. Od njih su dalje kasteli Peguncij, Naresti i Onej. Kolonija trećega sudbenog okruga Narona udaljena je od Salone 85 milja, a leži uz istoimenu rijeku 20 milja od mora. Marko Varon piše da onamo zalazi 89 zajednica. 143 Sada su poznati gotovo samo Cerauni s 24 dekurijs, Daversi sa 17, Desicijati sa 103, Dokleati s 33, Deretini 14, Deremisti 30, Dindari 33, Glindicioni 44, Melcumani 24, Nareziji 102, Scirtari 72, Sikuloti 24 i nekadašnji pustošitelji Italije Vardeji sa samo 20 dekurijs. Osim njih držali su taj potez Ozueji, Parteni, Hemazini, Artiti i Armisti. 144 Od rijeke Narona 100 je milja udaljena kolonija Epidaur. Od Epidaura dalje su gradovi rimskih građana Rizinij, Akrovij, butuanski grad, Olcinij koji se ranije zvao Kolhinij jer su ga utemeljili Kolhani, rijeka Drin i na njoj grad rimskih građana Skodra, 18 milja od mora. Osim toga izbljudjelo sjećanje na mnoge grčke gradove, i to snažne zajednice. Na onome su naima potezu bili Labeati, Endirudini, Saseji, Grabeji, Iliri u pravom smislu, Taulanti i Pireji. Na obali zadržava ime rt Nimfej. Grad rimskih građana Lis 100 je milja od Epidaura.

regressus ipse in Illyricum Scodrae, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia
 12 principibus conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia consilii² senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos iubere; praesidia ex omnibus oppidis, arcibus,³ castellis sese
 13 deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi
 14 Gentio ad Romanos defecissent. Daorsis quoque immunitatem dare, quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus et Dassarensibus et Selepitanis ceterisque Illyriis vectigal dimidium eius, quod regi pependissent,³
 15 impositum.⁴ Inde in tres partes Illyricum divisit. Unam eam fecit, quae supra Pistam⁵ est, alteram Labeatas omnis, tertiam Agravonitas et Rhizonitas

² arcibus *Wesenberg* : arcibus est *V*.

³ pependissent *Sigonius* : pendissent *V*.

⁴ impositum *add. Heraeus* : om. *V*.

⁵ quae supra Pistam *C. Müller* : q supra dictam *V* : Issam *Madvig*.

u.c. et Olciniatas accolaeque eorum. Hac formula dicta
 87 Illyrico¹ ipse inde² Epiri Passaronem in hiberna redit.

¹ Illyrico *Madvig* : in Illyrico *V*.

² inde *Harant* : in *V*.

Anicius returned to Illyricum, summoned the chief men from all his theatre of operations, and held a conference at Scodra, where the five commissioners from Rome had arrived. There he announced as officer in charge, on the advice of his council, that the Roman senate and people gave the Illyrians their freedom; he would remove his garrisons from all towns, citadels, and forts. Not only freedom, but tax-exemption as well would be granted, he said, to the people of Issa and Taulantia, and to the Pirustae among the Dassareti as well as to Rhizon and Olcinium, because they had gone over to the Romans while Gentius was still undefeated. The Daorsi would also be granted tax-exemption, because they had abandoned Caravantius and gone over with their arms to the Romans. On the people of Scodra, the Dassarenses, the Selepitani, and the rest of the Illyrians a tax was laid of half what they had paid to the king. Next, Anicius divided Illyricum into three parts. He made the first of these the region above Pista, the second all the Labeatae, and the third the Agravonitae, Rhizon

and Olcinium and their neighbours. After an-
 nouncing this charter for Illyricum, Anicius returned from there into Epirus to his winter-quarters at Passaron.

7. 3. 7. Apijan (Appian 1982, 54, 56., White 1982, 55, 57.)

App. Illyr. II, 3, 2

2. Φασὶ δὲ τὴν μὲν χώραν ἐπώνυμον Ἰλλυριοῦ τοῦ Πολυφήμου γενέσθαι. Πολυφήμῳ γὰρ τῷ Κύκλωπι καὶ Γαλατείᾳ Κελτὸν καὶ Ἰλλυρίον καὶ Γάλαν παῖδας ὄντας ἐξορμήσαι Σικελίας, καὶ ἄρξαι τῶν δι' αὐτοὺς Κελτῶν καὶ Ἰλλυριῶν καὶ Γαλατῶν λεγομένων. καὶ τότε μοι μάλιστα, πολλὰ μυθεόντων ἕτερα πολλῶν, ἀρέσκει. Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχέλεα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθῶ καὶ

12. They say that the country received its name from Illyrius, the son of Polyphemus; for the Cyclops Polyphemus and his wife, Galatea, had three sons, Celtus, Illyrius, and Galas, all of whom migrated from Sicily, and ruled over the peoples called after them Celts, Illyrians and Galatians. Among the many myths prevailing among many peoples this seems to me the most plausible. Illyrius had six sons, Encheleus, Autarieus, Dardanus, Maedus, Taulas, and Perrhaebus, also daughters,

CHAP. I Δαορθῶ καὶ Δασσαρῶ καὶ ἑτέρας, ὅθεν εἰς τὰ Ταυλάντιοι τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγχέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι καὶ Παρθηνοὶ καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσιοι. Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Παννόνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι. καὶ τάδε μὲν τοῖς ἀρχαιολογούσι μεθείσθω.

Partho, Daortho, Dassaro, and others, from whom CHAP. I sprang the Taulanti, the Perrhaebi, the Enchelees, the Autarienses, the Dardani, the Partheni, the Dassaretti, and the Darsii. Autarieus had a son Pannonius, or Paeon, and the latter had sons, Scordiscus and Triballus, from whom also nations bearing similar names were derived. But I will leave these matters to the archaeologists.

7. 3. 8. Dion Kasije (Dio 1954, 364., Cary 1954, 365.)

Dio Cass. XX, 25

Μετὰ ταῦτα δ' ἐπὶ Δαλμάτας οἱ Ῥωμαῖοι ἐστράτευσαν. τὸ δ' ἔθνος τοῦτο ἔστι μὲν Ἰλλυριῶν τῶν παρὰ τὸν Ἰόνιον κόλπον, ὧν τινες Ταυλαντίους ὠνόμαζον Ἕλληνες, ἔχονται δὲ τοῦ Δυρραχίου ἐν μέρει. αἴτιον δὲ τοῦ πολέμου ὅτι τινὰς τῶν προσχώρων αὐτοῖς ἐν φίλῃ τοῖς Ῥωμαίοις ὄντας ἠδίκουν, συμπρεσβευσάμενοις τε ὑπὲρ αὐτῶν τοῖς Ῥωμαίοις οὐδὲν μέτριον ἀπεκρίναντο, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ἄλλων πρέσβεις συλλαβόντες ἀπέκτειναν. τούτους ὁ Σκιπίων ὁ Νασικᾶς ὑπέταξεν, ἐπ' αὐτοὺς στρατεύσας· τὰς τε γὰρ πόλεις αὐτῶν εἶλε καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἐπίπρασκε. καὶ

Later the Romans made a campaign against the Dalmatians. This race is a branch of the Illyrians who dwell along the Ionian Gulf, some of whom the Greeks used to call Taulanti, and part of whom are close to Dyrrachium. The cause of the war was that they had been abusing some of their neighbours who enjoyed the friendship of the Romans, and when the Romans joined an embassy in their behalf, the Dalmatians returned no respectful answer, and even arrested and killed the envoys of the other nations. Scipio Nasica made a campaign against this race and brought them to submission; for he captured their towns and proceeded to sell the captives. R.C. 15